

**A NAGYBESENYŐI
BESSENYEY-CSALÁD TÖRTÉNETE.**

A nagybesenyői Bessenyeiek arról a Besenyőről származnak, mely Heves vármegyében az egeri járásban ma népes község, és a hozzá tartozó Tepély pusztával együtt a XVII. század végéig a család tulajdona volt.

Ez a Besenyő, miként ismeretes, úgy beszélő helynév mivolta, valamint az okiratok tanúsága szerint besenyő telep; már a zástyi apátság XI. századi alapító levelében „puteum Bissenorum“ . . . „ad sepulturas Bissenorum“ kifejezésekkel meghatárolt földterületet eme helyen találta fel az oknyomozó buvárlat.¹⁾

Ismeretes 1278 év körüli birtokosa: *Tekme*, a ki az Eger vize partján ősi módon eltemetett besenyők unokája lehetett, mert határozottan besenyőnek nevezetik,²⁾ és nomád módon tartózkodhatott birtokán, mint-hogy Besenyő ekkor még nem mint helység, hanem csak földterület gyanánt említettik.

Tekme 1278-ban már nem élt, és mag nélkül halván el, ez évben IV. László király Tekme birtokát Botiz testvérének *Botond*nak adományozta, kinek részére az egeri káptalan eme földterületet meghatároltatta akképpen, hogy „a nyugati részen egy halom alján kezdődik a határ, hol három régi földhányás van, és mellettök két uj. Ezeknek egyike az adományozott földé, másika Kolyn fiaié, István, Benedek és Chépáné. Innen a határ keletnek fordul és bizonyos tavat kerül meg. Itt a kettős határ ugyanazokat a birtokosokat választja el; innen tovább haladva, azon az úton megy keresztül, mely Makutának neveztetik, ahol ismét két határ van, melyek Tárkányt Botond földjétől választják el. Innen délre fordul és a lakseui és maki földeket érinti,

¹⁾ Századok. 1870. 434. l.

²⁾ Hazai okltár. 82—3. l.

a hol három határ van, egyik Lakseué, másik Maké, harmadik az adományozott területé. Innen nyugat felé fordul, hol Ladány, Mak és Cheur földrészekkel határos. Innen észak felé fordul, hol három földhányás a Jazun fiai, és Kolyn fiai birtokaitól különíti el a Tekme, illetőleg Botond földjét.“¹⁾

Eme határjárás tanúbizonyságot szolgáltat afelől, hogy Besenyőt nem egészen, hanem annak egy részét bírta ugy Tekme, mint Botond, ki nevét az általa birt területen bélyegül rajta hagyta, mert *Botond* mint praedium emlékezete századokig fentmaradt, 1574-ben február 4-én Heves vármegye alispánja és bírótársai a a Besseney György és Rhédey Agota, Besseney Mihály özvegye között létrejött egyezségről kiadott oklevélükben *Botond* pusztát Besenyőhöz tartozónak említik²⁾, mely még akkor is külön határokkal volt Besenyőtől elválasztva.

1291-ben már abban az oklevélben, melyet Gergely, kácsi apátúr, egyháza birtokának Buger-Besenyőnek (a mai Dormánd) eladásáról kiállított, „de Besenyő“ megjelöléssel, tehát lakhelyről való elnevezéssel találjuk Besenyő birtokosait; ezek: Lőrincz, úgynevezett Churka fia Péter, testvére Demeter fiával; továbbá Benedek, végre István fiai, Ivacinus és Miklós, kik mint szomszédok beleegyeznek abba, hogy nevezett apátúr az említett birtokot Dormán fiainak: Olivérnek és Péternek eladta.³⁾

Az itt említett Lőrincz 1322-ben az egri káptalan előtt Besenyő földnek negyedrészt és a beltelkek felét, a szentkereszt tiszteletére állított kápolna fele jussával együtt 12 márkáért eladta erdőtélki *Márk* fia Márk comesnek.⁴⁾

Okleveleink — mint alább kifejtendem — nem hagynak fent kétséget az iránt, hogy ez a *Mark comes* a *Szalók nemzetségből* származott.⁵⁾

1) *Hazai okltár.* Kandra is közli fordításban *Eger* cz. lap. 1885. évi f.

2) Besseney család levéltárának kivonata birtokomban. A hol okiratokat meg nem jelölök, eme kivonatra hivatkozom.

3) *Kandra.* Adatok I. 366—69 ll.

4) *Függelék.* V. sz. a.

5) *Függelék* I. II. és III. sz. a.

A Szalók nemzetséggel nemcsak a Tiszavidéken, hanem a Dunántúl is, leginkább Zalavármegyében találkozzunk. Horvát István egyikét látja abban az ős nemzetségnek, tehát annak eleit a honfoglaló magyar törzsek között találja fel.¹⁾

Nem vitatom, mennyiben fogadható el ősi nemzetségül a Szalók genus; de emlékezetének a XII. századig való visszanyúlása, nagy kiterjedése, nyilván tanuskodnak előkelő régisége mellett, másrészt mint Kandra már megjegyezte, sok jel oda mutat, hogy e nemzetség az ős Aba genus sarja, ha azzal nem azonos.²⁾

Az összetartozást a Szalók nemzetség Dunántúl való és Tisza vidéki ágazatai között, eddig ismert okleveleinkben csupán a közös nemzetség megnevezése jelöli, közelebbi foka eme összetartozásnak meg nem határozható.

A dunántúli ágazatokra vonatkozólag az okiratok következő adatokat szolgáltatnak:

1183. III. Béla király, Péter spalatói érsek, és az okuri monostor patronusa a Szalók nemből való *Baya* kértére, a Pécs melletti szentháromság és az okuri mindenszentek monostorait, Temes földbirtokában megerősítette. (Árpádkori uj okt. VI. 148. l.)

1213. II. Endre király, Mysca comes részére adományozván a zalai várhoz tartozott Edelych földrészt, azt a Szalók nemzetségbeli *Henrik* comes által meghatároltatta. (U. o. VI. 367. l.)

1232. Mihály, Balád fia a Szalók nemzetségből, Kinus-Berény birtokát (iuxta ecclesiam Sancti Georgii) Balázsnak, a veszprémi főegyház udvarbirájának eladta. (U. o. VI. 510. l.)

1271. Heym mester a Szalók nemből, és testvérei Péter és Pál egyfelől, Onth mester, Onth fia másfelől Szalók földbirtokukat két egyenlő részre osztották. (U. o. VIII. 367. XII. 44. és Hazai okmtár. I. 51. l.)

1274. A székesfejérvári káptalan Onth helységet a Szalók nemből való Onth, Onth comes fia, és kunmaty-i Chepan fiai Lőrincz és János mester között meghatároltatta. (Árpádk. uj okt. IX. 136. l.)

1278. IV. László, vadászmasterének Heemnek, a Balaton mellett, Neug földet adományozta. (Hazai oklt. 80.)

1279. Elek, a Szalók nemzetségből való Mihály fia özvegye Katalin, Adand helységet Torwoyi Péter mesternek 40 finom ezüst márkáért a veszprémi káptalan előtt eladta. (Árpádk. uj okt. XII. 274. l.)

¹⁾ Horváth István. Gyökeres régi nemz. 66. l.

²⁾ Kandra. Adatok I. 366–69. l.

1307. A veszprémi káptalan előtt Balai Demeter comes egyrésztől, Heym unokái Miklós, János, Bertalan és több szalóki nemes másrésztől megjelenvén, bizonyos szalóki szerzett és örökségi birtokukat rokonai szeretetből Balai Demeternek és Miklósnak ajándékozták. (Hazai okmtár. I. 102. l.)

1308. A Jurle és Szalók nemzetségbeliek (János fia Dénes) a vaskvári káptalan előtt Barlabahida birtokukat eladták. (Zala vármegye Tört. okltár. 192. l.)

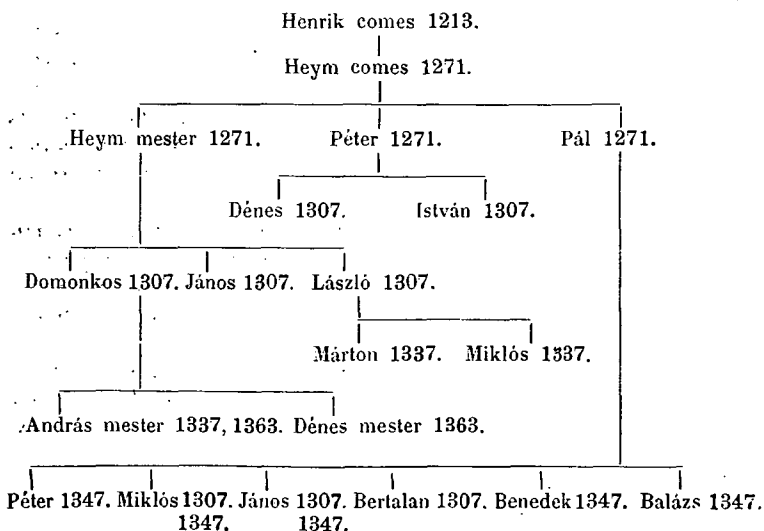
1322. László és Domonkos, Heym fiai, továbbá Péter de Kuthus említetnek mint Szalók nemzetségbeliek. (Pécsi kápt. oklevele Körmendi ltárban. Nagy Imre úr közlése szerint.)

1337. I. Károly király előtt a szalóki családbeliek: Heym unokái András, Márton és Miklós; Pál fiai Miklós és Pál; Péter fiai Pető és Beke; Benedek unokája Miklós egyezsége léptek Bánd, Bozsok, Hosszútót, Kutus, Vrsá, Lengyel birtokok és a szalóki vásárjog harmadrésze iránt. (Hazai okmt. I. 170 l.)

1347. Heem fia Pál, fiai: Péter, Miklós, János, Benedek és Balázs óvást tesznek az aradi káptalan előtt, Bodur fiának Miklósnak Perdeve birtok iránt támasztott igényei ellen. (Hazai okltár. 252. l.)

1363. Vilmos pécsi püspök és kir. cancellár, Szalók nemből való András és Dénes mesterek, Heemnek Domonkos fiától származott unokái kérelmére III. Béla királynak 1183. évben kiadott oklevelét újólag átírta. (Hazai okmtár I. 245. l.)

Az itt felsorolt oklevelekben foglaltakból Henrik, illetőleg Heym comes ágazatára nézve következő, részletesebb leszármazási táblázat állítható össze:

A Tiszavidéken a Szalók nemzetség azt a területet foglalta el, mely Hevestől Sarudig, és Tiszaszalóktól Egerszalóig, illetőleg az Egervölgyig nyúlik. Itt is több ágazatával találkozunk; melyek tagjai közül mint legrégibb kútfőben előfordulót, első helyen említjük meg *Péter* egri éneklő kanonokot, a ki 1248-ban Szalókon (Eger mellett) levő egész birtokrészét öt ezüst márkáért eladta László borsodi főesperesnek és Tekónak, a ki a nevezett főesperes atyjafia volt.

Ebből az ágból még Poust, a Péter testvérét, Ádámot a Pous, és Szalókot az Ádám fiát, valamint rokonaikat Achillest és Pált ismerjük, kiknek Egerszalók volt a fészke.¹⁾

Másik ág a Pálé; erről is csak gyér adatok maradtak fent, és harmadik izen elvész előlünk minden nyoma.

A *Kandra*²⁾ által kiadott adatokból tudjuk, hogy 1256-ban Becsenegh és Velpret (a Pál fiai) Kocson volt birtokrészüket eladták Miklós fiai Benedeknek és Ladomérnak 28 márkáért.

1261-ben pedig Becsenegh és fia Velprét ugyancsak bizonyos kocs-i földrészt, melyet ők és atyjok-fiai Bencs és Bencsen vettek, átengedték az egri káptalan előtt 8 márkáért a Szalók nemzetségből való Pálnak és Achillesnek, kik mint láttuk, az említett Péter egri kanonok rokonai voltak.

Ez ágbeli Becsenegh nevét fentartotta az egerszalóki határban fekvő Becserekfölde nevű birtokrész, mely az egri káptalan 1337. évi kiadványában említetik, melynek tartalma szerint Szalóki Lorant és fia András, rokonukat Miklóst az említett Becsenek földre helyett egy más birtokkal elégitették ki.³⁾

András ágazatából 1270-ben találkozunk fiaival Domonkos, Pál és Tamással, kik kérelmökkel szintén hozzájárultak ahhoz, hogy a Szalók és Tomaj nemzetségbeliek között Bere és Abád helységek határa az egri káptalan által megállapíttatott.⁴⁾

¹⁾ *Kandra*: Adatok I. 38 és köv. ll.

²⁾ *U. o.*

³⁾ *Zichy*: Oklt. I. 513. l.

⁴⁾ *Függelék*. II. sz. a.

Domonkos fia Miklós comes volt, aki az egerszalóki határban levő Becsenek földé helyett más birtokkal elégtetett ki.

Miklós fia Domonkos *litteratus*nak említették; a fentmaradt oklevelekből azonban csakis birtokviszonyairól értesülünk. Ezek szerint 1368-ban Márk unokáját Andrást eger- és tizzaszalóki birtoka elidegenítésétől az egri káptalan előtt tilalmazza.¹⁾ 1372-ben ugyancsak tilalmazza a leleszi conventnél egri Texe fiait Pétert és Jánost, illetőleg Péter fiait Lászlót és Pált, szalóki és hani (ma pusztá, Besenyő mellett Hevesben) némely birtokrészek elfoglalásától.²⁾

Hasonlag 1372-ben Bodi Kilián támadta meg perrel 100 fitra rúgó kártérítés miatt Domonkosurkat, melyben Imre nádor neki halasztást engedett.³⁾

A XIII. századból még egy ágazatát találjuk a Tisza vidéken a nagy nemzetségi fának.

Ez a *Mortunus* ágazata.

Okleveleink magával Mortunussal közelebb nem ismertetnek meg ugyan bennünket, de minthogy fia László képviselte a Szalók nemzetséget, midőn ez 1270-ben a Tomaj nemzetséggel a birtokuk mellett folyó Tisza vize felett régebben folytatott viszálykodást barátságos egyezséggel Lampert egri püspök előtt befejezte,⁴⁾ és eme képviseletből kifolyólag alaposan vélelmezhető, hogy az azzal felruházott László fiatal korban nem lehetett: ugyanazért okszerűen következtethetni véljük, hogy Mortunus a tatárjárást megelőzte időben született.

Maga az a tény pedig, hogy az említett, az egész Szalók nemzetségre nagy fontossággal bíró egyezség megkötésével Mortunus fiát Lászlót bízták meg, László egyéniségének tekintélyes voltát nyilván tanúsítja.

Mortunusnak Lászlón kívül még másik fiát is ismerjük: Márkot. 1270-ben mindketten jelen voltak, a Szalók nemzetség képviseletében az egri káptalan előtt, előbb említett rokonukkal és a Tomaj nemzetség több

¹⁾ *Zichy oklt.* III. 354 l.

²⁾ *U. o.* 481 l.

³⁾ *U. o.* 474. l.

⁴⁾ *Függelék* I. számú oklevél.

tagjával Bere és Abád helységek közötti határjárás eszközöltetése tárgyában.¹⁾

1284-ben László már nem élhetett, mert ekkor testvére Márk őrizetében találjuk a Szalók és Tomaj nemzetség között létrejött fentebb említett egyezségről kiállított kiváltság levelet; és azt kiváló fontosságánál fogva, akkor midőn ez évben a kúnok ráütöttek s azok elől menekülni volt kénytelen, magával vitte, azonban menekülése közben vízbe merült, miáltal a kiváltság levél megrongálódott. Szerencsére az egri káptalan levéltárában őriztetett a másik ép példány, honnan Márk a féltett okiratot szóról-szóra kiadott átiratban újra megszerezte.²⁾

Azért foglalkoztam ez esettel részletesebben, mert ez okirathoz van kötve egy részt bizonyítása annak, hogy ez a most említett Márk ugyanazonos azzal a Márkkal, ki az 1322-ki oklevél szerint, mint fentebb láttuk, erdőtelekinek iratik és a kinek a fia Márk comes Besenyő negyedrészt megszerezte.

Ugyanis a többször említett 1270. évi kiváltság levélnek 1284-ki átiratát, az azt átírató Márk egyenes leszármazói a Bessenyei családbeliek őrizték meg aztán féltékeny gondnal és midőn többé annak mi súlyt sem tulajdonítottak, midőn nem állt tovább érdekekben a közös törzsből való kiválás nyilvántartása, sőt bizonyosan azt is elfelejtették, hogy ama törzsből származnak, helyezték el a jászói convent levéltárában,³⁾ azt pedig, hogy attól a Márktól származik a Bessenyei család, a ki Besenyőt az 1322-ki oklevél tartalma szerint megszerezte: Guthi Ország Mihálynádor 1467. évben kiadott oklevele minden kétséget kizárólag tanúsítja.

A vezetéket tehát Márk comes eme vétele

¹⁾ Függelék II. sz. alatt.

²⁾ U. o. III. sz. a.

³⁾ A jászói convent 1818-ki hiteles átirata 14 drb. oklevélről, melyek eredetijeit a nagybesenyői Bessenyei család ott letéteményezte, ezek között foglaltatik többek közt ezen 1284. évi oklevél is. A Turul 1889. évi I. számában megjelent értekezésemben, nem ismervén azt, hogy ez okiratot a Bessenyei család tartotta fent és mutatta be a jászói conventnél, valamint csak kivonatlag vehetvén még akkor tudomást a Besenyőn fent maradt régi oklevelekről, más jelenségekből a Zoárd nemzetségből való kiválását nyomoztam a Bessenyei családnak, de már ott ezt csak feltevési értékkel bírónak jelentettem ki.

után Besenyőről, *mint állandó lakhelyükről* szállították leszármazói apáról fiúra, mint ezt okleveleink bizonyítják, melyek szerint Márk comes fiai már Bessenyeinek (de Besenew) fordulnak elő és tőlük kezdve e megjelölés vezetéknevvé állandósúl.

Maga azonban Márk comes úgy látszik, nem Besenyőn, hanem Márkegyházán lakott, melynek emlékét ma a besenyői határban egyedül a márki halom jelöli, mely körül terült el Márkegyháza, mely még a múlt század közepén mint pusztá előfordúl.¹⁾

Márk comes nem egyedüli fia volt I. Márknak, okirataink tanúskodnak Márk másik fiáról is, Rolándról (Lorántnak is iratik), a ki szalóki megjelöléssel jön elő, és alapítója lett a tiszavidéki Szalóki családnak.

1326-ban Jakab fia István ellen panaszkodott Roland I. Károly király előtt Szalók birtoklása miatt;²⁾ 1328-ban ugyan ő és Symon bán fiai Tamás, György, Miklós, Mihály és Jakab, Tisza- és Eger-Szalók birtokaikat kétfelé osztották.³⁾

1354-ben már Roland nem élt, mert ekkor Symon bán fiai Miklós, György és több érdektársai azt a birtokrészt, mely őket a fentebbi osztály szerint Tisza- és Eger-Szalókon illette, *benépesítés végett* Rolánd fiának Andrásnak I. Lajos király előtt átadták.⁴⁾

Fiával Andrással még 1368-ban találkozunk, ekkor kelt oklevélből értesülünk arról, hogy András elidegenítette Tisza- és Eger-Szalókon neki jutott birtokait, elzálogosítván azokat részint Dénes mesternek, néhai Losonczy és Abádi István bán fiának, részint Miklósnak, úgynevezett Kwmpenek, mely elidegenítések ellen a fentebb említett András ágazatából származott Miklós ellentmondott.⁵⁾

A Bessenyey, Szalóki családoknak az említett időben való feltűnédezései mutatják, hogy a Szalók nemzetségnek tiszavidéki ágazatainál is meg kellett már a

¹⁾ 1756-ki határjárásról felvett okirat.

²⁾ *Zichy oklt.* I. 278. l.

³⁾ *Orsz. Utár.* Dl. 3655.

⁴⁾ *Zichy oklt.* II. 570. l.

⁵⁾ *Ü. o.* III. 354. l.

XIII. század végén vagy a XIV. elején történni ősi jószágaik feldarabolásának; mert tudjuk, hogy nemzetségeink előbb osztatlanul bírták a tulajdonokhoz tartozó földterületeket s a midőn felosztották birtokaikat, egymástól elválva, új családokat akkor alapítottak.¹⁾

Ezen feldarabolás miként való megtörténtéről okleveles bizonyíték nem maradt ugyan reánk; de abból, hogy Mortunus ágazata leszármazóit Eger- és Tisza-Szalókon, Erdőteleken, Besenyőn, Dormánházán, Farnoson, Sew, Bő. Kőtelek és más hevesmegyei helységekben találjuk birtokosokul, az ezeknek jutott osztályrészek is nagyobbára megállapíthatók.

Alig szenvedhet kétséget, hogy a Szalók nemzetségből vált ki még több család is, ilyenek a többek közt: *Farnosi*, *Szóláthi*, *Erdőteleki* és *Dormánházi* családok, melyeknek az említett nemzetségből való kiválására nemcsak ezen családoknak nevet adó birtokoknak a Szalók nemzetség által bírt területen való fekvésük, hanem az is útal, hogy azok némely tagjaival, mint olyanokkal találkozunk, kik ősi birtokokat bírtak közösen a Bessenyei családdal, vagy azzal osztozkodtak.

Láttuk fentebb, hogy 1291-ben a kácsi apátúrtól megszerezte Dormán két fia Olivér és Péter Buger-Besenyőt.

1380-ban eme vételről kiállított oklevél átíratása végett megjelentek az egri káptalan előtt Dormánházi Lukács és László, a Leonárd unokái, mely adat értesít bennünket arról, hogy a Buger-Besenyőt megvette *Dormán*-ok nemcsak nevüket szállították át mint első birtokosok az általuk megvett birtokra, hanem attól leszármazóik ezt, mint családnevet vették fel.

Egy 1399-ki oklevél felvilágosítást ad arról is, hogy a Dormánházi és Bessenyei családok vérségi viszonyban állottak, ugyanis mondott évben Bessenyei Imrének (a Márk comes fiának) Egyed fia és János fiától származott unokái, György, Balázs és István, úgy Dormánházi Lukács (dictus Bonus), a Pál

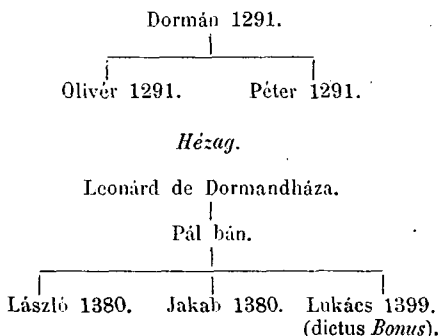
¹⁾ Alaposan értekezett erről Komáromy András: a Turul V. évf. 97. és köv. l.

fia, Besenyő birtoka felett osztályt tettek, és azt magok között négy részre osztották, melyhez kápolnás erdőteleki Miklós fia Miklós beleegyezését adta.

Egyébiránt a Dormánházi, Erdőteleki és Bessenyei családok közti vérségi kapesot látszik tanúsítani, hogy viszont a Bessenyei család bírta Dormánháza $\frac{1}{3}$ -át ősidőktől fogva, és azt a harmadrészt, mint ősi jószágát 1696-ban adta el Sághy Pálnak és nejének Horváth Borbálának, úgy ezek gyermekeinek: Sághy Mihálynak és Ferencznek, valamint több társainak; továbbá hogy Erdőteleken szintén találjuk még 1502-ben is birtokosul a Bessenyei családot; midőn az itteni ősi javaikból leánynegyedek adnak ki.

A Dormánházi családról e töredékes táblázat hadd álljon itt:

A Szalók nemzetségre vonatkozó eme történeti előzmények után, minthogy kimutattuk keletkezését, térjünk át magára a Bessenyei családra.

Láttuk, hogy neve a hevesmegyei birtokról keletkezett, úgyszintén az előneve is, mert eme birtok valószínűleg a hajdan Szatmár megyében feküdt *Kis-Bessenyőtől*¹⁾ való megkülönböztetésül, a XVI. de leginkább a XVII. századi családi oklevelekben már sűrűn említetik mint *Nagy-Besenyő*.²⁾

¹⁾ Így hívták Mező-Petri helységet. *Károlyi okltár.* I. 45. l.

²⁾ A nagybesenyői előnévvel a Pozsonymegyében megtelepült galántai Bessenyei családtagjai is éltek. A XVIII. század végén a két család egymással atyafiságos érintkezésben állott, azonban összetartozásuk ez idő szerint oklevelesen ki nem mutatható.

Czimerlevelét a nagybesenyői Bessenyei család
 1452. évben Borbála ünnepén, (decz. 4-én) kapta
V. László királytól. Minthogy a czimer a Siebmacher-
 féle gyűjteményben némi eltéréssel közöltetett, adom
 annak részletes leírását: „balra dőlt pajzs, szegletén
 megkoronázott sisakból egy karvassal és keztyűvel
 felövedzett, egyenesen fennálló emberi egész kar és
 kéz, mely a könyök és kéz között, a kézszáron egy
 nyíllal keresztül van úgy szúrva, hogy mind a két
 felől vér folyni látszik; a beszorított kéz pedig egy
 egyenes pалlost tart, melynek felső éle a közepén alól,
 a hegye felé értvén, véres. Alól a pajzsban kék me-

A későbbi kutatások megkönnyíthetése végett nem tartom feleslegesnek
 a galánthai Bessenyei családra vonatkozó némely eddig nem ismert regestákat
 közzétenni.

1455. Bessenyei Mihály és Tömösközy Bálint, Ujfalu, Födemes, mind-
 két Baka, Süprés, Mathháza, Sül és Walkaz helységekre nézve egymásközt
 szerződést tesznek. (Pozs. kápt.)

1483. Bessenyei János és Kilián magszakadása okán Ujfalu, Födemes,
 mindkét Baka (Pozsony) és Walkaz bars megyei részbirtokokat I. Mátyás Urbán
 György győri püspöknek és ez által nagylucei Balázs és Jánosnak adomá-
 nyozta. (Orsz. leltár.)

1508. Gergely, Bakai Bessenyei László-fia, Ujfalu, Németsödemes és
 Zilád (pozsony-), Walkaz (bars-), Agva és Acz veszprémmegyei részbirtokait
 elzálogosította 1200 frtért Keresztési Thylay Péter fiának, Jánosnak. (Po-
 zsonyi kápt.)

1509. Ugyanazon Gergely Alsó és Felső Bakán 10 telkes jobbágyát
 eladta Thömösközy Lászlónak 32 arany magyar forintért. (U. o.)

1531. Bessenyei Péter, Hédervári Istvánnak, a ki érte kezességet vál-
 talt, clégítécladásra kötelezi magát. (Esztergomi kápt.)

1540. Helena, kakasfalvi Kakas András özvegye (Bakai Besenyei László
 leánya) Németsödemesen egy házat és nemesi curiát nemes Szent - Abrahámi
 Péter deáknak, hűséges szolgálatai fejében ajándékba ad. (Pozsonyi kápt.)

1546. Bessenyei Tamás, Borsi Tamást, Barnabást, Floriánt és Annát a
 Kelemen gyermekeit megidézti az azok által elfoglalt és Ilmér Ferencnek
 zálogbaadott velencei praediumbeli és Ziládi (nyitrai megyei) részbirtokokért.
 (Eszterg. kápt.)

1548. *Nagybesenyői* Bessenyei György, László fiának Gergelynek fia
 a saját, és testvérei János, László és Mihály, ugy nővére Heléna Nagy - Bári
 Domonkos neje nevében ellenmond a Katalin; Bessenyei László özvegye
 által Felső-Báron levő részbirtokaik czélbavett elidegenítésének. (Pozs. kápt.)

1549. Bessenyei Tamás Bessenyei Pétert hatalmaskodás miatt idézti.
 (Eszterg. kápt.)

1553. Bessenyei Péter, fogságba való tételeért Eszterházy Benedek öz-
 vegyét ilonát citáltatja. (U. o.)

1560. Bessenyei Mátyás a Péter fia, galánthai és ziládi részbirtokait
 nejének Bucsányi Katának hitrészbe és 100 frtba beírta. (U. o.)

1561. Bessenyei Helena Eszterházy Benedek özvegye, Galánthán, az
 utra dülő rétet Geregye Márton papnak 5 frtban elzálogosítja. (U. o.)

1561. Bessenyei Tamás és fiai György, István és Imre, Galánthán, két
 darab rétet Okodi Mártonnak 24 frtban elzálogosítanak. (U. o.)

zöben, ugyanolyan jobb kéz pallossal és nyíllal szemléltetik, a pajzst pedig mind a két oldalról kék és fehér lemniscusok futják körül.¹⁾

E czimer ábrája teljesen azonos a nagybarcsai Barcsay család czímerében levővel. Véletlen összetalálkozás ez, vagy talán mélyebben rejlő okra vezethető vissza? Eme kérdés eldöntése szakértő tudósok feladata. E helyütt csak reá akartam mutatni e czímer találkozásra, már azért is, mert *Felbarchát* ősi jogon igényelte a

1562. Bessenyei Tamás és gyermekei pozsonymegyei Gányban levő fél curiájokat Tharódy Tamásnak eladták. (U. o.)

1562. Bessenyei Mátyás galánthai és zilahi részbirtokait More Ferencznek elzálogosítja, Bessenyei Tamás, gyermekei képében is ez elidegenítésnek ellentmond. (U. o.)

1564. Bessenyei Ilona, Eszterházy Benedek özvegye, Baranyai Vinczét és feleségét Bessenyei Annát idézteti. (U. o.)

1569. Bessenyei Kata, bátyjával Györggyel, a Tamás fiával tett osztályt visszavonja. (U. o.)

1572. Nagybaári Bessenyei György, Nagy-Baár, Ujfalu (pozsonyi) Atya, Acz (veszprémi) Nagybesenyő (csanádi) és Fejéregyház pestmegyei részbirtokait nővérének Helenának, Dobobári Nagy Domonkos özvegyének felvállja. (Pozsonyi kápt.)

1574. II. Maximilian új adomány czímén Galantha és Ghan pozsonymegyei, Bod, Venecze és Hetman nyitrai megyei helységeket Bessenyei Györgynek adományozza. (Orsz. Itár. N. R. A. 1097. Nro. 20.)

1579. Bessenyei Mátyás galánthai jóságát elzálogosítja Bessenyei Tamásnak. (Eszterg. kápt.)

1590. A Bessenyei család tagjait Kasali Demjén János a Flórián fia, Demjén Györgynek pedig Bessenyei Borbálától, a Bessenyei Imre leányától származott unokája, osztályra idézteti. (U. o.)

1616. Bessenyei Ferenc és neje Veres Erzsébet elzálogosítja korompai részbirtokát Ráday Péternek. (U. o.)

1618. Bessenyei Anna Mórincz Antal özvegye galánthai curiáját az erdővel együtt Eszterházy Gábornak 350 forintban elzálogosítja. (U. o.)

¹⁾ E czimer-levél eredetiben ma nem található; leírását az itt szó szerint adott alakban a családi oklevelek múlt században készült már említett kivonata tartalmazza. E leírás hitelességéhez azért sem férhet szó, mert egyezik a berezeli ref. templomon látható 1634-ki czímerrel, de különben is a család századokon át ezzel a czímerrel élt. Pecsétein ugyan, miként ezt a mellékelt rajzok mutatják, a czimer kétféle változatban fordul elő, mennyiben az egyiken a kar könyöklő, másikon pedig kinyújtott oszlopszerű helyzetben van.

B. Boldizsár pecsétje 1651. évből.

Pecsét 1838. évből.

Bessenyei család, és a Barcsayak magokat szintén egy Márk-tól eredeztetik.

Az oklevelesen összeállított nemzedékrenden megszakítás nélkül soroltatnak elő a Bessenyei család tagjai, nem mindegyik ugyan, mert arra nézve, hogy a család minden tagját ismerhessem, a beszerzett adatok még mindig hézagosak, ennek főként oka az, hogy a családnál kevés számú okirat maradt fent; a minek magyarázata leginkább abban lelhető fel, hogy ősi javaik nagyobb részét elidegenítván, azokkal együtt a vonatkozó oklevelek is idegen kezekre jutottak; másrészt az ősiség eltörlése után régi irataikra kevés, vagy semmi gondot fordítottak,¹⁾ egyedül a család egyik most is élő, ősei emléken kegyelettel csügghető tagja, Bessenyei László mentett meg egy pár száz, nagyobb részt XVI. és XVII. századi oklevelet.

Ezek és a Besenyőn fentmaradt régi oklevelek, melyek mint alantabb kimutatjuk, a Bessenyei családtól jutottak a besenyői közbirtokossághoz,²⁾ szolgáltak leginkább forrásul a nemzedéki táblázat összeállításához,³⁾ melyen azonban a Bugar-Besenyő eladásánál szerepelt Besenyey Lőrincz (dictus Churka) és többi társait, közelebbi kapcsolat hiányában, el nem helyezhettem.

Valamint nem tudtam beilleszteni több oly családtagot sem, kiknek hozzátartozói viszonya bővebben felderíthető nem volt.

¹⁾ Lásd „Bessenyei György levéltára“ című cikkemet a Pesti Napló 1871. évi 267. számában, melyben az Akadémia figyelmét a költő levéltármaradványára felhívtam. Ennek folytán Imre Sándor közvetítésével az Akadémia kéziratárába jutott több, a Bessenyei családra vonatkozó oklevél. (Akad. Ért. 1872.) Ezekhez azonban, minthogy a kéziratárban fellelhetők nem voltak, sajnálatomra eddig nem juthattam. Bessenyei György levéltármaradványából, mely Debreczenben a Rakovszky-ház pallására került, ma már semmi sínes, vandal kezek elégették.

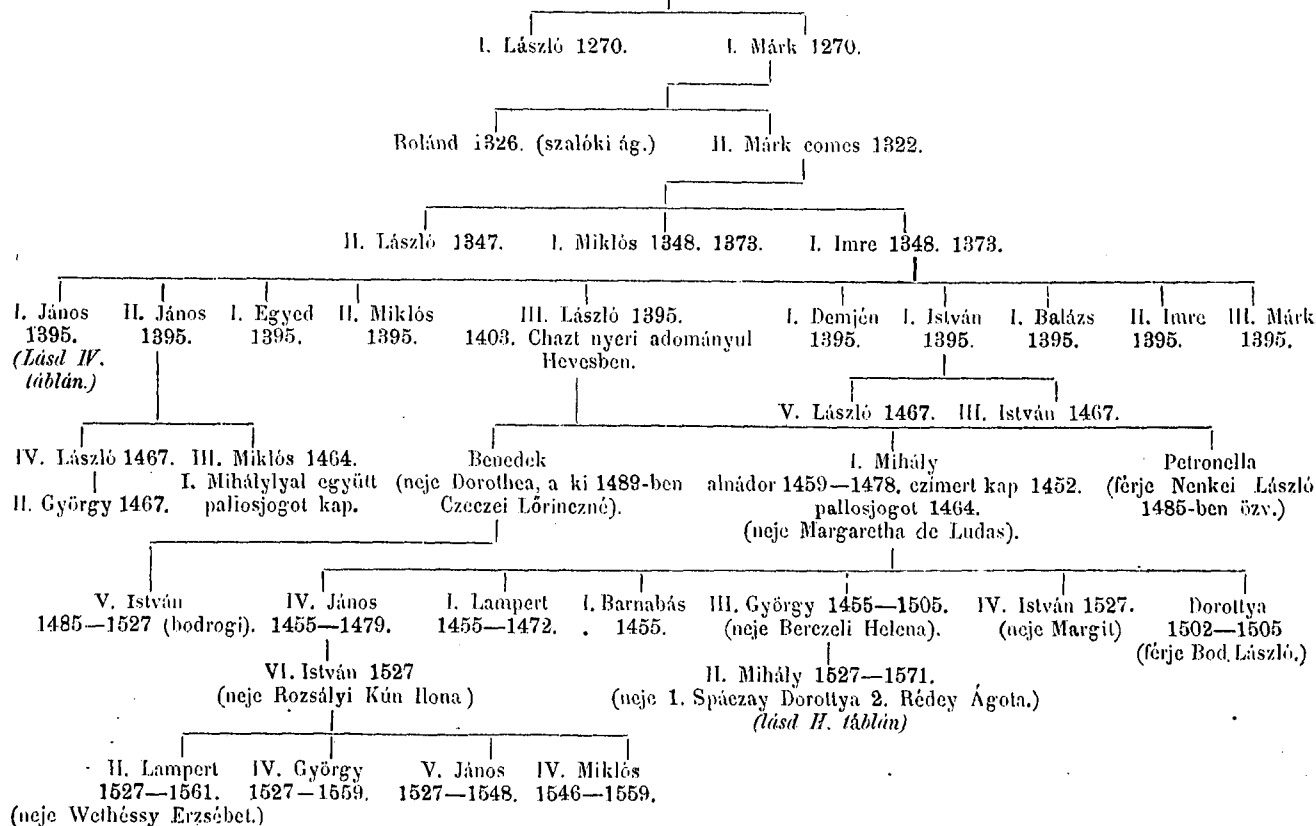
²⁾ E helyütt mondok köszönetet a besenyői közbirtokosság tagja besenyői Szabó Elemér úrnak, a közös őrizete alatt álló oklevelek átengedésének szíves kieszközléséért.

³⁾ Használtam még az orsz. ltárban a Bessenyei perbeli és a n. muzeumban Nagy Gábor gyűjteményeiből szintén perekből vett, tehát hiteles geneal. táblázatokat.

I. Tábla.

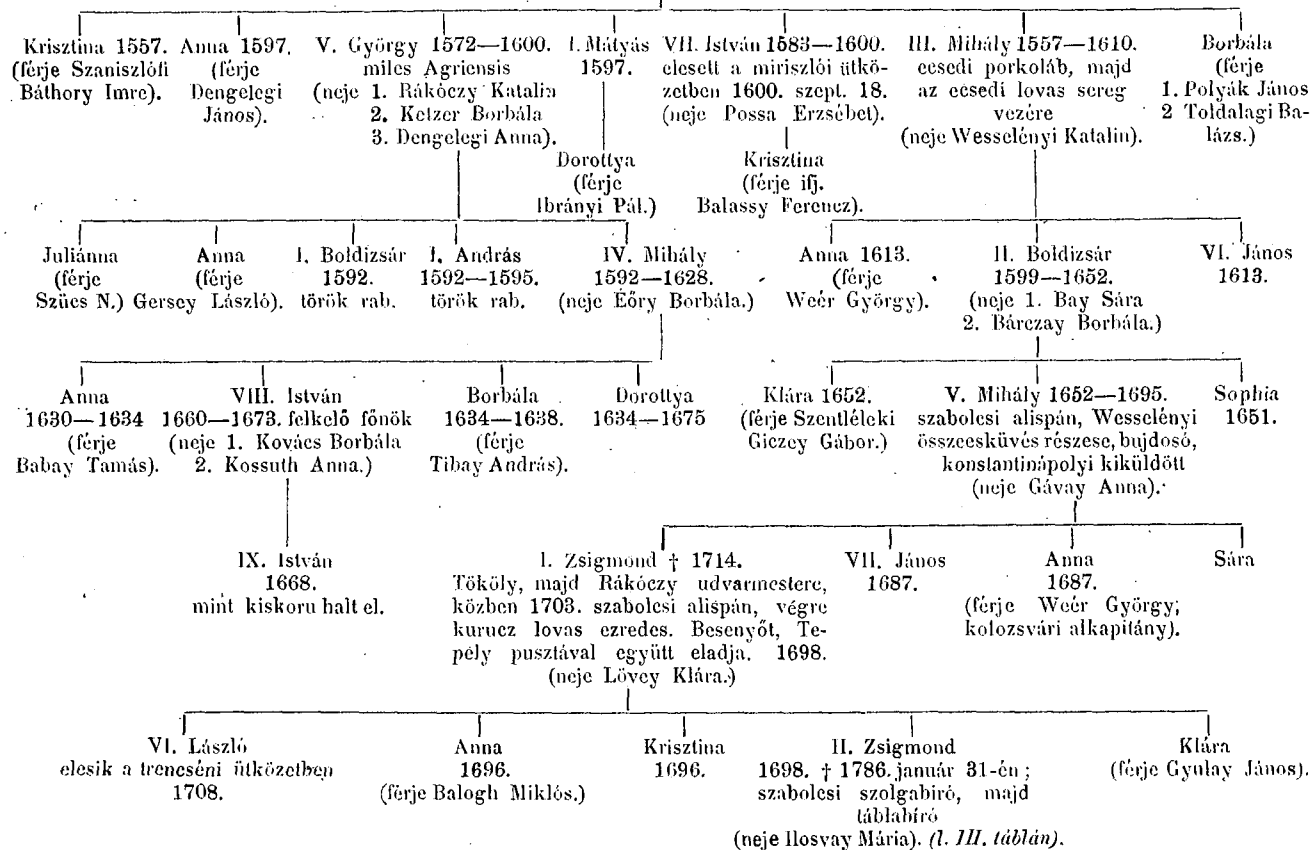
Mortuus de genere Szalók.
1242 előtt.

14

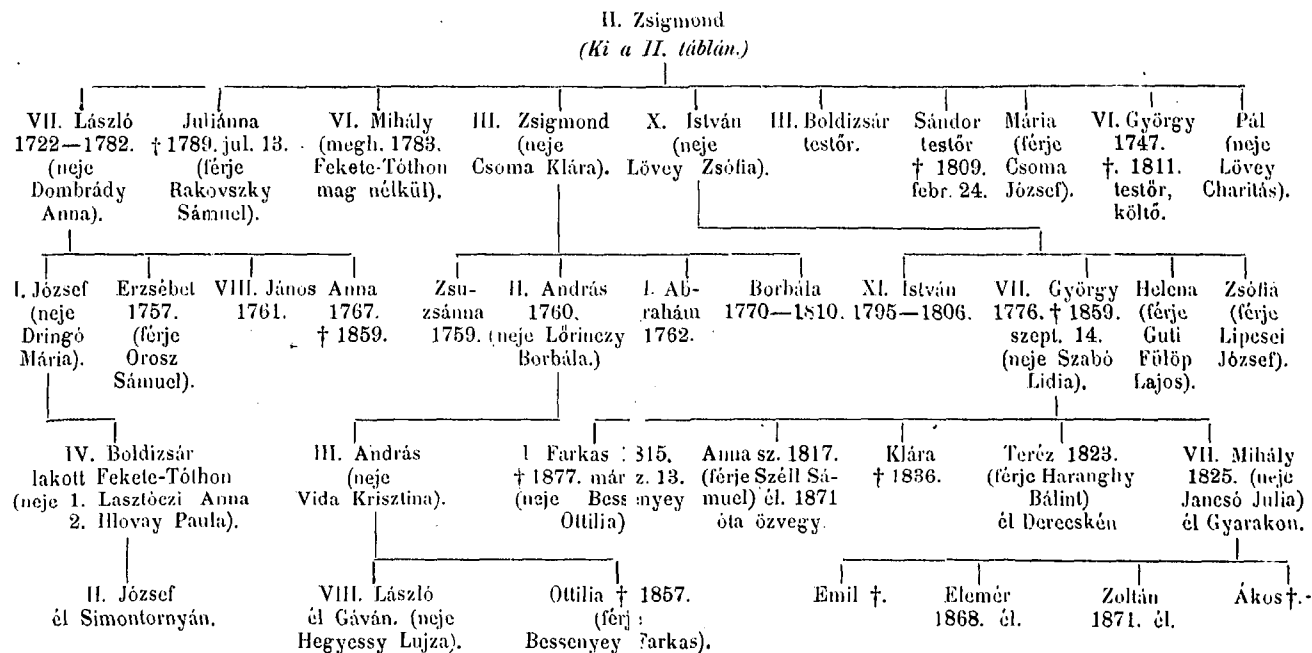

II. Tábla.

H. Mihály.
(Ki az I. táblán).

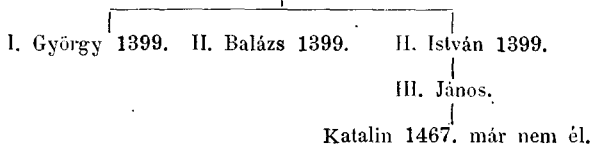
III. Tábla.

IV. Tábla.

I. János 1395.

(Ki az I. táblán)

II. Márknak három fiával ösmertetnek meg bennünket az oklevelek. Ezek: László, Miklós és Imre.

1347-ben atyjok II. Márk aligha élt, mert ekkor már Besenyő birtokában csakis nevezett fiait találjuk.

Az említett évben László, Miklós egri püspök ellen, a szihalmi síkon Hevesujvár és Borsod megye nemességének egyetemével tartott nádori gyűlésen panaszt emelt, hogy az említett püspök az ő besenyői birtokrészét elfoglalta, és saját kelecsői és kisbudai jobbágysai által állandóan használtatja, a László fiának Jánosnak (a ki az ő nagybátyja) részével együtt, mely rész megváltási jognál fogva szintén őt illeti. Nyomban válaszolt eme panaszra, a püspök jelen volt képviselője Dok mester; tagadja, hogy a panaszolkodó László birtokrésze elfoglaltatott; László fia János részét pedig a püspök törvény erejénél fogva bírja. Erre vonatkozólag a kereset felvételére kitűzött törvéynapon Péter egri kanonok, a püspök akkori képviselője, Pál országbírónak 1334. évben kelt ítéletlevelével bizonyította az említett László fia János birtokrészéhez való jogczímét a püspöknek, mely ítéletlevelé szerint 1329-ben négy ökröt hajtattott el Bessenyei János a püspök Miklós nevű szikszói jobbágysától és minthogy az e miatt indított pörben sem Hevesujvármegyének alispánja és szolgabírája hétszeri idézésére, sem a budai káptalan közvetítésével eszközölt megidézés folytán a kir. curia előtt sem jelent meg, sőt még akkor is makacsul elmaradt, midőn három köztéren (Eger, Heves, és Visonta piaczsai) kikiáltással idéztetett, ennél fogva Bessenyei János jószágvesztésre ítéltetett, és a tör-

vényes szokáshoz képest Besenyőn levő birtokának egyharmad része a püspök, két harmada a bírák kezére jutott.

László kijelentette ekkor, hogy elítélt nagybátyjának birtokrészét óhajtaná visszaváltani. Visszaváltási joga elismertetett, és az annak alapjául szolgáló érték kitudása végezt, Bessenyei János birtokrészének becslésére a budai káptalan kerestetett meg, kijelöltetvén nádori emberekül László részére Mérai Lőrincz, Erdőteleki Veres János, Farnosi Bach fia László, a püspök részére pedig Kochi Withe, Kochi Balázs, Zomolyai Miklós és Péter.

Perének végét azonban László nem érte meg, nem volt életben már, mikor a káptalan kiküldöttje, Erdőteleki Veres János nádori emberrel, a helyszínen megjelent s a becslést fogyanatosította, mely szerint a kérdéses birtokrész négy ekényinek találtatott¹⁾ és másfél márkára becsültetett.

Ezt a becslést László testvérei: Miklós és Imre elfogadván, a másfél márkát a püspök részére lefizették, a ki viszont a Bessenyei János birtokrészét Miklós és Imrének visszabocsátotta.²⁾

1373-ban Villermus pécsi püspök, királyi irodagazgató előtt Visegrádon Miklós és Imre megjelenvén, Miklós elzálogosította besenyői részbirtokát, a mely Mező-Tárkánynyal határos, az egri káptalannak 12 forintért, Imre pedig ez elzálogosításhoz beleegyezését adta.³⁾

Az itt említett Miklós, vagy az Imre fia volt-e az a Bessenyei Miklós mester, ki Mária királyné dícsérettel említett bejárójaként fordul elő, közelebbi adatok hiányában nem lehet határozottan állítani.⁴⁾

1382-ben II. Márk fia Imre, I. Lajos király levelét mutatja fel az egri káptalanban, melyben meghagyatik a káptalannak, hogy bizonyos besenyői birtokra vonat-

¹⁾ E szerint Bessenyei Jánosnak Besenyőn szép birtoka volt, mert abban az időben egy ekényi föld körülbelől mai 200 holdnak felelt meg.

²⁾ *Függelék* VII. sz. a.

³⁾ *U. o.* X. sz. a.

⁴⁾ *Márki Sándor.* Mária királyné. 177. l.

kozó okiratról adjon másolatot, minek folytán a káptalan a fentebb említett 1322-ik évi bevallást átiratban kiadta.¹⁾

1395-ben találkozunk az említett Imrének 10 fiú gyermekével, az egri káptalan egy kiadványában, a hol is az foglaltatik, hogy István de Besenye dictus Burján feleségének Helenának Besenyő helységben való leányági illetőségének egy harmadát nevezett Burján unokája Agota asszony, a ki Kis-Demjénben való lakos Mátyás felesége volt, negyven arany forintért eladta Bessenyeey Imre fiának Jánosnak és többi testvéreinek két nővére jogai fentartásával.²⁾

1399-ben Imre fiai: János és Egyed, valamint János fiai: György, Balázs és István, úgy Dormánházi Lukács Bebek Detre nádor előtt létrejött egyezség következtében Besenyőt és az ahoz tartozó *Nyárást* *hó erdőt* magok közt négy részre osztották, mely osztályba Kápolnásteleki Miklós beleegyezett. Bessenyeey János felesége volt Toldi György leánya Anna, a kit 1394-ben anyja, szőláthi Tolvaj János leánya, az egri káptalan előtt a többi között örökösévé tett szőláthi birtokára nézve.³⁾

Imre többi gyermekeinek személyisége — egynek kivételével — homályban marad, mert több adat róluk nem áll rendelkezésre.

Imre fia László emelkedik ki első a családból. Erről oklevelesen tudjuk, hogy midőn a szicilai királyt Lászlót, a pártos főpapok és főurak ellenkirálylyá kikiáltván, az bejött 1403. szeptember elején Magyarországra s a papságtól vezetett nép mindenütt lelkesedéssel fogadta, Lászlónk Zsigmond pártjára állott és hathatósan közreműködött a pártosok megfékezésében. Még ugyanazon évben november 5-én kelt oklevéllel sietett Zsigmond király László hűségét megjutalmazni, a pártütés körül tanúsított érdemei kiemelése mellett neki adományozván az ugyanezen

¹⁾ Függelék XI. sz. a.

²⁾ U. o. XIII. sz. a.

³⁾ *Kandra*: Eger cz. lap. 1885. évi folyam.

alkalomnál hűtlenségbe esett Cházi Gergely és Andrásról elvett Cház helységet Hevesujvármegyében.¹⁾

Valószínűleg ugyanegy személy volt Lászlónk azzal a Besenyey Lászlóval, ki Zsigmond király uralkodása alatt 1421-ről koronaórnék említettik.²⁾

Fiát Mihályt már 1459-ben guthi Ország Mihály nádor mellett mint alnádort találjuk, mely tisztséget 1478-ig, tehát halála napjáig viselte, mert 1478. éven túl már mint *néhai* említettik. Már előbb, V. László alatt ki kellett tüntetnie magát, mert ez adományozott részére, Bécsben 1452. évben Borbála ünnepén, czimerlevelet.

A törvényben igen jártasnak jellemeztetik, a mi nem is lehetett máskép, nem viselhetvén különben oly hosszú ideig törvényalkalmazói fontos tisztséget az igazságos Mátyás király alatt.³⁾

Hogy Hunyady Mátyásnak kedvelt embere volt, azt több királyi tény tanúsítja.

Már 1464. évben úgy neki, mint unokatestvérének, a János fia Miklósnak minden birtokaiba, akár-melyik vármegyében legyenek azok, pallosjogot adományozott Mátyás király.

Ezen kívül több jószág adományozásában is részesítette az érdemet jutalmazni szerető Mátyás. Így nyert adományt alnádorunk 1461-ben november 30-án kelt oklevéllel a Terpesi Miklós fia Péter kihaltával, ennek Hevesmegyében fekvő terpesi javaira, melyekre a beiktatás ellenmondás nélkül történt. A káptalan kiküldöttje volt *nagyságos Báthori Pál* kanonok, homo regius pedig Szederjesi György, mint szomszédok jelen voltak Thary György, Báthori Miklós és Bessenyey Pál özvegye Helena.⁴⁾

1466-ban új adományt kapott *Sev* nevű helység egy harmad részére Hevesmegyében. (Ez a *Sev* ugyanazonos a mai *Szőke* pusztával. Említésre méltó, hogy

¹⁾ Függelék XV. sz. a.

²⁾ *Hevenessy*. Geneol. *Lehoczky*. Stemml.

³⁾ *Budai Polg. Lex.* I. köt. 392—93. ll.

⁴⁾ Függelék XXVI. sz. a.

e birtokot már Zeuke (Szőke) néven bírta részben a család egy más okirat szerint szintén a XV. század közepén,¹⁾ és mégis egy XVIII. században folyamatba tett perben az ugyanazonosság kérdését bizonyító tanúk tudni vélték, sőt határozottan állították, hogy a Szőke név egy hasonnevű durva embertől származik, ki előbb Farnoson lakott, de rossz magaviselete miatt a farnosiak közt nem maradhatván, elvonta magát a *sevi* földre és annak *hátas* részét megülte.)

1467-ben új adományt nyert Tepély helység felére, már előbb 1459-ben ugyancsak Tepélyre mint praediumra hasonló adományt kapott úgy ő, valamint Terpesi Miklós, Farnosi Gergely és Farnosi János, mely birtok felébe Bessenyei Mihály, másik felébe Farnosi Gergely és Farnosi János 1467. május 5-én ellenmondás nélkül be is vezettetett.²⁾

Ugyancsak ez évben az említett Tepély melletti Konczmolnaszigete, másképen Szikszópatakaszigete nevű rét tulajdonába iktattatott be.³⁾

1472-ben Sánthaméri György, a Simon fia magvaszakadtával ennek Méra, Vakméra és Egyházasméra hevesmegyei helységeiben levő birtokát kapta adományúl.⁴⁾

De nemcsak királya, hanem közvetlen felettese Guthi Ország Mihály nádor is kitüntette Mihályunkat, érdemeit nagy dicséretekkel kiemelve, 1460. április 3-án úgy maga, mint Losonczy Albert és felesége, valamint ezek leánya: Anna részére tett hasznos szolgálataiért megjutalmazza azon két kerékre épített vízimalom felével, mely Gyöngyös városában, a Gyöngyös folyón, Solmos utczában volt építve,⁵⁾ és abban az időben nem csekély értéket képviselt.

Daczára annak, hogy alnádori tisztet viselt Mihály úr, még sem szabadulhatott meg ő sem attól, hogy a bírákat búsítsa.

1) Függelék XX. és XXVIII. sz. a.

2) U. o. XXIX. sz. a.

3) U. o. XXXIII. sz. a.

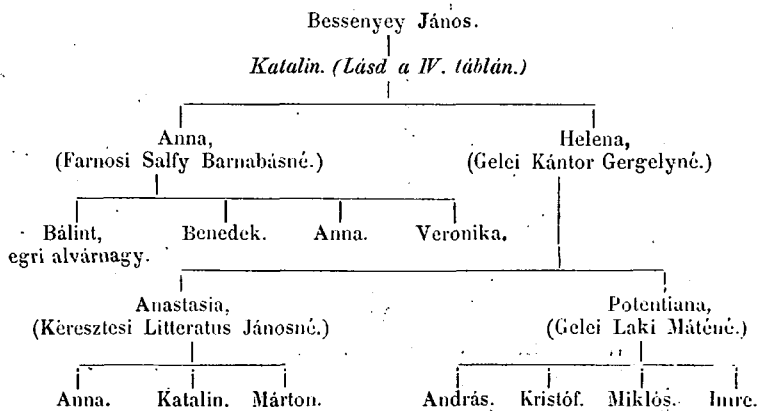
4) U. o. XL. sz. a.

5) U. o. XXII. sz. a.

Már 1467-ben a Heves városa mellett több napokig tartott nádori gyűlésen, kénytelen volt Besenyő birtokának háboríthatlanságát biztosítani, és vizsgálatot kérni az iránt, hogy Besenyő régtől fogva mindenkor az ő családjaé és elődjeié volt; a mi megtörténvén, a gyűlés előkelői részéről esküvel pecsételt vizsgálat adatai nyomán a nádor, Bessenyei Márk dédunokáinak, élükön alnádorunknak, Besenyőhöz való ősi birtokjogát kimondotta.¹⁾

1469-ben egyezséget kötött unokatestvérével Miklóssal együtt a vicepalatinus, Bessenyei István fiának Jánosnak leánya Katalin unokái: Farnosi Salfy Barnabás, Keresztesi Literatus János és Gelei Laki Máté gyermekeivel az egri káptalan előtt, kiadván azoknak, Besenyőből, a nevezett Katalin jogán négy jobbágytelket a Dormánháza felől eső részen, melynek nyugati oldalán, a *plébánus lakóháza mellett* Dormánházáról Besenyőn keresztül *Márkegyháza* praediumhoz út vezet. A jobbágyok nevét is fenntartotta okiratunk: Korzowagh Pál, Czwas (talán Csuás = Csuhas) Bálint, Polgár Sebestyén és Tóth János.²⁾

Katalin asszony leszármazóit mutatja e tábla:

Sok baja volt a kenderesi nemesekkel, ezek közt különösen Kenderesi Balázsszal, a ki 1470-ben a kenderesi határban levő Kissziget és Tövisessziget nevű

¹⁾ Függelék XXXII. sz. a.

²⁾ U. o. XXXVIII. sz. a.

részben Mihályunkat illető rétről ezer kalangyánál több szénát lekaszáltatott.¹⁾

Ősi fészkehez Besenyőhöz régtől fogva tartozó *Szöllősteleke* praediumot néhai Lévai Cseh László fia János és neje Adviga, ki előbb nánai Kompolthi Miklós özvegye volt, Rédei Jánossal egyetértőleg, Bodonházi Bodon László, Fyzesi Benedek és a nánai várnagy Dersi Benedek által 1475-ben elfoglalták, onnan háromszáz szekér szénát elvitettek, és a csak kevéssel előbb adományba nyert Egyházasméra, Zentmártonméra, és Vakméra helységekbeli birtokaira pedig Szöllősi László és Fogacsi Bánó György tett erőszakosan kezet.²⁾

Az ekként való erőszakoskodások miatt indított perek végbefejezését Mihály úr nem érte meg, mint mondók, 1478-ban meghalt s adat van arra, hogy eme egyenetlenségeket fiai rendezték.

Mihály úr különben amennyire oltalmazta birtokjogait, annyira óhajtotta volna birtokait szaporítani is.

1468-ban megakarta szerezni a Besenyőhöz nem messze eső Kömlő helységet; azonban annak elidegenítése ellen, nem tűnik ki mi jogon, Eger városában lakó János szücs, neje, és gyermekei nevében tiltakozott s úgy látszik a vétel csakugyan abbanmaradt.³⁾

Ugyanabban az évben Kis- vagy Felbarcha Borsodmegyében fekvő helysége Szoláthy Bálinttal együtt formált igényt s az erre vonatkozó oklevelet a nádor útján megszerezte.⁴⁾

Alnádorunk neje szintén hevesmegyei volt, a Ludasi Mihály leánya Margit, ki 1505-ben már nem élt. Házasságából öt fia: János, Lampert, Barnabás, György és István, egy leánya Dorottya maradt, ki Bod Lászlóhoz a Bod Bálint fiához, ment férjhez.

Benedek, Mihály alnádor testvére 1466-ban jelen volt a Teleszi convent előtt, midőn Domahidy János a Károlyiak ellen indított hatalmaskodási perben esküt

1) *Függelék* XXXIX. sz. a.

2) *U. o.* XLI. sz. a.

3) *U. o.* XXXIV. sz. a.

4) *U. o.* XXXVI. sz. a.

tett, ő is több nemes társával Domahidy János igaza mellett megesküdt.¹⁾

Szabolcsmegyében lakott, de birtokai voltak a csanádmegyei Kóvácsházán, Bekénfalván, Aradvármegyében Hodoson, Bodrogon, Köblösön és Szt.-Demeteren is.

1469—70-ben Kállay Jánossal perel csanádi birtokainak elfoglalása miatt, majd 1478-ban Kállay Andrásval és Péterrel folytat pert a Napkorhoz tartozó bizonyos rét iránt.²⁾

Nejét csak keresztnéven ismerjük, Dorottyának hívták, 1489-ben mint Czeczey Lőrinczné jó elő.³⁾

Mihály úrnak egyetlen nővére: Petronella ismeretes, a ki Nenkei László neje volt. Annyit tudunk róla, hogy 1485-ben már mint özvegyet tilalmazza Nenkei Péter a saját, úgy testvérei Sebestyén, György és Károly nevében Zemplén vármegyei Golop helységbeli részbirtokának Pohárnok István részére leendő eladásától.⁴⁾

Benedeknek, úgy látszik csak egy fia maradt, István, ki aradmegyei birtokáról *Bodrogról* bodroginak hivatott. Valószínűleg ez az István az, ki Ferdinánd királyt 1527-ben Budán üdvözölte.⁵⁾

E családból származott-e azon *Nagybesenyői Bertalan*, és ha igen, mily fokú rokonságban állott alnádorunkkal, ki 1478-ban a jászói convent prépostsága gubernátoraként említették, és a mondott évben Zeen Mihály és Mátyásnak Ilsvafő, Korothnakardó, Zelicze, Warboecz, Perkopa és Doboldel torna-, úgy Sadán zemplénmegyei helységekbeli birtokaiba zálogjog czimén bevezettetett,⁶⁾ közelebbi adatok nélkül meghatározni nem lehet.

Visszatérve Mihály alnádor gyermekeire: az okiratok házassága miatt nem ismerjük ugyan közelebbi személyes körülményeiket, de abból az adatból, hogy

¹⁾ *Károlyi okl.* II. 377—83. l.

²⁾ *Kállay cs. ltára.*

³⁾ *Jászói conv. ltára.*

⁴⁾ *U. o.*

⁵⁾ *Buday.* Lex. I. 393. l.

⁶⁾ *Orsz. ltár.* Dl. 18112.

János és György mint kir. emberek jelen voltak 1459-ben szt.-péterszegi olasz Angellónak szatmármegyei Apáti birtokában való beigtatásánál, az látszik ki, hogy tekintélyes állásban lehettek.¹⁾

A reájok vonatkozólag fennmaradt oklevelek, azon sovány adat kivételével, hogy I. Mátyás király János, Lampert és György hűséges szolgálatairól emlékezik,²⁾ csakis birtokviszonyaikról szólnak, ezekből értesülünk, hogy atyjuk halála után mindjárt 1478-ban János és György végét szakították — mint említők — annak az egyenetlenségnek, mely Szöllösi László és az ő atyjok Bessenyei Mihály között Szentmártonméra, Vakméra és Felsőméra iránt felmerült; Szöllösi Lászlóval és ennek fiaival Ambrussal és Sándorral kiegyezkedtek.³⁾

Ugyancsak már 1479-ben rendezték a *Sev* helységhez való birtokjogukat. Sóvári Sóss Péter fiától Miklóstól — ki nevezett helység egyharmad részét bírta — ezt a részt, valamint Tepélybeli részjóságát 80 arany forinton megvették, oly feltétel alatt mind az által, hogy Sóvári Sóss Miklós és néhai Bessenyei Mihály alnádor közt Guthy Ország Mihály nádor előtt a szerződő felek valamelyikének magtalan halála esetére az egész említett helységben való kölcsönös örökösödésről régebben kötött egyezséget erejében meghagyták.⁴⁾

János a következő 1480. évben, a Gechei György nejétől Borbálától zálogbavett Abád, Mezőszentgyörgy, másképp Pály, Szöllös, Nagyiván, Szent Jakab, Kaghmath, Szentkozmademjén, Gyama, Kisigar, Cserőköz, Szent-Imre, más néven Kőlab, Szent-Miklós és Petri hevesmegyei helységeken levő javaknak fele részét Szöllösi Györgynek 1000 arany forintért zálogba adta.⁵⁾

1502-ben az országbírája szentgyörgyi és bazini gróf Péter előtt panaszt emelt György ellen Bod Mihály, kinek a György apja Bessenyei Mihály alnádor

¹⁾ *Károlyi okltár.* II. 323. l.

²⁾ *Függelék:* XL. sz. a.

³⁾ *U. o.* XLII. sz. a.

⁴⁾ *U. o.* XLIII. sz. a.

⁵⁾ *U. o.* XLIV. sz. a.

tutora volt, a miatt, hogy anyja Bessenyei Dorottya-nak, leánynegyed illetőségét az erdőteleki jószágból nem adja ki, azonban már 1505-ben augusztus 20-án kijelentette a nevezett országbíró előtt a panaszolkodó Bod Mihály, hogy a kérdéses leánynegyedre nézve teljesen kielégítettett.

György és Tárczay Nagy Demeterné Ludasi Katalin, a ki úgy látszik György anyjának Ludasi Margitnak nővére volt, az egri káptalan által 1505-ben bevezettetnek anyai örökség címén a Békés vármegyében levő ecsegi, úgy a Hevesben fekvő kenderesi, bő, fogacsi részbirtokokba, valamint Ivánka és Csókás praediumokba, mely bevezetésnek Ludasi János és András nevében Érky Kelemen ellentmondott.¹⁾

Az ecsegi birtokra nézve tudjuk, hogy az már 1476-ban Bessenyei Mihály alnádor neje Ludasi Margitnak részben tulajdonát képezte, birtokostársai voltak a budai szent Pál rendű remeték, Bői Demeter, Apczi Berczeli János és Ludasi Zsigmond. Valószínűleg az utóbb említett Ludasi Zsigmond örökösei lehettek a nevezett ellenmondók: Ludasi János és András.²⁾

Lampert úgy látszik mag nélkül halt el, valamint Barnabás és István is.

Jánosnak nejét nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy fia István Rozsályi Kún Ilonát, a Rozsályi Kún Jakab leányát bírta nőül s ettől Lampert, György, Miklós és János fiai származtak, kik ellen 1546-ban Csomaközi Lőrincz és testvérei osztályos pert folytattak.³⁾ Lampert neje Wetéssy Erzsébet volt, a Péter leánya.⁴⁾

Az előbb említett Lampert, Miklós és János 1527-ban még gyermekek lehettek, midőn atyjok István, az ő nevőkben is eladta Terpes egész helységet Literati Gergelynek az egri vár tisztartójának és Spáczay Bol-

¹⁾ Függelék XLVII. sz. a. Ez adatot érthette félre Haán, midőn Ecsegbe a Ludasi családból származott Bessenyei György, még pedig *adomány* címén való beigtatásáról emlékezik. (*Békésmegye Hajdana* I. 104. l.)

²⁾ Haán: id. munkája II. 92—94. l.

³⁾ Orsz. Utár. Fasc. 1566, Nro. 75.

⁴⁾ *Károlyi Utár*. 58 fiók, 39.

dizsárnak az egri várnagynak 300 arany magyar forintért.

1559-ben találkozunk Rozsályi Kún Ilona nevezett fiaival utoljára, midőn Rozsályi Kún László, Gergely és István, a Kún Jakab fiai, leány negyedben örökösen átadták nekik Uszka helységét, fogadván azt is, hogy a Tisza-Becs-nél levő révén és a rozsályi hídon uszkai jobbágyaikat minden vám fizetés nélkül fogják átbocsátani.¹⁾ /Kún?

György Berczeli Helenát vette nőül s ezzel kapta a szabolcsmegyei berczeli javakat.

Egy 1484-ki oklevélben az foglaltatik ugyan, hogy ebben az évben Bessenyei György neje Elefánthi Dorottya, az Elefánthi András leánya volt, de minthogy ez időben életben lehetett II. Bessenyei György is, a László fia, és az említett perbeli genealogiai táblázatokban is mindenütt Berczeli Helena fordul elő III. György nejeül, ezért Elefánthi Dorottyát az ő nejének elfogadni tartózkodtam. Egyébiránt lehet, hogy második neje volt.²⁾

Minthogy Berczeli Helena képezi a kapcsolatot a Bessenyei család és annak szabolcsmegyei Berczel helységbeli birtoka között, mely birtokról szórványosan a XVI. és XVII. században a család némely tagjai berczeli megkülönböztetéssel is illettettek, továbbá minthogy a szabolcsmegyei Berczeli család eddigelé nemzedékrendi irodalmunkban teljesen ismeretlen: Berczeli Helena családjával és magával *Berczellel* is kissé részletesebben foglalkoznom szükségesnek mutatkozik.

1335-ben már a szabolcsmegyei Berczel helységet a *Bogát Radván* nemzetségből származó *Izsépiek* birtokában találjuk. Az említett évben, a nevezett helységet, Izsépi István fiai János és Jakab, nővéröknek *Sebának*, ki Olasz János a boldogkői várnagy neje volt, leánynegyed részben által adták.³⁾

1336-ban Edeleni Sándor és János, Berczel bir-

¹⁾ *Szirmay*. Szatmármegye. II. 263. l.

²⁾ *Függelék*. XLV. sz. a.

³⁾ *U. o.* VI. sz. a.

tokukat, a kőből épített templom patronátusi jussával együtt, hűséges szolgálataiért és 30 márkáért Olasz Jánosnak, a boldogkői várnagynak felvallották az egri káptalan előtt.

1342-ben Pál fordulása napján (Január 25.) a jászói convent előtt boldogkői Olasz János, másrésről Izsépi János és Jakab az István fiai, Péternek pedig unokái között létrejött egyezés szerint Berczel helysége Olasz Jánosnak, a Zemplén vármegyében levő Mirknek fele és a cselei részbirtok egészen, melyet Olasz János váltott vissza, Izsépi János és Jakabnak birtokába ment át, oly feltétellel, hogyha ezek Berczel békességes birtokában Olaszt megtartani nem tudnák, az említett Mirknek fele és a cselei részbirtok Olasz Jánosra és maradékira vissza fog szállani.

Úgy látszik azonban, hogy Berczel birtoka ismét az Izsépiek kezére ment által, mert abban az 1349. évről való osztálylevélben, mely az egy és ugyanazon nemzetségből (Bogát Radván) származott Chelei Pongrácz fiai és Izsépi István fiai, a már említett János és Jakab között ősi és szerzett birtokaik feletti osztózásról ránk maradt,¹⁾ a többek között *Berczel* helységen is megosztottak, a mely eme osztály levél szerint az Izsépieknek jutott, az pedig, hogy itt nem Zemplén megyei, miként azt az említett okirat közlöje tudni véli, hanem szabolcsmegyei Berczetről lehet csak szó: a fentebbiekből önkényt következik.

1371-ben Olasz János fia Jakabnak kezén találjuk újból Berczelt, és pedig most már nem egyet, hanem *kettőt*, mely egymással határos volt, egyike *Egyházas Berczelnek*, másika *István-fia-Berczelnek* nevezetett. Forrásaink szerint Izsépi János és Jakab atyja István levén, emez elnevezés eredete is kimagyarázható,²⁾ valamint ez adatból világossá lesz az is, hogy az Edeléniek által Olasz János boldogkői várnagynak adott Berczel, a hol kőből épített templom volt, viselhette meg-

¹⁾ *Anjoukori okl.* V. 278. l.

²⁾ Ez időben Berczel mellett vott *Jánosteleke* is, mely Izsépi Istvánnak János fiára mutat.

különböztetésül az Egyházas-Berczel nevet, és ekként nem volt ugyanazonos azzal a Berczellel, mely az Izsépiek jogán szállott át Olasz Jánosra, illetőleg nejeére.

Olasz János említett fiának Jakabnak, az egyik Berczel, (valószínűleg Istvánfia-Berczel) birtoka iránt a mondott 1371-ben pere támadt Báthori Lászlóval, a János fiával, a ki Berczelbe magát bevezettette, azonban Olasz Jakab a beigtatásnak ellent mondván, perre útasíttatott Báthori László ellen. A pernek vége az lett, hogy Báthori László nem jelenvén meg, Olasz Jakab az országbíró által Berczel birtokában megerősítettett, mely ítéletlevélben az is megemlíttetik, hogy egyik Berczelt Olasz Jakab az anyja Seba után, (miként ezt láttuk), a másikat és pedig Egyházas-Berczelt, nejével Annával nyerte legyen.

Olasz Jakab, Berczel békés birtokában megmaradt és nem állandó, csakis megkülönböztetésül szolgáló „*dictus Olasz*“ neve helyett birtokáról *Berczeli* vezetéknévet kapott, a mi kitűnik Zsigmond királynak 1416-ban a leleszi conventhez intézett parancsolatjából, mely szerint új adomány czímén *Berczeli Jakab* fiait Miklóst és Györgyöt, úgy leányát Erzsébetet szabolcsmegyei *Berczel* helység és Jánosteleke praedium birtokába beigtattatni rendelte, a mely igtatás ugyanabban az évben, *Bülyi* Lőrincz kir. ember közbenjöttével, ellenmondás nélkül megtörtént.¹⁾

A Báthory család Berczeli Jakab fiai ellen újból felvette azt a pert, melyet Báthori László 1371-ben indított volt Olasz János ellen. 1449-ben Garai László nádor előtt bepanaszolták Báthori Szaniszló fiai István, László és György Berczeli Domonkost és Miklóst Egyházas-Berczel praediumjok elfoglalása miatt; és az ekként folyamatba tett pert Miklós halála után, ennek fia *Berczeli András* ellen folytatták.

A per úgy látszik a Berczeliekre nézve nem dőlt el kedvezőtlenül, mert *Egyházas-Berczel* birtokában találjuk *Berczeli* Pált még 1488-ban is, a ki ezen birto-

¹⁾ Függelék. XVII. és XVIII. sz. a.

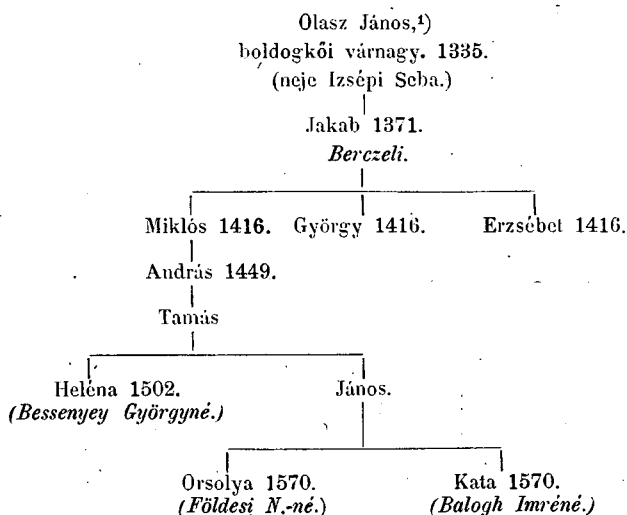
kán s a körül fekvő javain elkövetett több rendbeli hatalmaskodásért panaszkodott jó későn ugyan, Báthori István országbíró előtt a mondott 1488. évben, előadván hogy még 1460. év folyamán Zokoly Miklós és Péter az ő *Egyházas-Berczel* és *Paszab* helységei között fekvő *Bénye* praediumát elfoglalták, életükben mindig birták, halálok után pedig gyermekeik András, Albert és Jánosra bocsátották át; továbbá hogy ugyancsak 1460-ban Zokolyi Miklós és Péter, a berczeli határban levő *Nagyér* erdejét és *Körtvélyes* nevű halastavát szintén erőszakkal elfoglalták; az erdélyi *János vajda* halála után való — közelebb meg nem határozott — időben pedig Malcza Antal és Benedek Berczeli Pálnak berczeli curiájára, melyben a panaszolkodó is jelen volt, fegyveres kézzel reárohantak, Paszab helységéről szóló zálogos levelét és szolgája Thar Balázsnak egy lovát erőszakkal elvitték, és midőn Thar Balázs a ló visszaszerzése végett Tokajba Kovács István ottani bíróhoz utazott, Malcza Antal és Benedek a Thar Balázs szeméit kitolatták.

Panaszolta még Berczeli Pál azt is, hogy 1469-ben az ő *Egyházas-Berczel* helységének határán belől levő *Belsőérköztava* nevű halastóját Parlagi Simon, néhai Zokoly Miklós és Péter parancsolatjából elfoglalta; végre, hogy 1487-ben, pünkösöd táján, Zokoly Albertnek András nevű tisztje, nemes Esztári (zthari) Péter és több jobbágyokkal az ő *Füvér* nevű rétjét, mely Egyházas-Berczel határán belől, azon út mellett van éjszokról, mely Berczelről Paszabra vezet, erőszakosan elfoglalták, Bakó János nevű jobbágyát nyíllal halálosan megsebesítették, azután panaszolkodó berczeli jobbágya Kopó Istvánnak házára rohantak, az ott talált Nagy Mihály, Tamás és Bakó Ambrus jobbágyait kegyetlenül megkínozták, úgy, hogy Bakó Ambrus bele is halt.

Tárkányi Mihály és Derzsi Tamás kir. emberek közbenjöttével Márton kanonok Tokajban vizsgálta meg Berczeli Pál panaszait és a kihallgatott tanúk azok alapos voltát bizonyították.

A középkorbeli megyei társadalmi állapotokat a mennyire élénken megvilágosítják emez adatok, Berczeli Pál személyiségét annyira homályban hagyják; azt azonban más adatokból tudjuk, hogy az előbb említett Berczeli András fia volt Tamás, a kinek leányát Helenát vette nőül III. Bessenyei György. Tamástól származott még a XVI. század elején élt János, de ennek gyermeke egy sem lévén, benne családja fiágon kihalt.

Az előttünk ismeretes adatokból tehát a szabolcsi *Berczeli* család leszármazása következő lenne:

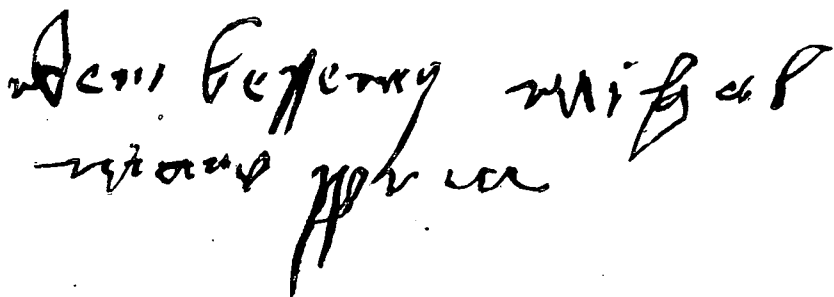
III. Bessenyei György ágából csakis II. Mihályt tüntetik fel okleveleink. A XVI. század legelején született. A mohácsi vész után valószínűleg ő is Egerbe húzódott; minthogy első felesége a Spáczay Boldizsár leánya volt, ki 1526-ban Hevesmegyében alispáni tiszte, 1527-ben pedig Eger várában porkolábságot viselt,²⁾ ott ismerkedhetett meg Mihályunk nejével Dorot-

¹⁾ Mint fentebb említett tulajdonképen vezeték neve nem volt Olasz, hanem részint: „dictus Olasz“, részint „Johannes gallicus“ megjelöléssel jön elő, a mi olasz (Gallia, felső Itáliában) származását tanúsítja.

²⁾ Orsz. Itár. DL. 24271 és Curiai öszt. 4—5007.

tyával, kivel Spáczán, Alsó- és Felső-Korompán (Pozsony), Zsadányban (Heves) és minthogy nejének anyja Káthai Margit volt, a Káthai jogon Nagykágyán (Bihar) szép birtokot kapott.

E házasság Mihály urat összeköttetésbe hozta tehát a zsadányi Spáczay és Káthay családokkal, ezen kívül a teremi Vetésiekkel, minthogy nejének nővére Spáczay Erzsébet, ki előbb peeri Chyre Boldizsár neje volt, letévén az özvegyi fátyolt, Vetési Antal neje lett.

Bessenyei Mihály aláírása.

Mihályunk nejének anyja, Káthai Mihály leánya volt, abból a családból, mely már a XV. században előkelő állásra emelte fiait, kik közül legtekintélyesebb állást vivott ki Káthai Mihály 1427-ben szolnoki főispán és jászok-kúnok bírása. Spáczai Boldizsárné testvére szintén Káthai Mihály, ennek fiai Ferencz és Mihály. Ferenczről tudjuk, hogy 1554-ben Perényi Gábor alatt hadnagy s ugyanaz volt 1558-ban Eger városában; utóbb 1584-ben beiratképen kapta a mizslei prépostságot. Ugyan ezen családból származik — valószínű, hogy a Ferencz testvére — az a Káthai Mihály, ki 1603-ban kállai főkapitány, utóbb Bocskai István erdélyi fejedelem főkancellára volt s ki abba a gyanúba jöven, hogy a fejedelmet megmérgezte, felkonczoltatott.

Ezen Káthai Mihálynak az itt említett Káthai családból való eredését bizonyítja egyébiránt az, hogy a

Bessenyei család iratai között fennmaradtak némely oklevelek, melyek Káthai Mihály kállai főkapitány részére Varkucs György által elzálogosított tekintélyes birtokokra vonatkoznak.

Ez oklevelekből értesülünk afelől, hogy Szent-Jób várának ura nobisüzi Varkucs György, Varkucs Miklós fia, Felső-Sziléziában atyjafiainál levő ősi jószágának, úgy neje Homonnai Borbála által hozzá vitt, de általa elzalogosított aranyneműeknek kiváltására kölcsön felvett Káthai Mihálytól, kedves sógorától 3000 ezer jó és igaz mértékű arany forintokat, és eme kölcsönösszeg biztosítására átadta Káthai Mihálynak Bihar vármegyében Vasad, Kolyi és Érsemlyén falukban levő rész jószágait 1603-ban.¹⁾

Bessenyei Mihály meddig maradt Egerben, nincs reá adatunk, de az bizonyos, hogy Ecsedvárában volt várnagy Báthory András (Bonaventura) alatt, és mint-hogy adat van arra is, hogy *Besenyő* birtokától hűtlenség bélyegén megfosztatott és ezen birtokba Borjas István kir. adomány folytán bevezettetett: alaposan véljük következtetni, hogy ennek más oka nem volt, mint az, hogy ő előzően Szapolyai pártjára állott.

Viszont az a tény, hogy Báthori András szolgálatában találjuk, aki Szatmár, Szabolcs, Somogy és Liptó vármegye főispánja, országbíró és I. Ferdinánd király hadai főkapitánya volt, tanúsítja, hogy Szapolyai mellől elpártolt s úgy látszik nem kis súlyt helyezett átpártolására Báthori András, mert miként említettük, ecsedi várnagygyá tette.

Az ecsedi vár — melyet az 1470 — 1496 évek közti időszakban I. Báthori András (az István fia) az ecsedi lap közt épített fel²⁾ — mint a természet által is igen megerősített hely kiváló fontossággal bírt, nem csak azért, hogy abban székelte maga az előbb említett országbíró Báthori András, ott őriztettek nagy értékű arany és ezüst marhái, hanem azért is, mert az szol-

¹⁾ *Függelék.* LXXI. és LXXII. sz. a. Ez oklevél Varkucs György származását, második neje nevét, a mit *Nagy Iván* (XII. 65. l.) nem ismert, felvilágosítja.

²⁾ *Wagner.* Dec. 1.

gált menedékül a Tisza mindkét partján fekvő felső vármegyék nemessége jelentékeny részének egyfelől a törökök fenyegető veszélye, másfelől azon a vidéken a polgárháborúk zavarai alatt mindinkább elhatalmasodott féktelen erőszakoskodók ellen; minélfogva azon férfiúnak, ki az ecsedi várnagyság fontos tisztségére kiválasztatott, bizonyára nem közönséges tulajdonokkal kellett felruházva lenni.

Bessenyei Mihályt oklevelesen 1554-ben találjuk mint ecsedí várnagyot,¹⁾ de valószínű, hogy ezen állását már előbb viselte és 1571-ben bekövetkezett haláláig megtartotta; ekként jelen volt Ecsedben 1564-ben, midőn János Zsigmond 16000-nyi sereggel Szatmár megyébe betörvén, az akkor Ecseden székelő Báthori Miklóst, ki később 1567-ben országbíró lett, ostrom alá fogta: de Báthori Miklós annyira megvetette Erdély fejedelmének hadi működését, hogy Szirmay Lajosnak a vár kapitányának éppen akkor tartott lakodalmi mulatságát sem hagyatta félben. A miről maga Szirmay Lajos ezt jegyezte fel: „Lagzimat tartottam akkor Body Borka asszonynyal, néhai csanádi püspök és beregzázi plébános hugával; keményen ittunk, mint a perényi törökök és tánczoltunk; kegyelmes uram (Báthori Miklós) mindenkor biztatván engemet: *Szirmay Lajos elől jár, Erdély hadd víjjon bár, melyre én is egyszeribe felelek: magyar magyart rontja kár, bár több esze volna már.*” Hozzá jegyezte azt is Szirmay Lajos, hogy Báthori Miklósnak ez a rögtönzött jelenet annyira megtetszett, hogy azt az ostromló János Zsigmondnak megizente; Szirmayt pedig a szárazberki részjószággal ajándékozta meg.²⁾

Mint említettük Mihály úr 1571-ben már nem élt; 1570. évben kelt végrendeletében³⁾ írva hagyta ugyan, hogy „Bécsbe hová járt,” és pedig valószínűleg Báthori Miklóssal, de élettörténetére vonatkozó egyéb adataink nincsenek.

¹⁾ Függelék LVI. sz. a.

²⁾ Szirmay. Szatmár tört. II. 69. l.

³⁾ Függelék LI. sz. a.

Azt tudjuk még, hogy másodszor is nősült, második neje Rédei Agota volt, a Rédei László leánya, kit mint már Czompor Gergely özvegyét élemedettebb korában vett nőül.¹⁾ Rédei Agota a varaszói birtokból kapott hozományt,²⁾ míg neki két telket Berczelen, tizet pedig Besenyőn (Hevesben) kötött le férje hitbérül.

Első neje Spáczai Dorottya abból az okból, hogy nővére Erzsébet, Vetési Antalné 1543-ban leszármazó örökösök nélkül elhalt, igényelte annak hagyatékát, mint a mely törvénynél fogva őt illeti, Vetési Antaltól, s midőn ez azt nem akarta kezéből kibocsátani, Báthori András országbiróhoz fordult, a ki 1554-ben a váradi káptalan közbenjöttével felhivta a Teremen lakó Vetési Antalt, hogy a kérdéses javakat és pedig 12 darab drágakövekkel ékitett gyűrűt, 4 ezüst, aranyozott, 1 dióból való, cyphus (egyiptomi füstölő) módra készített ezüsttel körülvont kupát, 6 ezüst serleget, egy nagy ezüst mosdótálat, 22 ezüst kanalat, ezüstözött aranyos női övet, aranyban 200, más pénzben 1000 forintot, négy ekényi földhöz való negyvennyolcz igás ökröt, 600 juhot, 6 szekeret, négy kocsit és több női ruhaneműeket és más tárgyakat összesen 2000 frt értékben, Bessenyei Mihályné Spáczay Dorottyának adja ki, vagy az arra kitűzött határidőben a visszatartásnak okát adja.³⁾

Spáczay Dorottya azonban Vetési Antallal, habár férje az országbirónak kedvelt embere volt, nem boldogulhatott, mert mint látni fogjuk, az ekként keletkezett peres kérdés még halála után is megoldatlanul volt.

Mihályunknak három leánya: Krisztina, Anna, Borbála, és négy fia: György, Mátyás, István és Mihály maradt, kik közül tudjuk, hogy Krisztina, Anna, György Mátyás és István Spáczay Dorottyától származott.

II. Mihály leányai példás nevelésben részesülhettek, az ecsedi vár sűrű látogatottsága, hol előkelő családok sarjadékai gyakorta megfordultak és huza-

¹⁾ *Komáromy*. Turul. I. évf. 128. l.

²⁾ E jogon került a Bessenyei családhoz a *Függelék* XVI. sz. a. levő oklevél.

³⁾ *Függelék*. LVI. sz. a.

mosabban is tartózkodtak, elég jó alkalom volt arra, hogy a várnagy leányai szembe tűnjenek. Csakhamar egymásután jelentkeztek is a vőlegények. Így Krisztinát a várúr rokona Szaniszlófi Báthory Imre vezette oltárhöz, Annával Dengelegi János lakodalmazott, a legkisebbik leányt Borbálát elébb Polyák János bucsesdi birtokos, később Toldalagi Balázs nevezte hitvestársának.¹⁾

A fiúk közül hárommal a hadi pályán találkozunk. Vegyük őket sorba.

II. György valószínűség szerint Eger várában, a török időkben egyik kiváló végházban nőtt fel, mely (hogy egy fiatal tudósunk szép kifejezésével éljek) miként Balassa Bálint lelkes költeményei is bizonyítják, a környékbeli előkelő családok fiainak „tanuló iskolája” volt.²⁾ Itt tartották aztán őt, mint szomszéd besenyői birtokost közelebbi érdekei, mert ámbár láttuk, hogy Besenyő akkor, midőn két király uralkodása alatt a nemzet két nagy pártra szakadt, Borjas Istvánnak adományoztatott, azonban ennek daczára Besenyőt visszaszerezni és újból birtokába venni Györgyünknek sikerült.

Már mint tekintélyes embert látjuk 1578-ban Egerben, midőn Melleg Boldizsár csanádi püspök és Recsky György a hevesi alispán társaságában Csetnekyl László adósági ügye elintézésében részt vesz.³⁾ 1580. ápril 19-én Erneszt főherczeg Báthory Annától, dupliczai Horváth Boldizsár nejétől származott árvafiuk, Menyhért és János részére őt és Káthay Ferenczet, mint rokont, rendelte gondnokul, megfosztván az elébbi gondnokot, Dóczy Kelement e tisztétől, minthogy az árvák javait vesztegette, illetőleg, míg azok atyja Horváth Boldizsár Tóthországban tartózkodott, azoknak pestmegyei Almás és Kóka helységeit több egri vitéz, névszerint Ghimesi Ferencz, Vitéz Demeter és Filep, ezeknek haláluk után pedig Zéchy András, Tibolth Ambrus, Fodo-

¹⁾ Polyák János erdélyi volt; birtokán Bucseden Balassy János és Bessenyei István egyeznek 1598. *Orsz. Utár*. Gyulafehérvári kápt. Misc. cista 2. fasc. 6. Nro. 48.

²⁾ *Komáromy A.* Turul. I. évf. 129. l.

³⁾ *Károlyi oklt.* III. 411. l.

róczi György, Pászthói György és Nádasdi János által elfoglaltatni engedte.

1583-ban Györgyünk mint fogott (választott) bíró Bajoni Zsófiának Pásztóhy Jánostól született gyermekei közt a Pásztóhy jószágban osztályt tesz.¹⁾

E tekintélyét egyrészt családi összeköttetéseinek, (ott voltak ugyanis Egerben, hogy többeket ne említsünk, a Rédeiek, a Recskiek, kikkel Kátai ágon állott atyafiságban, ott Mosdóczi Péter, Egervár gondviselője, kinek felesége Rédei Katalina volt, aztán 1587-ben maga a főkapitány Rákóczy Zsigmond) de inkább személyes tulajdonainak köszönhető, melyek az akkori kor fiai szemében őt a végbeli vitézek példánya gyanánt tüntethették fel.

Nem üzött politikát, hanem ott volt, a hol törökverésre alkalma lehetett. Mint egri vitéz rendszerint Egerben tartózkodott, de nyoma van annak, hogy Csáktornyára is ellátogatott a Tahiakkal, Zrinyihez. Kereste a hirt, nevet személyes bátorságával, erre az eszközt nem válogatta; nem kimélte saját fáját sem, mert adat van reá, hogy Debreczenbe is be-becsapott.²⁾

A fősúlyt arra fektette, mint akkori vitéz társai legtöbbször, hogy mentül több zsákmányt és foglyot nyerjen, kik jó váltságdíjt adjanak.

Egerből folyton nyugtalanította a szolnoki és füleki törököt. A török defferek is megemlékeznek egy ily Szolnok elleni kicsapásáról, emlékezetül hagyván, hogy az „Egerből Szolnok ellen gonosz szándékkal vonuló Bese György lator cselebasinak Ramazán Ferhád esztergomi volt lovas ellent állott“ és ennek alapján vitézsége jutalmául Kisujszállást és több helységet 10800 akce évi jövedelemmel timárba kapta.³⁾

Az egri őrségnek a szolnoki végek elleni eme kicsapásai az 1592. évben mind sűrűbbek lőnek, ezekben György úr nem csak maga vett élénk részt, hanem fiait Boldizsárt és Andrást magával vitte. Ő maga sze-

¹⁾ *Károlyi okltár.* III. 411. l.

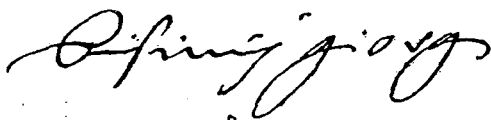
²⁾ Taar István debreczeni polgár házában Bessenyei György által való feldúlása miatti panasz az erdélyi és magyarországi biztosok előtt tárgyalatott 1597. *Orsz. Utár.*

³⁾ *Velics-Kammerer.* Török defferek. I. 389. l.

rencsétlenül nem járt soha, de 1592-ben, egy ily összetűzés alkalmával, elfogták a törökök fiát, Boldizsárt.

Többen voltak már ekkor a szolnoki vár tömlő-czében az egri várbeli őrség tagjai közül. Boldizsár úrfi a mögötte becsapódott vasajton belől ismerősök csoportja vette körül. Ott találta Zay Andrást, Bodó Istvánt, Bory Pált, Molnár Boldizsárt, Németh Jánost, Csoknyay Benedeket, Reimundus Relinger vallon vitézt és több másokat.¹⁾

A mennyire beletalálta nehéz helyzetébe magát Boldizsár úrfi, annyira felháborodott érzékeny veszteségén György úr. Meg kellett torolnia, hogy ennyire szíven találta a kontyos. Szemet szemért gondolta, és a közelebbi egyik kicsapásnál annyira is kedvezett neki a szerencse, hogy sikerült elfognia a szolnoki vajdának Ibrahimnak fiát *Halult.*

Bessenyei György aláírása.

Megkezdődtek aztán a kicserélési tárgyalások. György úr attól tartott, noha a vajda fia volt kezében, hogy még ráadásul sarcot kell fizetnie. Úgy látszik másfelől a török urak akadályt gördítettek a kicserélés elé, legalább ez tűnik ki a vajdának eredetiben fennmaradt 1592. május 16. kelt leveléből,²⁾ melyben Bessenyei Györgyhez írja „én az kegyelmed hitleveleire is elbocsátanám egy ideig, de sok felől rágják fülemet, még hogy úgy is kibocsátom, neheztelnek reám az urak.” Bizonyára örültek rajta, hogy az őket

¹⁾ Bory Pál több társaival együtt, köztük Bessenyei Györggyel, jelen volt 1585-ben, Egerben, Balázscsik István, Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalannak Békésmegyében fekvő Győr és Berény helységek birtokába „hosszú kézzel” történt beigtatásán. *Turul* VI. 42. l. *Csoknyay* Benedekről pedig Szirmay írja: (*Szuthmár tört.* II. 70. és 140. l.) hogy Báthory István hagyományából Ecseden és Dobon részjóságot kapott 1614-ben.

²⁾ *Függelék* LXI. sz. a.

sokszorosán háborgató félelmetes „cselebsai“ fia hatalmukba került.

A vajda ennek daczára kinyilvánítván, hogy ha két kővára volna is a fiúnak, a maga részéről fel nem üti sarczát, hanem „fő fejet szabadítson“, addig is „mig az Isten elhozza az óráját“ György úr hitlevelére, 12 napi tartamra, kibocsátotta Boldizsár úrfi, erősen kikötve, hogy Egernél tovább ne menjen, mert „a rabság nem engedi.“

Haza ment tehát Boldizsár úrfi szüleihez, de csak azért, hogy azok fájdalmát növelje. A 12 nap elteltével visszatért, a mi bizonyos a szolnoki rabság szintén eredetiben meglevő 1592. évi július 24-én írott leveléből,¹⁾ mely szerint, minthogy a kicserelési akadályok még mindig fenforogtak, a fentebb említett szolnoki rabok, Zay András és társai értesítik György urat, hogy kezesek lettek Boldizsárért három hónapig, és rabtársuk Pelley János által az egri főkapitány kezébe küldötték, úgy, hogy „ez jövődő vasárnap, azaz július 26-án kezdetik el Boldizsárnak az napja.“ „Az kegyelmed becsületesen írott hitlevelét megtartjuk az napig — írják tovább — úgy hogy az napra vagy ő maga Boldizsár személye szerint, vagy Halul itt bent leszen.“

Kérik egyszersmind György urat vizsontszolgáltatásképen, hogy egy szegény megnyomorodott régi rab éjjel-nappal sir és könyörög, hogy egy némü-némü hitetlen rabért, Nagy Gáspárért kibocsátának, kit Debreczenben hallanak, hogy csavarog, s ki miatt Kis Lőrincz nagy nyomorúságban vagyon.

Ez alkalmat felhasználta Horváth János Szolnokban fogva tartott vitéz is, hogy a hazatérő Boldizsártól külön levelet intézzon György úrhoz megszabadíthatása iránt „melyben — György úrnak — módja vagyon.“ Igéri Horváth, hogy miatta egy mákszemnyi kárt sem vall, hivatkozik Tahy István, Tahy Gábor urakra, kik — ha György úr Csáktornyára megy — s azok tör-

¹⁾ Függelék LXIII. sz. a.

ténet szerint ott lesznek Zrinyi urammal — az ő személye iránt bő felvilágosítást nyújthatnak. A többit elmondja Boldizsár szóval.¹⁾

Tehát Boldizsár úrfi másod izben hagyta el a szolnoki tömlöczöt.

Wg. } Még most sem véglegesen. A török húzta-halasztotta az ügy kiegyenlítését, míg letelt a három hónap, mely ideig a „szolnoki rabság“ kezességet vállalt a fiúért.

Már 1592. évi november hó 11-én, tehát a három hónap letelte után kevéssel, a szolnoki vár tömlöczében találjuk ismét Boldizsár úrfit, honnan e napról keltezve atyjához, rabságából keserves levelet küldött,²⁾ kétségbeesetten kiáltván fel abban: „bár adta volna az én kegyelmes istenem, hogy soha vagy *Halul*, vagy én ne születettünk volna ez világra.“

*György, monorost, rabs, fia
Boldizsár Bessenyei
Boldizsár Boldizsár*

Bessenyei Boldizsár aláírása.

György úr tehát mint becsületes magyar vitéz, pontosan megtartotta hitlevelét. Pedig atyai szívének, bármennyire elkérgesedett is az a hosszú harczi élet folyása alatt, nagy kinjába kerülhetett Boldizsárt fog-ságába visszavitetni, mert ez idő alatt másik fiát: Andrást is elfogta a török és ugyancsak Szolnok várába szállította.³⁾

Mit tehetett mást keservében a vén sas: kettőztetett erélylyel folytatta a szolnoki végek elleni kiütéseit; mert alig hihette többé, hogy két Bessenyei fiú

¹⁾ Függelék LXII. sz. a.

²⁾ U. o. LXIV. sz. a.

³⁾ U. o. LXVI. Egybevetve a szolnoki vajdáné alábbi levelének tartalmával, melyben B. György *fiái* rabságát keserüli.

levén a török kezében, az egy Halulért kiadja mind a kettőt, midőn biztatása daczára egyért sem akarta elfogadni.

A mennyire nehezen szívelte György úr gyermekeinek fogságban létét, annyira türelmetlenkedve várta *Ibrahim vajda neje, Halul anyja*, rab fiának szabadulását.

Anyai szívének gyöngéd nyiladozása árad felénk abból a levélből, melyet a fiáért sóvárgó török asszony mondott tollba a magyarul tudó író deáknak s melyet egész terjedelmében nem tartok érdektelennek ide ígatni.

„Becsületes vitéz apám uram, szolgálatomat irom kgdnek, mint jó akarattal való apám uramnak.

Kivánom, hogy az Úr isten sokáig éltesse kegdet kis fiával Mihókkal, és az több rab fiaidot szabadítsa meg ő szent felsége hamar való napon és tisztességes módon.

Az te kegmed szolgáló leánya ennek előtte is irtam vala kegmednek egy levelet, kire csak választ sem tön kegde, sem írás, sem pedig izenet által, kinek mi legyen az oka, nem tudom. Én mit vétettem kegdek? Ha az én vitéz urammal háborog, isten látja szívemet, éjjel-nappal bánkódom az ti kegtek háborúságán, sőt kgd *rab fiainak* rabságukat gyakor való könyhullatással keserülem és táplálásokról még ez ideig gondot viseltem. Boldizsárt immár házuknál tartjuk, jóllehet bégnél még volt, titkon nem hagytam éhezni és az nemes bég, uram akaratja ellen vitette volt tömlőczihez, ez okáért, mert tudta Boldizsár urammal való végezését, azért vitette volt tömlőczihez, de ott is mi rabunk volt, és most immár szemem előtt gondját viselem. Az mi én rajtam áll, kegde se tartsa jobb állapotban szegény árva rabot, sőt te kegde ne hagyja el kegdtől szakadt szerelmes rab fiaidat, mert sem az kegde fia, sem az szegény rab Halul meg nem szabadulhat, ha kegtek még nem engeszteli magatok között való haragot. Alkudjék meg kegde urammal, hiszen az kegde fia Boldizsár meg tudja szolgálni kegdek vele való jótéteményit, az istenért is kérem kegdt, birjon kegde az haragval, mert csak kár, kegdek ennekutána is azt kell cselekedni, az én vitéz urammal velem egyetemben kegdek szolgálni akarunk, mint apánknak, nem jó embernek haragot üzni, halandó az üdő. Kegde írjon uramnak és előbbeli atyafiságunk ¹⁾ jó kezdetit bizonyítsa meg kegtek, szegény rabok is szabadulhassanak, semmi haszon az ő nyomorúságokban. Szóval bővebben megérti kegde az én jó akaratomat. Erről kegdtől választ várok.

Az Isten sok áldott esztendeig áldja és tartsa meg kegdet szerencsés jó egészséghen és minden javaiban.

¹⁾ Ugy hiszem, csak keleti képes kifejezés.

Zolnokban, szent András nap előtt való szerdán, secundum vetus calendarium anno 1592.

Kdgd szolgáló leánya: *Ibrahim Wajdáné.*“

Midőn az íródeák e levelet bevégezte, utánna iratta még a szegény anyja:

„Valami pomagránát és narancsot is küldtem kegdnék és a szegény rabnak, azt sem tudom, megadták-e kegdnék, írja meg azt is.“¹⁾

Mint említők, Boldizsár úrfi atyjának keserves levelet irt a tömlöczből, melyet *Csoknyay* Benedek rabtársa vitt el György úrhoz 1592. évi november 11-én.

Úgy látszik, hogy e levél írása a Halul iránt aggodó Ibrahim vajdáné befolyásának eredménye volt s eszközül akart szolgálni arra, hogy György úrra hatást gyakoroljon, mert abban nemcsak kinos tömlöczben létét festi Boldizsár, hanem azt is megírja, hogy a bég kijelenté, miszerint „ha a bőrét arannyal megtöltenék is, de soha meg nem szabadul, ha Halulnak holtá történik.“

Mínthogy mindkét fiát nem tudta kicserélni, kénytelen volt György úr, úgy látszik, a vajdával utóljára is akként egyezkedni, hogy Halul és Boldizsár kölcsönösen kicseréltesse.

Szegény András még 1595-ben is a szolnoki tömlöczben volt; szabadulásának gátul szolgált atyjának a debreczeniekkel említett viszálykodása, mely oly fokra hágott már ekkor, hogy abba fiának Andrásnak „feje fájt belé.“ Ugyanis *Aracsay Péter*,²⁾ Szolnokban volt szintén a török rabságában, és onnan Eger vára főkapitányának kérésére, de a debreczeniek kezessége mellett a bég 8 napra kieresztette, azonban György úr Aracsayt a debreczeniek kezéből kivette, és nem őt magát, hanem helyette más török rabot óhajtott Szolnokba beküldeni. A bég azonban Aracsay miatt

¹⁾ Külczim: Böcsöletes vitéz Beseney György uramnak, mint jó akarrattal való apámnak adassék. (Török gyűrűpecsét nyoma, szakadazott eredetije nálam.)

²⁾ Valószínűleg a szathmármegyei ez időben előkelő aracsai Arachay családból, mert itt találjuk alispánul 1597 és 1600. évekről Arachay Jánost. *Szirmay*. Szatmár tört. I. 128. l.

szoritotta a debreczenieket, másfelől az ott levő rabokból sem bocsátott addig egyet sem el, míg Aracsay be nem jön.

Mint hogy a debreczeni főbiró *Duskás István*¹⁾ a bégnél személyesen megjelent és tudására adta az Aracsayval történeteket, mi volt természetesebb, mint hogy György úr fiát, a rabságában levő Andrást vezettette maga elé a bég s ez által óhajtott czélt érni abban, hogy Aracsay a neki adott határnap elteltével Szolnokba visszatérjen, vagy váltságdíját lefizesse.

Könyörgő levelet irt tehát 1595. május 10-én atyjához András úrfi,²⁾ melyben részletesen elmondván Aracsay Péter dolgát, kéri atyját, hogy „az istenért, mennél hamarébb lehet, küldje be Aracsayt, ne nyomorogjanak tovább miatta.” Jellemző a szegény fiúra, hogy rabságából ez alkalommal kedveskedett, „asszonyanyjának valami kevés riskásával”, akkori nagy újsággal. Fiának e levele folytán György úr minden bizonynyal beküldötte Aracsayt Szolnokba, mert különben nem maradt volna fent közte és a szolnoki törökök között olyan jó viszony, milyenre hagy következtetni, alig egy hónappal később Ludfi szolnoki vajdának hozzá irt ezen levele:

Minden hozzám illendő böczületes dolgokba magam ajánlását irom, mint nekem vitézlő barátomnak, apámnak.

Megadták énnekem az kegyelmed levelét, melyben megérttem kegyelmednek minden hozzánk való jó akaratját, és kegyelmednek tőlünk való kívánsága az volna, hogy az kegyelmed fiáért Andrást az Béknek ő nagyságának könyörgenék mind az kapitán uram ő nga barátságaért, mind az kgdért, sanczában (*sarcz*) leszállítana. Azért az isten is jól lát és tud, hogy én az kegyelmed fiáért mindenképen menyét (*menyit*) törekedtem, azért im most az Bék ő nga, mind az kapitán uram barátságaért, mind az kegyelmedeért, és mind az mi esedezésünkért harmadfélezer forintba szállíttaték. Az miért, hogy akar az kapitán uram ő nga, akar kegyelmed az kezesek dolgában felettébb törekedett, mostan az kegyelmed fiát az gyöngyösiek el nem vihetik, mert valami kevés betegsége lőn, hanem mihelyt megkenyebedik (*megkönnyebedik*) hát minyarást az gyöngyösiek kezébe adjuk és kiküldjük

¹⁾ Duskás István már 1584-ben debreczeni tanácsbeli volt. *Szücs. Debr. Tört.* 212. l.

²⁾ *Függelék* LXVI. sz. alatt.

kegyelmednek. Kegyelmed egyéb dolgokból is, valamiből megtalál, szolgálattal leszök. Isten éltesse kegyelmedet az vitézekkel öszve. Datum ex arce Zolnok. 6 die Junii anno domini (*így*) 1595.

Ludfi Vajda,

kegyelmed jó akaró barátja.¹⁾

Kiszabadúlt-e rabságából aztán András úrfi? nincs reá adatunk, valószínű azonban, hogy nem; mert a harmadfél ezer forintban megszabott váltságösszeg az akkori viszonyok között oly magas volt, hogy azt György úr megfizetni aligha volt képes.

Ez időben György úr a történeti nevezetességű *Ungnád*-féle házban lakott; de e miatt az a kellemetlenség érte, hogy az egri volt főkapitány hátrahagyott özvegye Losonczy Anna most már Forgách Simonné 1591-ben Heves és Külső Szolnok alispánja Széký Pál és bírótársai előtt perbe fogta Pasztohy Gergely és Bodi Menyhérttel úgy sógornőjével Ketzer Zsuzsánnával egyetemben a miatt, hogy az ő Eger városában levő kőházát és nemesi curiáját erőszakkal elfoglalták.²⁾

E per nemcsak a felperes kiváló történeti személyiségénél, de annál fogva is érdekes, mert adatokat nyújt Eger helytörténetéhez s az egri végbeli élet eddig nem ismert mozzanatát tárja fel.

Az említett ház a periratok szerint a Szt.-Miklós utcájában, a hasonló nevű szentről nevezett, lerombolt kolostor helyén építettett Ungnád Kristóf által Losonczy Anna atyai örökségéből.

A perben felperest Losonczy Annát Bácsmegyei Balázs deák képviselte, míg alperesekért Meleticz György ügyvéd jelent meg, a ki védelmül előterjesztette, hogy erőszakos elfoglalás egyáltalán fent nem forog, hanem Ungnád Kristóf mint egri főkapitány eme tisztsége alatt az egri őrség zsoldját nem lévén képes fizetni, erre a végre Ketzer Zsuzsánnától özv. csoltói

¹⁾ *Kivül.* Én tisztelendő uramnak apámnak Bessenyei Györgynek adasék hívességgel kezébe. *Más egykorú kézzel:* Ludfi vajda levele és Haszman bék menedéki. Eredetije nálam. Valószínűleg ugyanegy személy ez a Ludfi vajda azzal a Ludfi agával, ki 1597-ben Lorántfi Mihály ónodi kapitány rabja. Magy. Tört. Tár. VII. 15—23. l.

²⁾ Eredetije nálam.

Basó Mihálynétól¹⁾ 500 frtot vett fel kölcsön s ennek biztosítására lekötötte a kir. kincstárra néző Sajó-Hidvég helységet, mely annakelőtte Basó Mihálynak és nejének Ketzer Zsuzsánnának ezer frtban inscribálva volt; Pasztohy Gergelytől pedig hasonlóan az egri örökség zsoldjának kifizetésére 1300 frtot kölcsönzött, és emez összegre zálogul adta a kir. kincstárnak Békés vármegyében fekvő *Szénás* nevű birtokát, mindkét birtokot azonban oly feltétellel, hogyha azoknak békés birtoklásában háborgattatnának: jogosítva legyenek Ungnád Kristófnak bárhol fekvő javaiból hasonlóértékeket elfoglalni.

A védelem felmutatta az erre vonatkozó okiratokat, valamint azt is bizonyította, hogy békésen nem bírhatták a zálogba adott javakat, mert az ellen Báthori István országbíró tiltakozott.

Losonczy Anna részéről ellenvetett, hogy az ügy ilyen állásában is az ő atyai örökségéből épített házat nem volt jogosítva alperesek egyike sem elfoglalni.

A bíróság ez érvelésnek nem adott helyet, és Losonczy Annát keresetével elutasította.

György urat Eger várának 1596-ki ostroma még ott találta. Az ostrom leírásával e helyen nem foglalkozhatván, csak a vár feladására vonatkozó és Besse nyey György személyével kapcsolatban levő adatokat emeljük ki. A várban — a történetírók egyező értelme szerint — ez ostrom alatt több vallon és német volt, mint magyar. Ezeknek is nagyobb része az alsó vár megvételekor elvesze.²⁾ „Az idegen nemzet megrettene az várban — írja Illésházy — és pártot ütének, rá-támadván kapitányokra; szót adának az törököknek, kapitányok akaratja nélkül, hogy hitre ők a várat meg-

¹⁾ Minthogy *Nagy Iván* előtt nem ismeretes a csoltói Basó család eme tagja, felemlitem, hogy ennek a Basó Mihálynak Ketzer Zsuzsannával nemszett leánya Sára, Szokoly Péter neje volt, a ki leányait Annát és Katalint, valamint néhai Basó Farkas és neje Bay Annának, Farkas nevű gyermekét Fejérvölgy István nyitrai püspök és kir. helytartó előtt 1595-ben bemutatván, az bizonyítványt adott arról, hogy a nevezett Anna 9, Katalin 7 és Farkas egy és fél éves. (Eredetije nálam.)

²⁾ *Illésházy* feljegyzései 30, 31. l.

adják.“ A lázongást Nyári és Terskó parancsnokok nem tudták elfojtani, hiába léptek fel erélyesen, majd fogták esdeklésre a dolgot: a lázongás mind nagyobb mérvet öltött; s átragadt a magyarokra is, kik közül Balog Mihály a vár falába tört résre lépven, az ellen-séggel alkudozni kezdett. A török a fal alá gyűlt és a szultán és pasák nevében ígérte a podgyászszal való elvonulást. A lázongó őrség ekkor, parancsnokai mellőzésével, Kerskát a cseh hadnagyot, és Bessenyey György hadnagyot két káptalani pappal, Paczóna Márton és Gyöngyösi Mátéval kiküldé a török császárhoz, hogy a feladás iránt szerződjenek. Ezeknek rögtön aranyos, a szultán aláírásával ellátott hitlevél adatott, s a török a várat elfoglalta, s a hitlevél ellenére Nyáry Pált, Bárczay Jánost és egyéb főnépeket fogva vivé el; a vallonokat, németeket inkább levágatá, a magyarokat nem öleté, inkább rabbá tevé.

Bessenyey György azonban még a táborból menekült.¹⁾

György urat, Szamosközy akként tünteti föl, mint a ki egyik oka volt az őrség lázadásának.

Ez ítéletnek értéke, a többi egykorú írók feljegyzései alapján²⁾ csak is arra szállítható le, hogy György úr akkor, midőn az őrség túlnyomó része az „*idegen nemzet*“ teljességgel megtagadta az engedelmisséget, belátva a további védelem lehetetlenségét, kénytelen-kelletlen beleegyezett a vár feladásába, s a törökkel való alkuvásnál a szerepet valószínűleg azért vállalta el, hogy a török előtt jól ismert személye az alku megkötésénél nyomatékul szolgáljon. Vagy talán szíve legmélyén egy húr rezdült meg a szolnoki tömlöczben nyomorgó András fia iránt?

Eger eleste után szabolcsmegyei birtokára Berczelre vonult a vén vitéz s ott élte le agg napjait. Valószínű, hogy egyik hathatós előmozdítója volt annak, hogy Berczelen a reformáció meggyökeresedjék, melyet György úr Egerben tartózkodása alatt szívott

¹⁾ Illésházy id. m. Istváni XXX. 696. l.

²⁾ Id. munkák és Sepsí Laczkó Máté krónikája.

be, a hol épen az *Ungnád*-féle házban, a hol ő lakott, tehát bizonyára egyetértésével, még 1580-ban az egri bírák és lakosok összeseregelve, azután rárohantak, miként egykorú forrásban írva találjuk, Szt.-Mihály templomára a kanonokokat imádkozásukban megzavarták, a képeket leszedték s a reform. predikátorokat bevitték, predikációkat tartattak, mondván, hogy végre akarják azt hajtani, mit magokban régen eltökéllettek.

1597-ben megosztozott testvérével Mihálylyal az addig osztatlanul volt atyai és anyai birtokon Zokoly Miklós és Herczeg Ferencz előtt,¹⁾ mely osztályt Báthory István országbíró 1599-ben megerősített.²⁾

Úgy látszik György úr amennyire módjában állott, Egerben való tartózkodása alatt sem hanyagolta el gazdasági ügyeit.

Haszonbérelte a pálósok patakujhelyi monostorának ecseki és kenderesi birtokait,³⁾ megszerezte ébeni Pohárnok Miklós pilisi és berczeli birtokrészét Mosdóczi Pétertől, kinek azt a török rabságba esett Pohárnok Miklós eladta oly feltétellel, hogy a kialkudott vételárból 400 frtig a töröknek nyest bőrt és posztókat tartozott adni.

Berczelen gazdálkodással és a mi zajhoz szokott lényétől el nem maradhatott: perlekedéssel töltötte idejét. Perelte rokonait, mert per tárgyra, mint az akkori nemes emberek legtöbbje, bőven akadt; pereit közül csak azt említem, melyet még anyja kezdett, és annak halála után a Vetésiek ellen György úr folytatott anyai nagynénje ingóságai kiadása iránt.⁴⁾

Nem sokáig élvezhette a visszavonultság nyugalalmát, 1600-ban már haláláról értesít Paczoth Ferencz szabolcsi alispán.

Jellemző, hogy halála után hagyatékában egy török rab találtatott, valami szegény szabó.

Háromszor nősült, első neje Rákóczy Katalin, második Ketzer Borbála, harmadik Dengelegi Anna volt.

Utolsó nejét 1588. év után vehette el, mert 1588

¹⁾ Függelék LXVII. sz. a.

²⁾ Orsz. Utár. 4—5007.

³⁾ Függelék LV. sz. a.

⁴⁾ U. o. LVI. sz. a.

évben még neje Ketzer Borbála volt,¹⁾ kinek Berczelen és Pilisen levő részbirtokait 2000 forintban beíratta. A Ketzer család azon ága, melyből második neje származott, minden valószínűség szerint hevesmegyei volt, annyiban, hogy *Farnoson* székelhetett, mert 1467-ben, midőn Bessenyei Mihály alnádor, új adomány czimén *Sev* birtokába bevezettetett, a jelen volt szomszédok közt *Farnosi Ketzer Antal* is előfordúl.²⁾

Ketzer Borbála atyját nem ismerjük, de alighanem az a *Ketzer Ambrus* volt, ki 1542 évről *Bocskai Kata* férjéül említették,³⁾ mert hiteles adatból tudjuk,⁴⁾ hogy Borbálánknak anyja *Bocskai* Gergely leánya volt: *Anna*; és minthogy más *Bocskai* leány a Ketzer család nemzedékrendén nem fordul elő, az időre nézve pedig Ketzer Ambrustól való származása ellen sem támadhat kétség: valószínű, hogy *Ketzer* Ambrus neje keresztnevében tévedés forog fent, és az nem Bocskay *Kata*, hanem Bocskay *Anna* volt.

Borbálánk egyik nővére volt Zsuzsánna, csoltói Basó Mihály özvegye, kivel már fentebb találkoztunk, és a ki később Monaky Jánoshoz ment férjhez,⁵⁾ második nővére Dorottya, előbb Buttkay Györgyné, azután Rákóczy Ferenczné, a kinek testvére volt Rákóczy Zsigmond 1587-ben egri főkapitány, később erdélyi fejedelem.

1588-ban találkozunk utoljára György úr második nejével Ketzer Borbálával, midőn említett nővérei és más rokonai közt per van folyamatban, anyai nagyapja Bocskay Gergelynek, Gálszécs, Bocskó, Chabooz, Albyn, Kohan, Gerenda, Zebegnyő, Chernyen, Zarnoka, Dargó, Visnyó, Luka, Agócz és Zomothor, úgy Kövesd vára és az ehhez tartozó több zemplénmegyei helységei iránt.

¹⁾ *Eszterg. kápt.* Lib. 4. fol. 161.

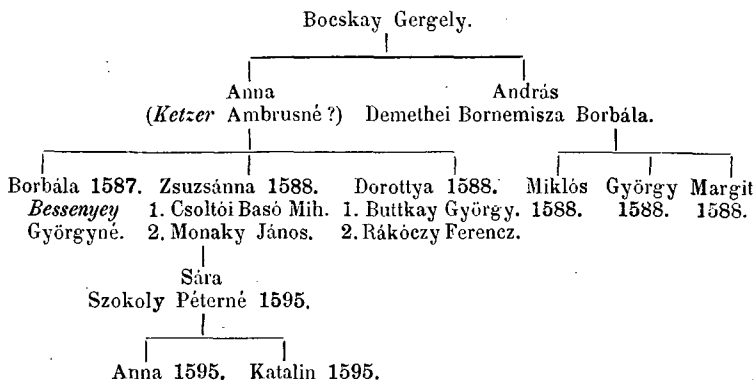
²⁾ *Orsz. ltár.* Bessenyei féle per.

³⁾ *Nagy Iván*: VI. 146. l.

⁴⁾ *Függelék* LIX. sz. a.

⁵⁾ Monaky János nejéül *Nagy Iván*. (II. 130. l.) Ilonát, a Bocskay Miklós leányát teszi.

A Bocskay-Ketzerféle összeköttetését György úrnak bővebben megvilágosítja e tábla:

Említett gyermekein kívül György úr ágazatát a nemzedékrend tünteti elő.

István, a György úr testvére, a Báthoryak oldalához állott, kikkell néne Krisztina, Szaniszlófi Báthory Imréné után, atyafiságban volt. Szolgálatát már Báthory István alatt kezdette, a mit tanusít az, hogy ez által nagykágyai birtokában¹⁾ Varsón 1582. okt. 20. kelt adománylevéllel megerősített. Oláh-Csesztvét, és a kutyfalvai részbirtokot hűséges szolgálatiért kapta.

Báthory Endre alatt, midőn Mihály vajda Erdélybe lopódzott, szintén a fejedelem oldala mellett találjuk Bessenyey Istvánt, ekkor már mint kipróbált tekintélyes egyénre a nagyszebeni csatánál (1599. okt. 28.) a harmadik hadtest — a tartalék — vezénylete bízott, Mindszenti Benedekkel és több társaival.²⁾

Mikor pedig Mihály vajda Moldovába ment volt és Szamosközy szerint „az fű-fű nemesek közül harminczat Havasalföldébe küldött az okáért, hogyha Moldovába valami gonosz szerencse találná: ott az nemesség zálog volna neki“,³⁾ a harmincz főnemes között Bessenyey István is ott volt.

¹⁾ Bessenyey Mihály, István atyja már 1552-ben bir 5 telket Nagy-Kágyán, Biharban. *Bételek*: Majores Hung.

²⁾ Szamosközy és Szádeczky: Mihály vajda 61. l.

³⁾ Szamosközy. IV. 117. l.

Öt hónap múlva megszabadulván Mihály vajda keze alól, ismét Báthory Endréhez csatlakozva, részt vett az 1600. sept. 18-án vívott miriszlói döntő ütközetben, valószínűleg ismét mint valamelyik hadtest vezénylője.

Az egykorú írók feljegyezték, mily vitézül harczoltak az erdélyiek. „A mint Mihály vajda lőtette az magyarokat, úgy állottak, mint az kőszikla, hogy csak nézni is szörnyű dolog volt,” írja Szamosközy. „De kevés kárt tett a vajda a lövéssel — veszi át a szót Enyedi Pál krónikás. — Egy főembernek Bessenyei Istvánnak az fejét találák taraczkkal — meghala.“

Sírját nem jelöli emlék, de épen minthogy a miriszlói hős személy-ugyanazonossága kérdésessé tétett: emlék legyen e néhány sor fölötte. A Bercsényi család történetének kitűnő írója ugyanis valószínűnek mondja,¹⁾ hogy az Enyedi Pál említett adata nem Bessenyei Istvánra vonatkozik s a két név sajtó- vagy tollhibából felcseréltetett. A felcserélést kizártnak kell tartanunk az által, mert más egykorú történetíró: Szamosközy két ízben is szerepelteti Mihály vajda idejében — mint láttuk — Bessenyei Istvánt mindenütt határozottan Bessenyeinek írva, ellenben Bercsényi István Mihály vajda idejéből Szamosközy által egyszer sem említetik. Bizonyos tehát, hogy az Enyedi Pál Bessenyei Istvánja, és a Szamosközy által említett Bessenyei István ugyanazon személy s a két kézből jövő feljegyzés egymást egészíti ki. De erősíti ezt Apor Péter versezete is az *Istvánokról*:

„Lengyel király vala a Báthori István,
Báthori Andrással holt meg Apor István,
Miriszlónál vezett Bessenyei István,
Székely Mojzessel pedig Beeski István.²⁾

Minthogy Bessenyei Istvánnak mint említém Erdélyben *Kutyfalván* is volt részbirtoka, minthogy *Bercsényi István Kutfalván* birt és lakott: a további té-

¹⁾ *Thaly*: Bercsényi család. I. 36. l.

²⁾ *Syntagma et syllabus mortuorum ante aetatem meam* című kézirat Dr. Szádeczky Lajosnál.

vedések elkerülése végett arra is reá kell mutatnom, hogy Kutyalva nem torzítás Kutfalva névből mint Thaly állítja,¹⁾ hanem két külön helység, Kutyalva van Alsó-Fehérmegyében a marosujvári járásban, Kutfalva pedig ugyancsak Alsó-Fehérmegyében, de a kisenyedi járásban.²⁾

Visszatérve Bessenyey Istvánra, mielőtt a nagy Báthory István megerősítette vala nagykágyai birtokában, e miatt szegénynek sok baja volt. El akarták tőle perelni Horvát Menyhért és Nagyőszai Klára, gerlei Abránfi István özvegye.

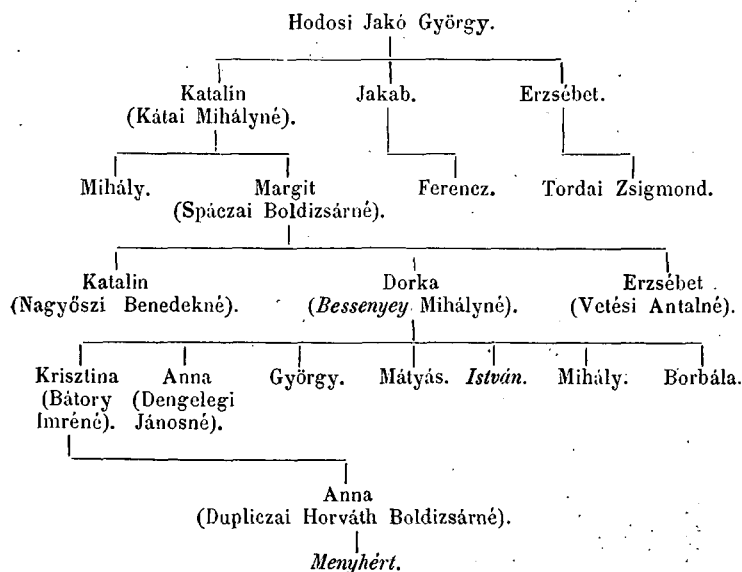
Az ezek részére 1580. évi május 1-én kivett tanúvallomásokból nem érdektelen megemlítenem, hogy ekkor a bizonyítandó kérdés a körül forgott, volt-e Verbőczy Istvánnak és Tordai Györgynek Bihar vármegyében Nagykágyán valaha birtokuk csak egy óráig is.³⁾

A kihallgatott 30 tanú átaljában azt vallotta, hogy Verbőczy Istvánt magát, valamint gyermekeit Imrét és

¹⁾ Thaly nál idézett helyen.

²⁾ Lipszky. Repert.

³⁾ A felperesek és Bessenyey István közti rokonsági fokot mutatja e tábla :

Orsolyát, mind Tordai Györgyöt jól ismerték, de ezek Nagykágyán nem bírtak soha. Spáczay Menyhért tanú vallomásában közérdekű, hogy emlékezett arról, miszerint Czibak Imre, Péter pappal vette meg Gyulát; egy másik tanú pedig azt érintette meg, hogy Pázmán Péter (a bibornok nagyapja) Nagykágyán halt meg.

Bessenyei István neje Possa Erzsébet¹⁾ volt; csak egy leány származott e házasságból: Krisztina, ki Balassy Ferencz tanácsúr fiához, ifj. Balassy Ferenczhez, Udvarhelyszék, kapitányához ment férjhez. 1619-ben már nem élt. És minthogy fia legifjabb Balassy Ferencz is meghalt: Oláh-Csesztve és Kutyfalva apáról származott birtokai elidegenítése ellen az oldalsági rokonok a gyulafehérvári káptalan előtt tiltakoztak.²⁾

A harmadik testvér, ki a hadi pályát választá: III. Mihály volt. Ő az ecsedi Báthoryak szárnyai alatt nőtt fel. Atyja halála után vette át valószínűleg annak tisztségét az ecsedi várnagyságot. 1591-ben mint a Báthory István cserepi várának prefectusát találjuk, de már kevéssel később, úgy a következő évben (1592) Egerben van, hol egyik tanú Nyáry Mihály, a Nyáry Pál fia végrendelkezésénél.³⁾ 1596-ban újból Cserépvára védelmét bizta reá Báthory, de azt Eger elestével kénytelen volt Mihály úr odahagyni.⁴⁾

Báthory István különösen kedvelte; tanúsítja nemcsak az a levele, melyet 1591-ben hozzá irt Egerbe, s melyben atyafiságos szeretettel vigasztalja azon, közelebbről meg nem jelölt, bánalomért, mely az egri vár főkapitánya részéről Mihályunkat érte, hanem azok az adományok is, melyekkel kitüntette.

1598-ban inscribálta neki Szabolcsmegyében egész Vencsellőt, majd Timár helységet 2 ezer forintban.⁵⁾

¹⁾ *Torma József* geneal. szerint neje volt Sarmasági Mária. Lehetőség, hogy ez második neje volt.

²⁾ Gyulafehérvári kápt. Prot. Joann. Debreczeni fol. 293, 295. l.

³⁾ *Századok*. 1870. 486. l.

⁴⁾ *Istvánfi*.

⁵⁾ *Függelék* LXVIII. sz. a.

Személyes vonzalmát az is tanúsítja, hogy megajándékozta egy szép mivű, tojás alakú, tömör ezüst serleggel, mely még III. Mihály unokái előtt is nagy becsben tartatott és el nem idegeníthetőnek jelentetett ki az osztály alkalmával.¹⁾

Báthory Gábor szintén elismerte érdemeit, melyeket mint az *ecsedí várbeli lovasság vezére* szerzett; 1608-ban Rakamaz helységet adta neki; de ennek békés birtokába nem léphetett, mert Thurzó György azon ezímen, hogy az a tokaji vár tartozékát képezi, és mint ilyen onnan el nem szakítható, a beigtatásánál ellenmondott.²⁾

Különben III. Mihály szerző ember volt; Spáczay Ferencztől, ki Olgyay György vérdíja megfizetésében marasztaltatván, szorúlt helyzetben volt, 1589-ben a hevesmegyei Zsadány helység negyed részét megszerezte, s így az egész Zsadánynak birtokosává levén, ősi birtokát szépen kikerekítette, a mi által pótolta azt a nagy veszteséget, hogy a török beütése óta csanád-megyei birtokait épen nem, vagy nagyon jelentéktelen részben hasznosíthatta.³⁾

III. Mihály neje Wesselényi Katalin volt, a Wesselényi Farkas és Segnei Dorka leánya, ki a Wesselényi családnak nevetadó nógrádmegyei *Veselény* pusztát apai ágról, anyairól pedig örökölte a sárosmegyei budaméri curiát és hozzá tartozó telkeket.⁴⁾

III. Mihály már 1610-ben nem élt.

Fitestvére volt még Mátyás, kiről csak annyit tu-

¹⁾ *Orsz. Utár.* Bessenyeeyféle per.

²⁾ *U. o. N. R. A. fasc. 916.*

³⁾ *Függelék LX. sz. a. Zsadányt a Bessenyeey család a XVII. század végeig bírta.* 1698-ban adta el Bessenyeey Zsigmond, Rákóczy későbbi ezredese, Cselőháza egész pusztával együtt *Almási* Jánosnak és neje Deák Juditnak, valamint *Mihályi* Pál deáknak „Császár és koronás királyunk ő Felsege magyar rendén levő vitézek egyik Colonellusának“ és neje Almási Ágnesnek „3000 magyar forintokért“. Eme vétel folytán képezte aztán a vett birtok az *Almási* családnak *zsadányi* előnevét. *Orsz. Utár.* 4—348; és *egri kápt. Z. jkőnyv* 1390. I. 202. sz.

⁴⁾ *Nagy Iván.* XII. k. 159. l. Volt még Katalinnak egy húga is: *Sára*, kívül a Wesselényi családfa bővül, mert Deák Farkas nem ismerte. Lásd W. család őseiről cz. értékezését.

MB

dunk, hogy leánya Dórottya Ibrányi Pálnál volt férjénél, és vejével kölcsönös túlélés esetére 1594-ben végrendekezett.¹⁾

Vejét ő élte túl, s az említett végrendelet következtében Ibrányi Ferencz és közötté támadt egyenlenségeket Szabolcsmegye alispánja Vay Péter és Dengelegy Miklós 1594-ben akként intézték el, hogy Bessenyei Mátyás a neki hagyottakból átad Ibrányi Ferencznek tíz tehenet, 2 kanczalovat, az eszlári és löki, a jánosai és ibrányi vetést, egy viselet szablyát, egy kocsit, egy pánczelt, a szakállasokat, egy hosszú puskát; ellenben minden ezeken kívül találtató marhák, disznók, vetések, asztagok, tehenek, juhok, ökrök, ménes, ezüst, arany, készpénz, fehér ruhák, öltözetek, *rab, daru, pávák*, bor, tál, tányér, vas és rézeszközök, Bessenyei Mátyáséi legyenek.²⁾

Visszatérve III. Mihály ágára, egy leánya Anna, és két fia: Boldizsár és János maradt.

Az özvegy Wesselényi Katával még kétszer találkozunk; 1610. április 30-án a leleszi káptalan előtt, hol magával vivén fiát, Boldizsárt, bizonyíttatni kérte, hogy az 11 éves legyen; és ugyanazon év folyamán, midőn zemplénmegyei zombori hegyen a csajkavölgyben levő szállóját eladta Nánásy Györgynek. 1614-ben már nem élhetett, mert ekkor fiának, II. Boldizsárnak gondnoka id. Dengelegy Miklós volt.³⁾

A két fiú Kolozsvárott tanult, innen írnak néniük-höz Annához, Weér Györgynéhez, 1613. szept. 7-én, hogy „a kapitányság jövedelméből 2 övet küldjön nekik, valamint némely keszkenők is kívántatnának.”⁴⁾

Ez adatot azért említem fel, mert ennek az Anná-

¹⁾ *Egri kápt. Utár.* Prot. A. B. Nro. 89. fol. 107.

²⁾ *Nemz. Muz. Ibrányi Utár.* Ibrányi Ferencz a János fia volt, Miklós unokája.

³⁾ *Orsz. Utár.* N. R. A. 1706. Nr. 8. Minden valószínűség szerint ez a Dengelegy Miklós az, a ki 1605-ben, Szatmár vára megvételekor a várban volt, és később Bocskai tanácsosa lett. *M. Tört. Tár.* XXII. 269. l.

⁴⁾ *Függelék* LXXV. sz. a.

nak volt a leánya Weér Judit, ki a nagy Teleki Mihály felesége lett.¹⁾

II. Boldizsár társadalmi állásáról, habár fiához V. Mihályhoz írt leveleiből értesülünk arról, hogy az „1651. telet Bécsben töltötte sok haszontalan heverésben, mulatásban“²⁾ s emez adatból az látszik is, hogy valószínűleg közügyekben kellett ez alkalommal fáradoznia, bővebb megvilágosítás nélkül, sem szerepléséről nem szólhatunk, csakis birtokviszonyaira nézve említjük fel, hogy gyámja Dengeleghi Miklós 1615-ben a Rakamaz iránt gr. Thúrzó Györggyel — ki mint láttuk, III. Mihály beigtatásának ellent mondott, — peregyezséget kötött a leleszi káptalan előtt, mely szerint Thurzó 1500 frtot lefizetvén, ő a további perlekedéstől elállott.³⁾

Vencsellő és Timár birtoklását illetőleg Segesváron 1625. mártius hó 3-án kelt levelével⁴⁾ igazolásra szólította fel Boldizsárunkat *Bethlen Gábor* fejedelem: „mivel ecsedi Házunkból sok rendbeli jószágok idegenítettnek el, kik miatt az Háznak nem kevés fogyatkozási következnek, akarnám ebbeli fogyatkozásokat remediálni és az elidegenedett jószágok micsoda jussal birattatnak megérteni.“ Az igazolással a fejedelem megelégedett, s az említett javakban Bessenyey Boldizsárt háborítlanul hagyta, míg nem Vencsellő helység inscriptionalis summáját Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony a Boldizsárunk által 1649. ápril 7-én kiállított nyugta szerint kifizetvén, eme jószágot vissza kellett bocsátania.⁵⁾

Elesett tehát II. Boldizsár az atyjának adományozott szép terjedelmű javaktól, de ezt helyrepótolta némileg az által, hogy két izben is tehetős családból házasodván, első nejével Bay Sárával, kinek apja Bay Gáspár, anyja pedig a Recsky György hevesi alispán

¹⁾ Vesd össze: *Tört. Tár.* 1885. 401 s köv. l. A Veér családbeliek e század elején Bessenyey Anna leánynegyede iránt perrel támadták meg a Bessenyey családot.

²⁾ Eredeti.

³⁾ *Orsz. Tár.*

⁴⁾ *U. o.*

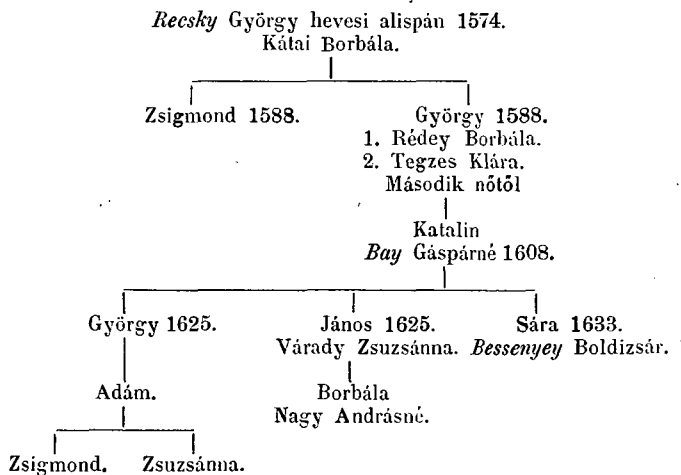
⁵⁾ *U. o.*

unokája Katalin volt,¹⁾ valamint második feleségével Bárczay Borbálával szép javakat kapott, úgy hogy midőn Boldizsár 1652. év vége felé meghalt, nem számítva a török miatt még mindig számba nem vehető alföldi javait, következő helyeken birt: Recsk, Dobfenék, Derecske, Péterfalu, Belesér, Kökényes, Sáros, Domaháza, Budamér, Besenyő, Tepély, Süly, Terpes, Kér (Abauj), Nagykágya, Zombor, Szegi, Kisfalud (Zemplén), Paszab, Gáva, Kenézlő és Berczel (Szabolcs).

II. Boldizsár vallásos buzgóságát bizonyítja, hogy ő építtette újra a romlatag berczeli templomot s öntett bele harangot, melynek emlékét a templom falába illesztett, czímerével ellátott felirat ma is fentartja.²⁾

1649-ban még Berczelen lakott, ezután költözött

1) A Recsky-Bay-féle összeköttetést mutatja e tábla:

A Bay család ez ága *Kenézlői* előnevet viselt és Szabolcsmegyében volt birtokos. Bay János — Bessenyei Boldizsár sógora — 1651. évi pecsét-nyomatán levő czímer azonos a Siebmacher-Cseörgheő-féle czímergyűjteményben Bay II. alatt közlöttel: hármas halomból kiemelkedő pánczélos férfi, nyakán keresztül szurott zászlóval.

2) E felirat így szól:

IN LAudem DEI VIVENTIS
RENOVATŪ. EST PER GENEROSŪ
DOMINŪM BALTHASARŪ. BESSEY
DE NAGY BESSENEO DIE 24. APR.
ANNO 1634.

A harang felirata pedig ekként hangzik: *Ego campana sum fusa ad gloriam Domini a Generoso Balthasaro Bessenyei de Nagy Bessenyeő.*

Budamérre Sárosba, mely budaméri birtok Bessenyey Mihály és István hűtlenségbe esvén, báró Fischer Mihály kezére jutott.

Budaméri tartózkodása alatt Berezen lakó fiával sűrű érintkezésben állott, apai gonddal közvetítette annak mindazon szükségleteit, melyeket az iparában előhaladt Kassán és a felvidéken lehetett kielégíteni; Károlyiné (Kende Margit) is igénybevette többször, hogy vásznai fehérítését eszközöltesse.

Utolsó éveiben a *lengyelfalusi*¹⁾ fürdőt használta, melynek gyógyerejét felettébb dicséri: „hatalmas jó víz, sok betegek, nyomorútlak gyógyulnak, vakok; Bornemisza uram szeme is attúl gyógyult meg, Bodony uram most is ott fürdik,” írja fiához, a kit a fürdő használatára szintén sürget.

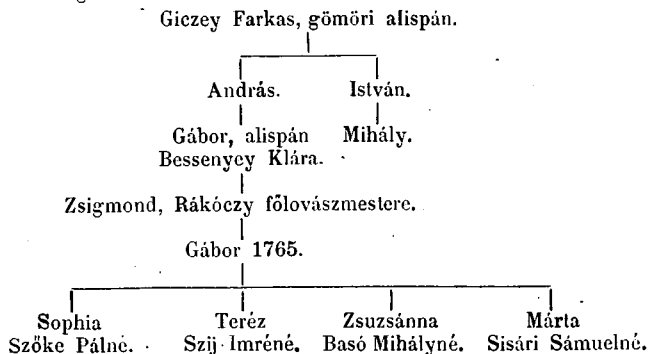
Az akkori híres fürdő nem segíthetett azonban baján, mint láttuk 1652-ben nem volt többé életben.

Gyermeke három maradt, Klára, kitsztleleki Giczey Gábor vett nőül,²⁾ a híres gömöri alispán Giczey Farkas unokája, és Zsófia, ki úgy látszik gyermekkorában meghalt, végre egyetlen fia: V. Mihály.

Klárának férje Giczey Gábor, épen úgy mint nagyatya Farkas, Gömörmegye alispánja volt 1680—1683-ban, és 1687. folyamán szintén fogságba hurezoltatott Eperjesre, onnan azonban csakhamar kiszabadult.

¹⁾ Talán a mai *Lengyelfalva* Abaujban. *Török* József a hazai fürdők közt a lengyelfalusi vizet nem ismerteti.

²⁾ *Nagy Iván*. IV. 405. Minthogy ez alapvető munkában a Giczey család leszármazása nem tüntetetik ki, világosításul a családi iratok alapján készült táblát iktatom ide:

Klárát Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony kegyeivel tüntette ki, mint férjéről, Giczey Gáborról való atyafiát.¹⁾ Giczey Farkas *felesége* ugyanis és Lorántffy Mihály *anyja*: egy testvérek voltak, mindketten Horthy leányok. Már 1655-ben neki és férjének adományozta a gávai és encsencsi azokat a részbirtokokat, melyeket előzőleg királydaróczi Debreczeni Györgytől 1000 forintban magokhoz váltottak.²⁾

Fia Zsigmond nevéssé tette magát, mint II. Rákóczy Ferencz főlovászmestere.

V. Mihály valószínűleg a szabolcsmegyei Berczelhez, szülőföldjéhez, igen közel levő Sárospatakon nyerte kiképeztetését; hogy alaposan képzett és megyéjében köztisztületben állott férfiú volt, tanúsítja az, hogy már 1652-ben Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony sárospataki udvarában látjuk mint főbejárót, az Ujfalusi, Bay, Leövey, Szunyogh, Mikes stb. családbeli társaival kikkel együtt a főrendhez tartozott,³⁾ 1658-ban mint szabolcsi alispánt találjuk, mely előkelő állást több éven keresztül viselte, minthogy a családi iratok szerint alispánul jön elő 1660, 1662, 1663, sőt 1666. évben is.

Szabolcsmegyében tehát, állásánál fogva is, egyik központját képezte V. Mihály az ottani tekintélyes nemességnek.

A Wesselényi-Frangepán-Zrinyi-féle összeesküvés pernek számai, mint általában ismeretes, elnyúltak Szabolcsmegyébe s azok közül, kik e pörbe bevonattak, Szabolcsmegyéből feles számmal vannak, többek közt nem egy olyan, a ki birtokos társa, rokona volt V. Mihálynak. Rákóczy Ferencz — írja nagy művében tudós Paulerünk⁴⁾ — abban az irányban is kihallgattatott, hogy milyen ügyben járt Erdélyben Bessenyey Mihály? Tehát a vád részéről sem tekintetett közönséges szereplőnek.

¹⁾ Ez atyafiságot tanúsítja serkei Lorántffy Mihály végrendeletének következő pontja: „A Giczey Farkas fainak, kiknek az anyjokkal egy voltam anyával, hagyok 1000 magyar forintokat készpénzt.” *Függelék* LXXVI. sz. a.

²⁾ *Orsz. Utár.* N. R. A. 762. Nro 8.

³⁾ *Szilágyi* Sándor, Lorántffy Zsuzsánna.

⁴⁾ *Pauler.* Wesselényi összeesküvése. II. 257. l.

Mihályunkat 1671. év ápril. 6-ra, a húsvét utáni első terminusra idézték meg Gyulafi László és több tiszántúli társaival. Közülök egy sem jelent meg s ennél fogva mint makacsokra kimondatott a fej- és jószágvesztés büntetése.¹⁾

E helyütt kell felemlitenünk, hogy ugyanezen összeküvésnél találkozunk egy másik Bessenyeyvel, t. i. Istvánnal, ki az egri vitéz Bessenyey Györgynek, a szolnoki vajdáné levelében is említett Mihók (Mihály)-tól származott fia volt, kinek Volfgang Frigyes cs. tábornok Rózsahegyről 1672. október 6-án a megyékhez intézett rendeletében fejeért 1000 tallért ígért jutalmúl azzal a kijelentéssel, hogy a ki elevenen el fogja, két annyi díjat kap.²⁾

Ennek az Istvánnak első neje volt Kovács Borbála.³⁾ 1645. után vette nőül Kosuth Annát, kitől származott István fia kiskorában elhalván, ágazatának magva szakadt.

Nyakas jellemét visszatükrözi, még 1668. évi márcz. 1-én tett végrendelete, melynek utolsó pontjában nejeének Kosuth Annának meghagyta, hogy kis fiát isteni félelemben, de pápisták között soha se neveltesse.⁴⁾

Vele az említett körrendelet után többé nem találkozunk; annyi bizonyos, hogy 1680-ban már megszűnt élni, mert ez évben neje özvegyként említetik.

Ugy látszik bujdósásban halt el, melyet neje Kosuth Anna vele megosztott. Szegény özvegyet nemcsak férje halála sújtotta, hanem az is nehezedett reá, hogy férje hűtlenség bélyegén javait elvesztvén, berczeli lakóháza, a hozzátartozó birtokkal Veresvári András és Nagy Istvánnak adományoztatott; a súlyi, gyendai, és tiszabói birtokaira pedig *Almásy* János hevesi alispán tett kezet „mivel hogy az Császár ő felségét igazán szolgálta viczeispányságával.”⁵⁾

¹⁾ *Pauler*. Id. műve. 312. l.

²⁾ *Győri Tört. és rég. füz.* III. 343. l.

³⁾ Ő adta férjével együtt a berczeli ref. egyháznak azt az ezüst poharat, melyet Ballagi Aladár M. Testőrség Története cz. művében felemlít. 421 l.

⁴⁾ *Függelék* LXXVIII. sz. a.

⁵⁾ *Függelék* LXXXI. sz. a.

Egyedül a török hódoltság területén levő javai maradtak tehát meg, melyekből azonban mi jövedelmet sem húzhatott a mint ez a *farki* lakosok leveléből kitünik.¹⁾

Berczeli birtokát *Kőrösy* György (Rákóczy Ferencz későbbi kincstárnoka) pártfogása mellett visszakapta ugyan, azon a czimen, hogy férje végrendelete jóval előbb költ „a ribillió vagy is Bessenyei István nótába esése előtt“, és ekként az ott neki hagyott volt jószágokhoz a nótába esésekor Bessenyei Istvánnak már semmi köze nem volt,²⁾ de a többi javait, melyek hasonló tekintet alá estek, birtokába venni többé nem sikerült, Almásy János kezéből ki nem eresztette, hanem azokra 1700-ban csakugyan kir. adományt eszközölt.³⁾

V. Mihály, kiról előbb volt szó, a haza, vallás elnyomott szabadságáért harczoló bujdosó magyarokhoz csatolta magát és Erdélybe ment.

Már 1672. szeptember 16-án Kővárott találjuk, a honnan tudósítja sógorát Gávai Miklóst: „két — három ezeren harmad nap alatt Szathmár alá szállunk“;⁴⁾ a miből bizonyos, hogy Telekinek Szathmár ellen intézett hadi műveletében részt vett.

A bujdosó nemesek között nem utolsó szerepet játszott. Ott látjuk nevét majd minden ünnepélyes okiraton az elsők között, melyet a bujdosó rendek Apafi fejedelemnek adtak.⁵⁾

1677. július 9-én Radnóton, és kevéssel utóbb július 19-én Tótiban kelt ily ünnepélyes nyilatkozat szerint őt és Szepesi Pált bízták meg az Erdélyen kívül volt bujdosó rendek, hogy assecurálják Apafit, „miszerint ő nagyságához és az nemes hazához való hűségüket megtartják, s az velük kiküldendő tanácsúr

¹⁾ *Fark*. Ma egy magaslat tartja fent nevét a *hódmezővásárhelyi* határban a Tisza mellett; hajdan falu volt, 1561-ben még 23 porta volt benne. Fennállása legutolsó mozzanatáról tanuskodik a *Függelék* LXXX. sz. a. közlött levél, mely arról is tanúbizonyságot tesz, hogy *Fark* helység elpusztulása után lakossága H.-M.-Vásárhely lakói közé olvadt be.

²⁾ *Függelék* LXXXVI. sz. a.

³⁾ *Nagy Iván*. Pótkötet. 15. l.

⁴⁾ *Függelék* LXXIX. sz. a.

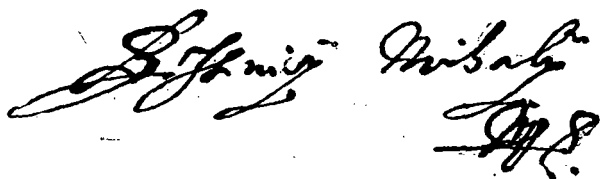
⁵⁾ *Deák F.* Bujdosók levéltára.

hívét Teleki Mihályt nagy becsülettel veszik és mindekben ő neki engedelmeskednek.“

A Teleki nejéhez, Weér Judithoz való atyafisága megmagyarázza, hogy Bessenyei Mihály Teleki pártjára állott, és a bujdosók között, még alispánsága alatt szerzett, s azóta fenntartott népszerűségével igyekezett Teleki terveit előmozdítani.

Erre annál nagyobb oka volt, mert bujdosása alatt megkésztetődött emez atyafiság, mennyiben leányát Annát, Weér Judit testvére Weér György vette nőül, ki kolozsvári alkapitányságot viselt már 1665-ben, és első neje Pongrácz Mária vala.¹⁾

Nem lehet feladatunk a bujdosók történetét e helyütt tovább követnünk, csak azt említjük meg, hogy Bessenyei Mihály két ízben, először 1677, illetőleg 1678-ban Kubinyi megvakulása következtében, azután 1681-ben Ruszkay Andrással együtt volt a török portán a bujdosó rendek ügyének konstantinápolyi szószólója, kiket 1682. évi márczius 17-én kelt levelükben hívtak vissza, hogy Gálfi Ferencz és Székely László által helyettesíttessenek.²⁾

Bessenyei Mihály aláírása.

Valószínű, hogy nem érkezett még vissza konstantinápolyi követségéből Bessenyei Mihály, midőn Tököly megkoronáztatása utáni napon Szepessy Pál és társai Tökölyhez csatlakoztak, de az bizonyos, hogy ő nem pártolt át Tökölyhez, hanem végig Teleky hive maradt.

¹⁾ *Torma József* genealogiája. Vesd össze: *Tört. Tár.* 1885. 401. és köv. II.

²⁾ *Mon. Hung. Hist.* II. oszt. 18. köt. 96. l. és *Török m. kori Tört. Eml.* VI. 223. l.

Róla az említett összeköttetésénél fogva sem lehet mást feltételezni. De különben ezt írott adat is mutatja. Midőn Tököly a török fogságból megszabadult és pártját ismét újabb erőre emelni törekedett: Bessenyei Mihály Apafi fejedelem környezetében volt, sőt a fejedelmet Fogaras várába követte. Innen írja 1687. júl. 4-én fiához Zsigmondhoz:

„az én keserves bujdosásomban az én istenem már alkalmasint megáldott vala az én kicsiny sorsomhoz képest megnyugvásomra alkalmas helyen levén, de ezelőtt mintegy másfél hónappal csak igen reménytelen jövőnk ki Kolozsvárrul, anyáddal, sok szép majorságom, mely nekem annyi Bogárteleken (t. i. otthon) nem volt, elveszett, s elprédálták, a városon is minden portékám ott maradt, magunk elsőben Szebenbe mentünk, ott egy hétig alig voltunk, a mlgs Fejedelemmel ide Fogarasba jöttünk, leányommal Vér Györgynével, fiammal Jánossal . . . itt rettenetes költiséggel élünk.“¹⁾

Bujdosását még keserűbbé tette, hogy leánya Weér Györgyné csakhamar özvegyen maradt, és nemsokára el is halt. — Legalább 1690-ben már mint özvegyet említi a szép fiatal asszonyt a jó öreg Cserei; — és ha neki hihetünk — özvegységét a szintén özvegységre jutott Apafi fejedelem akarta megvigasztalni, de hogy nőül vehesse: annak Teleki Mihály gátot vetett.²⁾

Arvát a szép özvegynek az öreg „méltóságos asszony“ Weér Judit vette szárnyai alá és 1697-ben Losonczy Bánffy Pál, Hatházi Balku Pál, Kabos Mihály, Szentjóni György és Ujhelyi Ferencz előtt tétetett osztályt az általa híven megőrzött apai és anyai ingó javaik fölött.³⁾

Bessenyei Mihályt is mennyire istápolta Weér Judit, kitűnik onnan, hogy a Weér család birtokaiban adott neki gazdálkodásra földet: Kodorban és egyebütt.

Teleki Mihály halála után is el-ellátogatott az öreg bujdosó az országos és rendi gyűlésekre, de nagyobb politikai szereplést nem vitt.

¹⁾ Függelék LXXXIV. sz. a.

²⁾ Cserei Hist. 195. l.

³⁾ Tört. Tár. 1885. 401. s. köv. II.

Agg korában különös szenvedélye az Erdélyben akkortáiban lábra kapott agarászat vala; ha labanczot nem kergethetett: üzte paripáján a nyulat. Örömmel írja fiának 1694. szept. 30-án: „nekem egy jó barátom az szamosujvári commendáns igen fü három agarat ígért, hanem ha isten kiviszen, Ibrányi uramnak teljesítem régi kívánságát kettejével; már magamnak is szép agárkölykeim nevednek Kodorban s Polyánban, csak esztendő múlva is agaras ember leszek, osztozások azzal is.“¹⁾

Habár kegyelmet nem nyert is a hazatérésre — a mint ez kitűnik a szepesi kamara tanácsosai Patturynyai és Lucsánszky elutasító véleményeiből²⁾ — mégis olykor-olykor meglátogatta fiát oda haza Berczelen; ilyenkor agg kora daczára lóháton ment, és hogy biztonságban utazhasson — nagyobb társaságban. Emlekezik egy ilyen látogatásáról: „Teleki László uram, írja fiához, reá tette a törvényt: meglátogat; hanem Szeregnye felől, vagy másunnat szerezz, legyen borod, ha odajön, és csak sered legyen, nekem bizony egyéb nem kell vagy 32 véka zab legyen készen házadnál, s az lovaknak 20 lóra való pajta.“

Érdekes adatúl felemlítem, hogy ugyanezen alkalmából arra kéri fiát: jó idején járatná meg mind Karádon, mind Czigándon a vidrafogó embereket és kéretné őket az ő számára vagy négy *nerczet* ha foghatnának vagy martiusig bár; ha *nercznek* szerit nem tehetni, egy nagy öreg vidrát, mentül nagyobb lehet, fogasson velek, a kívül egy pár keztyű, jó hosszú kiteljék.

Mikor és hol végezte be hányatott életét Bessenyei Mihály, visszajuthatott-e meghalni szülőföldjére, hová vágyakozott, vagy bujdosása helyén, Erdély hantjai takarják, nem tudhatjuk; csak annyi bizonyos, hogy 1697. előtt kellett meghalnia, mint erről Weér Boldizsár és György említett osztálylevelében értesülünk.

Neje Gávay Anna volt, a Gávay János és Sándor

¹⁾ Eredetije nálam.

²⁾ Orsz. Utár.

Anna leánya, kivel már 1657-ben összekelve találjuk. Anyjáról megjegyezzük, hogy apja Sándor Mihály, anyja Kende Margit volt, ki később (1606-ban) Károlyi Mihály neje lőn.

Nejével Gáván (Szabolcs) úgy Nagy és Kis-Arban (Szatmár) kapott birtokot Bessenyey Mihály; a nagy- és kisari örökséget 1661-ben Kálnási Mihály és Jánosnak 2200 forintban zálogosította el.

A gávai birtokot a Gávay családtól Ráskai István nógrádmegyei főispán foglalta el, azonban 1538-ban, különösen *Frater* György váradi püspök közbejötté folytán, Gávay Imrének és Lukácsnak (Gávay Benedek unokái) tulajdonába visszabocsátotta.

Gáva (tulajdonképpen kettő volt egymásmellett *Kis* és *Nagy-Gáva*) több birtokos tulajdona volt. Birtak ott a Buttkaiak és a Balogok is; ezek közül Buttkai László és Péter 1593-ban eladták részbirtokukat Mosdóczi Péternek és neje Rédei Katának; ugyancsak ezek tulajdonába ment át 1595-ben a Balog Mihály és neje Liptai Anna részbirtoka is. Mosdóczi Péter fia Imre, a szepesi kamarai tanácsos, azután 1656-ban gávai jószágát eladta Bessenyey Mihálynak és feleségének Gávay Annának.¹⁾

Az elébb említett *Gávay* Imre lehetett az a kapitány, ki 1531-ben Nádasdi Tamás dandárába lovat állított.²⁾

Fia volt János, ki ellen 1551-ben Gávay Lukács János Zsigmond erdélyi fejedelem előtt panaszt emelt, hogy az őket egyenlő jogon illető gávai részbirtokot, melyet nagy ügygyel-bajjal, (mint láttuk Ráskai Istvántól) szerzett Gávai Imrével együtt vissza, nevezett János egészen elfoglalta.³⁾

E most említett Gávay Lukács hason nevű fia 1561-ben már Biharvármegye alispánjául említették, midőn Telegdi Mihály és Miklós birtokkérdésének ren-

¹⁾ E század elején még élt emlékezete Gáván a *Mosdóczy-curiának*, mely a falu nyugot felől való végén feküdt.

²⁾ *Tört. Tár.* 1888. évf. 800 l.

³⁾ *Függelék* XLIX. sz. a.

dezésénél közreműködött.¹⁾ *Véden* (ma pusztá Biharban K.-Kereki és Asszonyvásár közt) lakott és eme birtokáról *védi* Gávay néven különböztetett meg. Gyermekei ellenben, kik Erdélyben *Sófalván* telepedtek meg, erről a birtokról *sófalvi* előnevet nyertek.

A *védi* megkülönböztetés a Bihar- és Szabolcs-megyében visszamaradt Gávay Imre ágazatánál állandósult, mint erről a XVI. és XVII. századbeli oklevelek tanúskodnak.

A Gávay család *sófalvi* ágából a Báthoriak idejében kiemelkedett *Gávay Miklós*, ki 1576-ban még beregszói Hagymási Kristóf belső szolnokmegyei főispán javai gondviselője volt,²⁾ 1599-ben már Buday Ferenczczel együtt ő vitt ajándékot Báthori András részéről Ibrahim nagyvezérnek. 1601-ben újból követ volt Toldy Istvánnal és Torma Istvánnal Konstantinápolyban, midőn Báthori Zsigmond részére hozták onnan az Athnámét.

Fia, Gávay Péter hasonlóképen különösen megbízott embere volt fejedelmének. 1623-ban az esztergomi érseknél járt, 1626-ban Olmütz felé küldetett fejedelme által; 1627-ben pedig Bethlen Gábor őt küldte követségbe a lengyel királyhoz.³⁾

A *védi* Gávayak nemcsak érintkezésben állottak Erdélyben levő *sófalvi* rokonaikkal, hanem azokkal egyenlő jogon jószágokat is birtak, a mit tanúsít *Macskási* Ferencznek (Macskási Boldizsárnak *Gávay* Ilonától született fia, ki 1628. év körül Fejérmegye főispánja volt) *védi* Gávay Jánoshoz intézett következő levele:

Megadá öczém Besenjei uram az kéd nekem küldött levelét, melyből értem édes öczém uram, hogy az mint itt ben emlékezett vala kéd az ott kün levő jószágunk levelei felől, kívánná most is kéd, hogyha nem küldhetném is in specie, transumptumba küldeném ki kédnek, melyet édes öczém uram szeretettel meg is czelekedtem volna minden haladék nélkül, de kédre támasztom édes öczém uram, most országostól minémű előttünk álló nagy

¹⁾ *Tört. tár.* 1887. évf. 357. l.

²⁾ *Függelék* LIII. sz. a. Hagymási Kristófnak eme főispánsága eddig nem volt ismeretes; Gróf *Lázár* Miklós sem vette föl Erdély főispánjai közé.

³⁾ *Tört. Tár.* IV. 711. VIII. 640. IX. 11. l.

dolgaink voltak, azok mulattatták el velem az kiküldését, de Isten ő felsége jobb alkalmatosságot engedvén érnem, és kēdet is Isten meggyőgyitván mentől hamarēb, ha nem in specie, pariaját kezében küldöm kēdnek, tudván, hogy *szintēn úgy illeti kēdet, mint engem és Gávay Péter öczémet* az az jószág; immár vagy tiz faluról találtattam is fel leveleket. Kēd édes öczém uram szintēn *olyan atyafiának* tartson engemet ennekutánna is, mint eddig. Kēdnek szeretettel szolgálók stb. Data in oppido Des, anno 1638. die 12. julii.

frater servire paratus

Franciscus Maczkasi m. p.

P. S. Édes öczém uram, az faluknak négyen vagyon ember, melynek ketteit itilem hogy kēd birja, én Karafalvát birom; most *három szál tollat küldtek, és két sing patyolatot, az minden haszna,* kēd mit bir és mit nem az *gávai* jószágból tudósítson engem édes öczém.¹⁾

Ez adatok kétségtelenné teszik, hogy a *Gávay* család, nem erdélyi eredetű, miként Hodor után *Nagy Iván* állítja;²⁾ hanem mint neve is mutatja, a szabolcsmegyei *Gáva* helysēgből származott.

Bessenyei Mihály neje Gávay Anna apai ágon attól a Gávay Jánostól származott, ki ellen 1551-ben — mint említettük — Gávay Lukács a gávai részbirtok miatt panaszkodott.

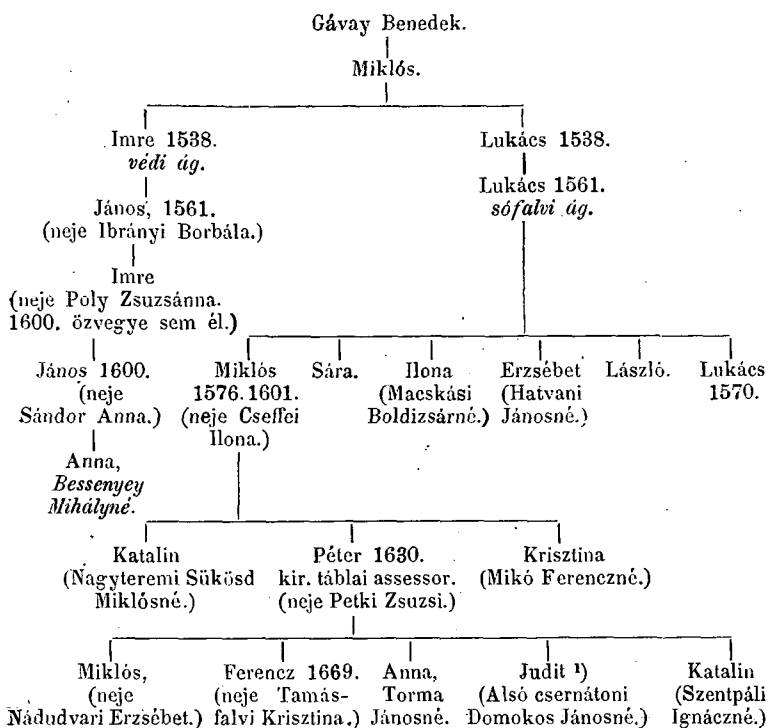
Úgy látszik Gávay János befolyásosabb pártfogókra tett szert, vagy a fejedelem előtt kedveltebb volt, mert daczára annak, hogy Ráskai István nem egyedül az ő apja Imrének, hanem testvérének Lukácsnak is engedte át a gávai részbirtokot, mégis a köztők fenforgó eme birtok feletti vita csomóját 1561-ben János Zsigmond fejedelem úgy oldotta meg, hogy Ráskai István magvaszakadása czimén, annak gávai összes birtokát Gávay Jánosnak adományozta, ki ezen birtokba be is vezettetett.³⁾

Minthogy a *Gávay* családról úgy Hodor, mint Nagy Iván munkájában igen gyér adatok találhatók, azok kiegészítéseül e táblázatot ide íratom:

¹⁾ *Kivül*: Generoso domino Johanni Gávay de Wéd etc. Domino et fratri observandissimo. Eredetije a Bessenyei család iratai közt nálam.

²⁾ *Nagy Iván*. IV. 339. l.

³⁾ *Függelék*: L. sz. a.

A Gávay család, úgy látszik, Miklós és Ferenczben halt ki; Gávay Anna jogán a Bessenyei családra szállott gávai birtokból ma is szép részt bír Bessenyei László úr.

Visszatérve Bessenyei Mihályra, birtokviszonyait illetőleg még felemlítendőnek tartom, hogy 1655-ben igényelte *Dévén* várát, és az ahhoz tartozó jószágokat.²⁾ Nem ismerjük a jogalapot, melyre igényét fektette; azonban bizonyára arra támaszkodhatott, hogy az ő anyja *Bay*-leány volt, *Dévén* várát pedig midőn a Báthoryak ecsedi ága melynek tulajdonát képezte, kihalt, Báthory Miklós várnagya *Bay Mihály* vette birtokába, ki azt korábban is birta haszonvételi jog czimén. Bessenyei Mihály igényének azonban mi sikere sem lehetett, bármily közeli fokban állott legyen az ő anyja

¹⁾ Alsó - csernátóni, Domokos János nejeül Nagy Iván (III. 358. l.) Kirh. *Petki Juditot* teszi. En a *Gávay Lukács* leszármazott *Torma József* gen. adataiból vettem, Torma Károly t. barátom szíveségéből. A *védi* ágazatot a családi iratok alapján állítottam össze.

²⁾ *Egri kápt.* K. jk. 303. sz.

Bay Mihály várnagygyal rokonságban, mert Bay leányának Zsuzsánnának adta a várat örökségül, ki buzini Keglevich János grófhhoz ment férjhez, férje pedig 40,000 frtban kir. adományyal megszerezte II. Mátyástól 1609. évben, és elzálogosította aztán Dévént a Palócsaiaknak.

Fia, úgy leánya is Bessenyei Mihálynak kettő maradt: Zsigmond és János; Anna, — kiről szólottunk, és Sára. Ez utóbbiról közelebbi adatok hiányzanak. János együtt bujdosott apjával, későbbi sorsát homály fedi.

I. Zsigmond a XVII. század közepe táján született és gondos nevelésben részesült, Kolozsvárott is tanult. Atyját követve már ifjanta kuruczcza lett, de a Thököly pártjára állott és Thökölynek udvarmestere volt, ki reá még élete utolsó napjaiban is jól emlékezett és Nicomédiából 1705-ben levelére válaszával tisztelte meg.¹⁾

De fegyverrel és csapat élén is szolgálta Thökölyt. 1683–1685 jobbadán Kisvárdában tartózkodott mint ennek a kis erődnek kapitánya, feladata lévén a szatmári és ecsedi labanczok portyázásaira felügyelni, és azokat lehetőleg ellensúlyozni.

Ez időben Thököly ura volt az ország északkeleti részeinek, délen s keleten az erdélyi s török határig, nyugoton még a Szepesség s Gömörmegye nagy része is birodalmához tartozott. Ügyére nézve azonban nagy csapás volt a Leopoldtól 1684. februárban Pozsonyba hívott kegyelmi bizottság munkássága, mert tizenhét megye, tizenkét város s tizennégy főúr esküdött hódolatot a bizottság előtt február végeig.

Thököly, emez intézkedések ellensúlyozásául, miután azok törvénytelenége ellen tiltakozott, Eperjesre hívott össze egy kegyelmi bizottságot, a tőle elpártoltak számára, majd követét, *Izdenczyt* küldte az udvarhoz, a békés állapot helyreállításának kieszközlése végett, a ki onnan Caprara főparancsnokhoz utasított.²⁾

¹⁾ *Függelék* LXXXVIII. sz. a.

²⁾ *Angyal D.* Thököly II. 93. és köv. l.

Türelmetlenül várták Thököly hívei *Izdenczy* követésének eredményét, Bessenyei Zsigmond is Kis-Várdán nagy aggodalomban volt, a vele ott levő kuruczsággal, miként ezt visszatükrözi Thökölyhez Kisvárdáról 1684. május 18-án intézett levele, melyben írja:¹⁾ „mink is kegyelmes uram nagy óhajtozva, szivünk szakadásával várjuk az Evangeliumot, Isten bölcsen provideálván az Nagyságod dolgairól, *Izdenczi* uram megérkezése alkalmatosságával; másként is Kegyelmes úr ez a föld majd kétségben való esésre jut; Istenünk után egészen Nagyságodban levén minden bizodalmunk.“

Kisvárdai kapitányságában viselt egyéb dolgairól azt tudjuk még, hogy innen hívta őt segítségül a kállai kapitány Nagy András, midőn 1684. ápril. 8. körül a szathmári és ecsedi labanczok tizenegy zászlóval reá támadának; és itt érte 1685. évi május 19. táján az a szerencsétlenség, hogy a labanczok elleni kiütés alkalmával Zsigmondunk kezében a puska elszakadozván, mint az egykorú jelentésben foglaltatik „a pör és puska csője igen megvesztegette az ő kegyelme kezét.“²⁾ Közben Kis-Szeben védelmét bizta reá Thököly, midőn azt Schultz tábornok 1684. szeptember 8-án megtámadta. Előtte való napon Thököly két ágyut, elegendő löport, golyót, harmincz muskatérost s százhusz talpast (gyalog katonát) küldött a várba.

Labancz, tehát óvatosan fogadható kútfők után *Angyal Dávid*³⁾ Kis-Szeben emez ostromáról azt írja, hogy „a városon kívül négyszáz lovas élén Petneházy táborozott, de hamar megoldotta a kereket, mint a Schultz alatt harczoló magyarok mondták, Eperjesre futván Thökölyhez. *Bessenyei* elég sűrűn lövetett, de Schultz ágyúi is *valóban dongatták* a várost, melybe este felé tüzes golyók is hullottak. Nehány ház és csűr összeégett, csak a nagy eső mentette meg a várost. Ekkor a toronyból eltűnt a vörös zászló s helyébe fehéret tűztek ki az ostromlottak, alkudozni óhajtván Schultz-

¹⁾ Függelék LXXXIII. sz. a.

²⁾ Török m. kori áll. oktár. VI. 344. és VII. 416.

³⁾ Id. munkája. II. 103. l.

czal, de a tábornok föltétlen megadást kívánt. A várból újra lőttek, mire Schultz a kapu alá rendelte gyalogságát, mely tíz óraker este már megvette a várat, csupán nyolcz muskatéros halálának árán. Bessenyei a falon leereszkedve még ideje korán elmenekült. Rácz Adám (Bessenyei hadnagya) azonban az egész őrséggel együtt elfogatott. Az őrség német katonái fogságban maradtak, de sept. 10-én a száztizenkét talpast Barkóczi¹⁾ Péch-ujfalu felé vitette s egy parton lefejeztette mindannyit.

1687-ben Zsigmondunkat is elfogatta Caraffa és Eperjesre hurczoltatta; de rabsága rövid idejű volt, mert már ugyanazon év július 4. kelt levelében atyja örvendez fia szerencsés megszabadulásán.²⁾

Ugy látszik, hogy Thököly szerencsecsillagát nem követte tovább, csak annak a török által való elfogatásaig, azután félre húzódott szabolcsmegyei magányába, Berczelre.

Csakugyan atyja V. Mihály bujdosásából 1693—1695. években ide írja hozzá leveleit.

1703. év elején már ismét a közélet terén találjuk; és pedig mint Szabolcsmegye egyik alispánját.³⁾ Első volt azok között, kik Rákóczyhoz csatlakoztak; előbb nem fegyveresen ugyan, hanem mint Thökölynél hajdan, udvarmesteri állásban,⁴⁾ s már 1703. november 28-án a tokaji táborból ír Vitalis János birónak Lőcsére: küldjön mielőbb ötven köntöshöz való hamuszín selyemgombot, és zsinórt; a fejedelem udvari irodája szükségére „két tuczat penna csináló kést, félvéka gallest”; — úgy az udvari konyha számára „czitromot, limoniát, kaperlit, faolajat, egy tuczat kondért, egy tuczat óntálat, egy tuczat tányért, habarniczát, stokfist, plateist, sáfránt, tengeri aprószőlőt, fenyőmagot, keménymagot, greizt etc.“⁵⁾

¹⁾ Barkóczi Ferencz, ki hűségre térése jutalmául a felvidéki mezei hadak alkapitányává neveztetett ki Schultz tábornok mellé. *Horváth M. Magyarországi Tört. 6. k. 149. l.*

²⁾ *Függelék LXXXIV. sz. a.*

³⁾ *Rákóczy tár. I. 68. l.*

⁴⁾ *U. o. 280. l.*

⁵⁾ *Thaly K. Századok. 1876. 582. l.*

1704-ben, bizonyára tekintettel előbbi szolgálataira, érdemeiért a tokaji hegyek között nagy darab szőlőt kapott adományba Rákóczytól.¹⁾ Ez évben újra visszament vármegyéje élére, honnan azonban 1705. év elején a várad körülvételével bizatván meg, mint lovas ezeres kapitány vezette ezen hadműveletet, mely azért birt különösebb fontossággal, hogy midőn Forgách Simon Kassa, Eperjes feladása után 1704. decz. 25-én Szatmárt is meghódította Rákóczynak, keletészaki Magyarországon egészen Erdélyig megszűnt Leopold uralma az egy *Nagyvárad* kivételével.

Bessenyei Zsigmond buzgón hozzá fogott Nagyvárad körülvételére szükséges csapatot szervezni; már 1705. jan. 5-én *Bihar* alatt táboroz, de minthogy „az fő s nemes rendek nem gyűlnek,” a vármegyék is *hónapos* hajdukat küldtek, Kaszás és Nyúzó kapitányok katonáinak is csekély része érkezett meg: ámbár ezek kicsinyelték a várad labanczságot s úgy viselték magokat hogy „azt gondolta volna nagyságod — írja Károlyi Sándor generálisnak Bessenyei²⁾ — mind tisztje, mind katonája elnyeli Váradot”, mégis minthogy Nyúzó maga is megvallotta, hogy nem Szebenre akadtak, — Bihar alatt maradt június 9-ig; ezalatt szemmélyesen is közrehatott, hogy csapatai szaporodjanak s megerősödven, Váradhoz közelebb hatolhasson.

Máj. 29-én Szabolcsmegyének Apagyon tartott gyűléséből érkezett meg a bihari sánczok közzé, hová már akkor *Bélteki* Tivadar is segítségére jött volt, és a szabolcsi lovas zsoldosság is gyülekezett oda be, kiknek kapitányokká Józsa Mihályt hozta ajánlatba. Június 9-én *Nyúzó* ezrede — 400 fő — szintén megérkezett; úgy hogy ekkor már a nagy árokig járathatta porlyázóit.

Jun. 9-én előrenyomult és a várad bloquádjában ütötte fel táborát, a nagy árokban állandó lest állított száz lovasból és száz gyalogból, porlyázóit pedig a Körösön innen és túl is folyton járatta; tehát Várad

¹⁾ *Függelék* LXXXVII. sz. a.

²⁾ *U. o.* XC. sz. a.

körülzárolását, mennyire gyenge hadától kitelt, esz-
közölte.

Egyéb eredményt nem is ért el a körülzárolás egy hónapi tartama alatt. Ennek oka egyfelől abban rejlett, hogy az ott levő Palocsay-féle reguláris ezer is igen megoszlott, a szabolcsi és szolnokmegyei zsoldosok is szökdöstek, maga Biharvármegye alig állított 100 hajdút; „*nem kimúlém penig Komáromy György uramtúl* (bihari alispán) *az papirosát*“ menti magát Bessenyei; a többi nemes vármegyék sem küldték a segítséget, a mire feljajdul Károlyihoz írott levelében: „*úgy látszik édes ngos uram, hogy más hazafiai ott-hon való heveréssel könnyen praetereátlják ez haza szolgálatját, jónak tetszvének nekik az haza megcsalása;*“^a másfelől abban, hogy a váradi labanczok nem voltak a várból kicsalhatók, hiába hányatott lest nekik Bessenyei és hiába száguldoztatta előőrseit egész a vár alá, még csak nem is lőttek rájuk, egész csapatával pedig — a Körös miatt — a várat meg nem közelíthette, ostromló szerszámjai sem voltak.

Már július 4-én jelentette magának Rákóczy fejedelemnek: „oly megoszlott haddal vagyok kegyelmes uram, hogy istenemet hívom bizonyságúl: valamely ereje érkező az váradi labancznak, meg nem állhatjuk.“

A mit előre sejtett: július 8-án csakugyan bekövetkezett. „Tegnap — jelenti július 9-ről *Pocsajból* Károlyi generálisnak — kilencz és nyolcz óra között az Vár ad alá continuált portásimnak az hátán gyűvén a labancz, többire (mindazáltal kár nélkül) rendben vevén az kevés számú hadat, kivált lovast, úgy gyalogimat, az földvárból Vár ad felől kirendelém, ellenkezőket bocsátton bocsátám be, hogy annyival is inkább tartóztassam az ellenséget, a miért is nem gyűvén tovább, hanem az bihari akasztófaig, egy néhány ellenkezett, *Kakast* (kapitány) megszólítván egy labancz, mondja: „édes barátim, jó vitézek, nyomuljatok, mert az teljes szl.-háromság! úgy jártok mint Biharnál,“ azon meg nem indulván, mivel ellenségtől mondatott, azonban

Kerekin túl hirtelen nagy füst vetődván fel, tartván mintegy három óráig, mely valamig meg nem szűnt, kirendelve tartottam az egész hadat, mely had-rendeléseim idején egyelegni kezd az én kevés számú lovas hadam, mivel az hirtelenség miatt soknak egyetmása bent maradt. Nem volt ngos uram annyi tehetségem (hol az tudatlan tisztű gyalogság közzé, hol az lovas-hoz kellett nagy fáradsággal nyughatatlankodnom), sokakat vissza nem verhettem, hanem az velős konc leső, tiszteit mocskoló hitetlen lelkű katonáknak némely része megindulván Diószeg felé oly hírrel, hogy az gyalogunkat mind levágták, én látván az lovas had megoszlását léptetve ide nyomúltam, az hátra hagyott pórtásim az estve érkezvén utánunk, az olaszí hídig menvén befelé német s labancz, ki volt véle, kiket is az püspöki-i szállókben hagyott.“

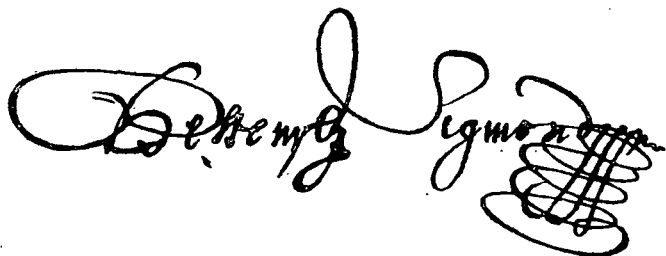
A váradi körülzárolás ily szerencsétlenül végződése után az egész július hónapot Pocsajban töltötte Bessenyey, nem adva fel reményét, hogy a váradi labancznak visszaadja a kölcsönt.

Csakugyan 1705. november végén újból Diószegnél táboroz, ismét felvévén a váradi vár körülzárolásának ketté szakadt fonálát. Károlyi generálisnak ekkor örömmel jelenti: „én Istennek hála, az váradiakon lassan-lassan triumphálok, *Rablóval* raboltatom, az elmúlt napokban egy nehányat fogtak is közülök.“ Biztatja magát, hogy Váradban — labancz rabok vallomása szerint — „magyar, oláhbúl álló lovas circiter 130, kuruczbúl lött 18, magyar, oláh hajdú 200, gyalog német 400, kik ellen megoltalmazhatjuk ezen földet.“

Serege azonban ha most már rendezettebb volt is, de élelmezésben nagy szükségét szenvedett. 1705. nov. végén Diószegről panaszolja Károlynak: „sárga tökkel él az hadam, könnyebben szenvednők, ha idegen országban volnánk.“ Ugyanazon év decz. 19-én kelt levelében metsző szarkasmussal jegyzi meg: „kedvünkre koplalunk jó uram.“ Így ismét nem lehet csodálni, ha a labanczon nem triumphálhatott.

Nem követhetjük Bessenyey Zsigmondot ezeres-

kapitányi pályáján, nincsenek is eme szereplésének kiemelkedő egyéb mozzanatai, Károlyi Sándor generálishoz intézett levelei úgy is bőven számot adnak katonai működéséről; csak azt tartjuk röviden megemlítenedőnek, hogy 1706-ban az Almás völgyét védelmezte Erdélyben, de leszálgudozott lovasaival Abrudbányára és Zalatnára is, 1708-ban Kerepes és Hatvan közt táboroz, majd bevonul Hatvanra, 1710. végén Szabolcsban Ecseden van, honnan sóhajtvá írja szeretett generálisának Károlynak december 21-ről: „csak szintén utóljára ne maradnék az igaz confoederatusok közül.“

Bessenyei Zsigmond aláírása.

Nem volt katonai tehetség, fegyvertényeket nem yitt véghez: de a mint csak tőle telt: hűséggel, önzetlenül, öreg és beteges volta daczára teljes odaadással szolgálta végig a szabadságharcz ügyét.

Egyenes, szokimondó jellemeért szerették nemcsak fejedelme és generálisa, hanem tisztai és katonái is. A mennyire szíven hordta ezere érdekét, úgy óvta a szegény népet a katonaság túlkapásaitól; különösen megyéjének Szabolcsnak lakossága ügye feküdt szíven. Azonban szeretett megyéje ellen is ott, a hol kellett, szigoruan rendelkezett. Nem bánta, mint magát kifejezi, ha megyéjében azt mondták is róla, hogy *Saulusból Paulus* lőtt.

Tábori élete alatt szeretett jó asztalt tartani, főbb tisztait mindig maga körül gyűjtven; de seregében példás fegyelmet gyakorolt, a miért Rákóczy is elismeréssel adózott neki;¹⁾ nagy szigorúságáért, a mint maga

¹⁾ Rákóczy tőr.

írja, elnevezték „ármás kapitány“-nak. A szökevények felettébb rettegték, mert a büntetéssel nem tréfált, a mi kitűnik 1705. június 13-án Károlyihoz intézett jelentéséből is: „holnap egy akasztófát erigáltatok, megis virágoztatom a Gyula alól elszőkött hajdúk felével.“

Levelei jó ízű magyar irályáról tanúskodnak, s duzzadnak a népies szólamoktól.

Az öreg kurucz a szathmári békekötést nem sokkal élte túl: 1714-ben már nem volt életben.

A szathmári pacificatiot azonban nem fogadta el, legalább nem írta alá, mert habár az említett békekötés hivatalosan kiadott szövegének aláírói közt előforduló rejtélyes *Benskiti Zsigmond* névben még a Rákóczy-kor legalaposabb ismerője is őt vélhette lapfangani: ennek ellenkezőjéről meggyőződött a békekötés eredeti példányán látható aláírás, mely szerint nem szenved kétséget, hogy az említett *Benskiti Zsigmond* név a *Berthóti Zsigmond* nevéből törzittatott.¹⁾

Ez kitűnik egyébiránt a Szilágyi István által közölt szathmári békepontok szövegéből is, a hol nem Benskiti, sem Bessenyei, hanem a helyes *Berthóti Zsigmond* aláírással találkozunk.²⁾

Nemcsak Bessenyei Zsigmond, hanem fia László is lelkesedéssel követte Rákóczyt. 1695-ben még Kolozsvárott Munkácsi János praeceptorának felügyelete alatt, nagyapja a bujdosó Bessenyei Mihály házatól járt mint gyermek a collegiumba, tehát csak nem gyermek-ifjan állott a szabadságharcz zászlói alá. Mint compániás kapitány vett részt a szerencsétlen trencsényi ütközetben. Aszalay Ferencz fejedelmi titkárnak Berthóti Ferencz kassai vicegenerálishoz 1708. aug. 8-ról intézett levele szerint, ott is lelte a csatamezőn halálát.

Más adat szerint azonban a trencsényi ütközetben súlyos sebet kapott és foglyúl esvén Trencsénben 1708. aug. 9-én halt meg.³⁾

¹⁾ *Károlyi Árpád* úr szíves közleménye.

²⁾ *M. Tört. Társ.* VII. 224. l.

³⁾ Salzer komáromi parancsnoknak a nála levő foglyokról Szluha Ferenczhez küldött jegyzéke. Mindkét adatot *Thaly K.* t. barátom szívésségéből közlöm.

Mélyen megrendült a szerencsétlen hír hallatára a kemény harczyi élethez szokott apa, ki akkor éppen Rákóczyhoz készült menni. „Én udvarhoz nem mentem szegény édes fiam esetén való megkeserítettésem miatt, — írja Károlynak, — ha ifjúságot látok: nem tűrhetem, és nem mulathatom el férfiságomat majd meggyalázó kesergésimet.“

I. Zsigmond neje Lövey Klára volt; Anna, Krisztina, Klára és Zsigmond gyermekei maradtak. Annát Balogh Miklós vette nőül, Klára Gyulai Jánosné lett.

Lövey Klára a Lövey Gergely munkácsi kapitány leánya volt, ő vele kapott jószágot Zsigmondunk Pennyigén, és nagy darab szőlőt a beregszászi Hágcsóhegyen. Zsigmondunk sógorasszonya, Lövey Sámuel felesége volt *Nadányi* Margit, a kitől egyenesen származott le az a *Lövey Zsófia*, a kit Bessenyei Zsigmond unokája: István nevezett hitvestársának, mennyiben Lövey Zsófia a Bessenyei István neje (*III. tábla*) atyja Gergely, *Nadányi* Margitnak Sámuel fiától származott unokája volt, ekként *Nadányi* Margit ős anyja az említett Istvántól leszármazó ma élő Bessenyeieknek.

A körösnadányi *Nadányiak* családfáján azonban *Nadányi* Margit nem fordul elő. Pedig a felette tartott halotti beszéd¹⁾ hiteles tanúsága szerint *Nadányi Mihály* és *Gargócs Erzsébet* szülöktől származott, kiknek eddig csakis *János* fiok, a történetíró volt ismeretes;²⁾ kétségtelen tehát, hogy ő *édes testvére volt* a most említett *Nadányi Jánosnak* s mint ilyen unokája annak a *Nadányi Gergelynek*, ki Báthori Gábor erdélyi fejedelmet, Szilassyval együtt, Nagy-Váradon 1613-ban megölte.

Midőn beillesztjük őt ennél fogva a körösnadányi *Nadányiak* családtagjai közé, ismétlések elkerülése végett csakis rámutatunk az említett halotti beszédben foglalt meleg közvetlenséggel festett élet és jellemrajzára; s minthogy a puritán egyházi férfiú, ki e beszédet elmondotta, bizonyára nem hízelt: hisszük,

¹⁾ Függelék LXXXII. sz. a.

²⁾ Nagy Iván VIII. 7. l.

hogy Nadányi Margit, ki oly fényes női erényekkel ékeskedőnek rajzoltatik: a Nadányiak családfájának egyik ékessége leend.

Emez életrajz adataihoz nem lehet egyebet hozzá tennünk, mint azt, hogy első férje ecsédi Róthi István — kivel csak rövid két hónapig élt — annyira szerette Nadányi Margitot, hogy jószágait, nevezetesen sáros-pataki házát, és szőlőjét, tolesvai cúriáját s szőlőjét, az ecsédi, bathi, szt.-lőrinczi, dabi, apostagi, ragyolczi stb. javakat ő neki adta házassági jutalom fejében.¹⁾

Visszatérve a kurucz ezeres kapitány fiához: Beszenyey II. Zsigmond élete pályája szűk körre szorított. A szabadságharcz tárogatósípjai elhangzása után csendes nyugalom volt a Tisza-Bodrog közén; melyet az ősi vendégszeretet visszaállított oltárain való áldozás, és a vadászat zaja zavart meg. Otthon élt Zsigmond is — mint többi nemes társai — berczeli udvarházában, vendég-látva és vendégségbe járva; aztán küzködött jobbágyaival, gyakorolva felettök, ha arra alkalmat szolgáltatnak, I. Mátyás király 1464. évben kelt adománylevele alapján, a vérhatalmat.²⁾

1732-ben Szabolcsmegye szolgabirája volt. 1741-ben Károlyi Sándor által felállított Haller³⁾ gyalog rege-

¹⁾ Nagy Iván. IX. 792. l.

²⁾ Mátyás király ez adomány levele ma már ninesen meg; erre nézve a többször említett családi okiratok kivonata következő feljegyzést tartalmazza: „1464. Quasi modo vasárnapján, Mátyás király vicepalatinus *Bessenyei Mihály*-nak, a László fiának, Imre unokájának és *Miklósnak*, a János fiának, a már említett Imre másik unokájának, és *több osztályos atyafiainak* minden birtokaiba, akármelyik vármegyébe legyenek azok, jus gladiumot ad. NB. Ez simplex par, ez van utánna írva: Hogy ezen instrumentumnak originalissát kezemhez vettem Bernát József uramtól, megesmérem, Pest 16. Febr. 780. *Ivány Dávid* m. p.“ Hogy azonban a Bessenyei család ősidőtől fogva élt a vérhatalom jogával, ezt kétségtelenül tanúsítja Szabolcsvármegye e kérdésben 1792. kiadott bizonylata. (*Függelék* XCIV. sz. a.)

Az ekkori eljárást jellemzőleg felemlitendőnek tartom szegény *Bolha Istók* esetét, kit valami csíny miatt a kisvárdai tömlőczbe vitetett 1727-ben Zsigmond úr; megesezt sorsán a jó szomszédok szíve és kezeségre kivették. Istók a tömlőczből kikerülve, egy évig élvezte a szabadságot; midőn a kezesek élve a gyanúperrel, hogy Istók mint *nőtelen* legény mégis megszökhetik, azt kívánták tőle: *házasodjék* meg, s erre kitűzték neki 1728. évi karácsony ünnepét oly feltétellel, hogy ha akkorra meg nem házasodik, nem lesznek érte tovább kezesek, hanem visszaviszik a kisvárdai tömlőczbe. Istók e feltételt elfogadta s erre a kezeslevél hátlapján kötelező nyilatkozatot állított ki. (Kezeslevél nálam eredetiben.)

³⁾ Eredeti levele a gr. Károlyi lárban.

ment kapitányává neveztetett ki; elfoglalta-e katonai tisztségét nem tűnik ki; később mint táblabíró talá-
juk Szabolcs vármegye szolgálatában.

Nemcsak a megyei ügyekkel törődött; mint előd-
jei úgy ő is, melegen érdeklődött az egyházi ügyek
íránt, kiváltkép *Berczel* helység ref. egyházának volt
pártfogolója.

1744-ben újból romladozott a berczeli ref. templom,
melyet száz évvel előbb Bessenyei Boldizsár kijavít-
tatott; (úgy látszik ugyanaz a templom ez, mely már
— mint fentebb említettük — 1337-ban is fent állott
és az Edeleniek által Olasz Jánosnak átadatott.)

Zsigmond úr megegyezett Blandstörel Simon tokaji
kőművessel, és a templomot gyökeresen helyreállította.¹⁾

Pedig nehéz gondokat örökölt atyjától, ki a hosz-
szú szabadságharcz alatt gazdasági ügyeit teljesen el-
hanyagolta. Ősi birtokai nagy részben elzálogosítva,
örök bevallásokkal terhelve, részint nagyapja V. Mihály
hűtlensége folytán eladományozva voltak.

A családnak nevet adó *Besenyőt*, a hozzátartozó
Tepély pusztával, még a Thököly idejéből származott
adósságai fedezésére kénytelen volt Bessenyei Zsig-
mond a (kurucz ezredes) 1698-ban idősb szihalmi Szabó
Andrásnak és neje Illyés Annának, valamint testvéreinek,
Szabó István, János és Ferencznek 1710 frtban bevallani,
kik e birtokokba kir. bevezető parancs folytán az egri
káptalan által ugyanazon évben be is igtattattak.²⁾

Besenyő ekkor praedium volt, minthogy a török
alatt elpusztult; a *Szabó-család*, (különös kivételes
példája a magyar faj szaporátlanságának,) a birtokba
vétél után lassan-lassan annyira elszaporodott, hogy
Besenyőt újból önálló helységgé emelte, s ma is nagy
részben a Szabó családbbeliek, vagy az ezen családba
beházasodottak képezik az egész helység lakosságát.

Másik tekintélyesebb birtokot, egész *Terpest*, szin-

¹⁾ Ez egyezség szerint a kőműves a templom helyreállításaért, azon-
felül hogy Bessenyei Zsigmond állított elegendő napszámot, kapott: 200
frtot, nyolcz köből kétszeres életet, egy véka kását, egy véka lencsét, öt bárányt,
19 iteze vajat, 50 csirkét, 100 tojást, bőíti napokon halat, és egy hordó bort.

²⁾ *Egri kápt.* Z. jkönyv 1394. l.

tén Heves vármegyében, hasonlóképen I. Bessenyey Zsigmond adta el 1697-ben gr. Bagne Scipiónak, *Szék* (Heves) negyed részével együtt; kitől e birtokok azután 1707-ben *Orczy* István kir. táblai assessor kezére mentek által.

Sev pusztát (a mai *Szőke puszta* Hevesben) pedig gr. Buttler János egri vár commendánsnak adta el 30 körmöczi arany ducatért és 153 magyar forintért.¹⁾

A nemzeti nagyremények szétfoslása tehát nagyon rideg valóságot hagyott vissza a kuruczok ivadékára.

E mellett II. Zsigmondnak a neoquistica commissióval is meg kellett küzdenie, minthogy ő is felhivatott 1727-ben, hogy Nagy-Besenyő, Tepély puszta, dormánházi részbirtok és más heves-, külsőszolnokmegyei javakra vonatkozólag jogait igazolja.²⁾

Másrésről ő is pereket támasztott elidegenített ősi javainak birtokosai ellen.

Terpesre nézve azonban *Orczy* István jog-utódjával *Orczy Lőrincz* 1750-ben már kiegyezett. „Mint-hogy több Heves, Bihar és Pozsony vármegyei jószágok kikeresésére költség kívántatott“ s e célból neki 1749-ben báró *Orczy Lőrincz* 400 frtot már adott, ennélfogva báró *Orczy Lőrincz*nek és két ágon levő maradékainak *Terpest* 620 r. frtért visszahúzzhatlanul átadta.

Családjának *utolsó* férfi sarja lévén, ideje korán nősült; feleségül vette *Ilosvay Bálint* és *Ignéczy Krisztina* leányát, Máriát.³⁾

De mintha a gondviselés azt akarta volna, hogy fordított czimer ne álljon felette, midőn több mint 90 évi küzdelmes élet után 1786. jan. 31-én a berczeli templom alatti családi sirbolt befogadja: neje *Ilosvay Mária* nyolcz fiu és két leánygyermeket ajándékozott neki.

A fiúk mind magas termetűek és rendkívüli testi erejük voltak.

A szabolcsi Berczelen maig is *Vas-Bessenyeyek-*

¹⁾ *Egri kápt.* Id. hely.

²⁾ *U. o.* F. F. jkönyv 4. sz. 11. l.

³⁾ *Nagy Iván.* V. 131. l. *Ignéczy* Krisztina apja *István* volt, anyja *Lipcey Borbála*, nagyapja pedig *Ignéczy András*, *Rákóczy László* szt.-miklósi tisztartója.

nek emlegetik őket és roppant erejükről egész kis mondakör keletkezett, mely az irodalomba is átment.¹⁾

A gyermekekkel bőven megáldott apának most már kétszeresen kellett anyagi gondokkal küzöldnie, s habár nejével Ilosvay Máriával Beregmegyében Ilosván, Ilonczán, Szajkófalván, Polyankán, Bilkén és Ugocsában Rákóczon szép részbirtokot kapott, mégis kénytelen volt *Bessenyő* és *Tepély* birtok iránt is az előbb említett öreg Szabó András utódaival, névszerint Szabó Sándor, Szabó Zsigmond, Szabó Miklós, Mlinkó József és Tóth Pállal 1751-ben peregyezséget kötni, melynek erejénél fogva a Szabó familia még 8000 frtot lefizetvén, Bessenyő helység és Tepély pusztája végleges tulajdonába jutott.²⁾

A birtokviszonyok taglalását elhagyva, térjünk vissza II. Zsigmond gyermekeihez.

A leányok egyike: *Juliánna*, tudományos voltáról volt nevezetes kortársai előtt, miként ezt gr. Vay László „Német Hívség” című munkájában feljegyezte. Egy-szerű de szintén tudományosan művelt ref. paphoz, Rakovszky Sámuelhez ment férjhez; fia volt *Rakovszky Dániel*, Debreczen városnak e század elején hírneves főbírája, ki a Hortobágy vize kiöntésekor szerzett érdemeért aranylánczczal diszítettett; unokája pedig *Rakovszky Sámuel* az 1848—9-ki vitéz honvéd-huszárezredes.³⁾

A nyolcz fiú legidősebbje: László, mint hasonló nevű elődje Rákóczy alatt, a sárospataki collegiumból sietett ifjan 1745-ben Mária-Therézia kibontott zászlói alá; mint a Vetéssy ezred zászlótartója résztvett a sziléziai, majd 1746 és 47-ben az olaszországi hadjáratban, bámulatot keltve óriás termetével.⁴⁾ 1747. október 10-én saját kérelmére Genuában kelt elbocsátványban sajnál-

¹⁾ *Vasárnapi Ujság* 1855. évf. Az itt, és több más közleményekben túlozva elő adott adomák legnagyobb részt *Bessenyey Györgyre* a költőre vonatkoznak; ámbár ő is nagy erejű volt, de a családi hagyományok szerint a Bessenyey nyolcz fiú között *Mihály* volt a legerősebb.

²⁾ *Órsz. Uár.* Bessenyey-féle per.

³⁾ Életére vonatkozó adatokat felsorolja *Szimyei* Komárom cz. művében.

⁴⁾ *Függelék* XCI. sz. a.

kozva mentette fel ezredese *de Epelle* a katonai szolgálat alól, szokatlan meleg hangon emelvén ki, miszerint két évig tartott katonai pályafutása alatt „állandóan tanúsított hősiessége által annyira kitűnt, hogy nemcsak ő maga (az ezredes), hanem az egész ezred, nemkülönben ennek összes tisztjei *kiváló élvezetet* merítettek abból.“ Valószínű, hogy abban a korban, midőn a személyes bátorságnak oly nagy kelete volt, a bátor és rendkívüli testi erővel felruházott ifjú csakhamar magosabb tisztségre emelkedett volna; azonban ő megelégedett oda haza Szabolcsban szolgabírói állással, melyet hazamenetele után nem sok idő múlva el is nyert.

Mihály, Zsigmond és István atyjuk mellett gazdálkodással foglalkoztak.

Boldizsár, Sándor és György a magyar testőrségbe léptek be.

Boldizsár azonban mint testőrző nem soká szolgált, — írja *Laczka János*¹⁾ — mivel őtet ropant nagysága, és szinte három mázsát nyomó nehézsége miatt nem lehetett lóval győzni, különben is az igen nagy test hamar ráunt a lovaglásra, azért el is kéredzett s a becsület vissza kísérte hazájába, még most is fent levén emlékezete Bécsben az ő rendkívül való nagy testére nézve.

Sándor, tovább lakván a testőrök között — folytatja *Laczka*, — a bámulásig kipallérozta magát, a német és francia nyelveket jól megtanulván,

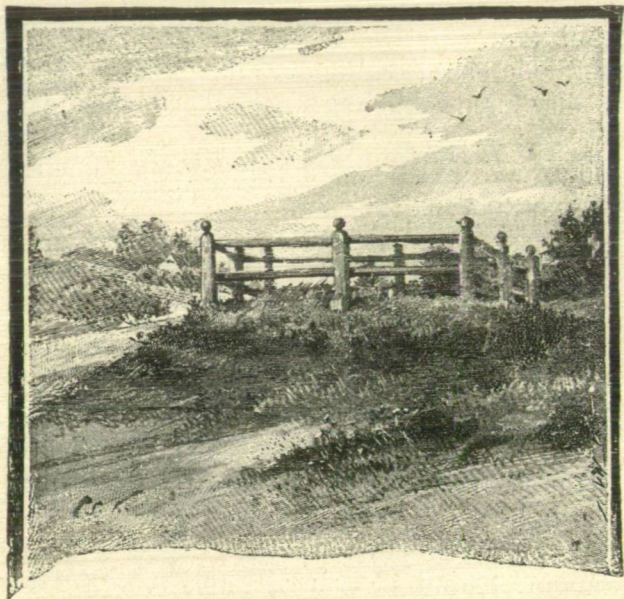
1773. év ápril 27-én átlépett a testőrségből kapitányi ranggal a Leopold herczeg ezredébe; és előbb a bajor örökösödési háborúban, majd később a török elleni hadviselésben vett részt s a hadjárat végeztével nyugalomba vonulva Szabolcsmegyébe *Kelincz* nevű kis szigetekskére tért vissza, a hol *Milton* magyarrá tételével próbálkozott meg.²⁾

¹⁾ Közölte *Ballagi A. M.* Testőrség Tört. 429. l. Bessenyei Boldizsár 1769. évi sept. 28-án köszönt le testőri rangjáról.

²⁾ Elvesztett Paradicsom *Milton* által. Fordította francziából *Bessenyei Sándor* es. és kir. lovas kapitány. I. II. k. Kassán, 1796. *Elvesztett Paradicsom*. Deb.

Írt egyéb apró kísérleteket is; azok egy része a kassai *Magyar Múzeumban* jelent meg, melynek szívesen látott vendége vala.

Meghalt 1809. február 24. Hamvai „a szőke Tisza szigetes kebelében,” az említett Kelinczen ott pihennek, hol — tehetségét felülhaladó feladata megoldásában — mint maga kifejezi: „Milton fordításában hevült.“¹⁾

Bessenyey Sándor sírja a Kelinczen.

Laczka és utána Závodszy²⁾ is azt állítja, hogy Bessenyey Sándor, Boldizsár és György „mindazon egy időben vétettek be a testőrök seregébe.”

¹⁾ *Kelincz*. E bájos kis sziget a paszabi határban, közvetlen a Tisza mellett, nevét minden valószínűség szerint *tattól a méh-kelincztől* (kelincz = zár) vette, melyet — 1628-ki tanúvallomás szerint — itt még Bessenyey III. Mihály készítettett, ki mint láttuk 1610-ben már meghalt. Ez a Kelincz hajdan szép gyümölcsös kert volt, egy részében I. Bessenyey Zsigmond fáczánost is tartott, most egészen fátlan környékét a volt urbéresek szántják, vetik és kaszálják. Hogy Bessenyey Sándor sírja a felszántást kikerülje, Bessenyey László úr az 1865-ben történt tagosítás alkalmával a sír helyét saját illetőségébe juttatta és bekerítettette.

²⁾ *Závodszy K.* Bessenyey György 20. l.

Adataink szerint Sándor ment fel Bécsbe elsőnek, mint testőr. 1764. évi márcz. 29-én a testőrségnél van, ekkor ír, Bécsből atyjához, és sürgeti, hogy Boldizsár is lépjen be a gárdába. Ugyanazon évi október 14-én Prágából kelt levelében már nem csak a saját, hanem bátyja Boldizsár *gárdista* reflexióit is írja meg atyjának; tehát bizonyos, hogy Boldizsár 1764. évi márczius havát előzőleg nem volt testőr; holott Sándor már az vala; ő is ez évben mehetett fel, mert az egykorú névkönyvekben megjelent testőrségi névjegyzékekben neve csakis 1765-ben kezd előfordulni, az 1765-ki névkönyv pedig — köztudomás szerint — az előző év adatai alapján készült, minthogy 1764. év végén kinyomtatva szétküldetett.

Boldizsár és Sándor testőri pályájára nézve még azt említjük meg, hogy mind kettő Szabolcsmegye ajánlata folytán vétetett fel a nemes testőrök seregébe.

György, a költő-bölcsész, kiről először kellett volna szólanunk, mint irodalmunk egyik úttörője tette halhatatlanná nevét, melyet Toldy Ferencz egy új irodalmi korszak határának megjelölésére állított oda meszeül; azonban *Beöthy Zsolt* az imént megjelent, mestéri tollal írt tanulmányában kimutatta, hogy helye fontosabb, mint a hova Toldy állította: nem csak egy új irodalmi, hanem egy új művelődési korszak megkezdője.¹⁾ „Kétségtelenül ő volt az — mondja Beöthy — a ki nemzeti fejlődésünknek az ő korától maig követett célját kitűzte: legyünk minél inkább európaiak, s minél magyarabbak. A szem, mely százados tévelygés után először látta be, hogy a két tétel közt nincs ellentmondás, s az ajak, mely összeegyeztetést meg is tudta magyarázni, a gondviselés ajándéka volt nemzetünknek.“

Életpályáját, azokat a hatásokat, melyek fejlesztették, eme tanulmányában nagy sikerrel és igazi színekkel ecsetelte a kitűnő szerző.

Nekem tehát nem lehet más feladatöm, mint azokra az adatokra szorítkoznom, melyek eddig ismeretesek

¹⁾ *Beöthy Zsolt*: Bessenyeey György. Bpesti Szemle. 51. és 52. köt.

nem voltak, és egyfelől Bessenyei György élettörténetének pótlására, másfelől belső életének bővebb megvilágosítására szolgálhatnak.

Bessenyei György születési évének meghatározásánál, minthogy biztos anyakönyvi adatra nem lehet támaszkodni, eltérők a nézetek.

Laczka,¹⁾ ki György úr szivességéből Bécsben, nála lakott és étkezett, születési évét, elég kényelmesen 1740. és 1750. közti időszakra teszi; *Wurzbach* már tudni véli, hogy 1740-ben született;²⁾ *Toldy F.* előbb, úgyszintén Ballagi Aladár és Beöthy Zsolt is 1742. évet jelölték meg születése idejéül. Később Toldy 1744-ben állítja szülöttnek, még pedig hitelesnek ígérkező, a testőrség levéltárából, magától a testőrkapitánytól vett feljegyzés nyomán.³⁾ *Závodszy* 1748-ban gondolja, hogy született;⁴⁾ végre *Szinnyei* Gerzson az 1747-ik évet állapította meg születési évének;⁵⁾ mely megállapítást Beöthy Zsolt is a legelfogadhatóbbnak jelentett ki említett tanulmányában.

A vélemények ilyen elágazását az okozta, hogy maga Bessenyei György a „Holmi“ cz. műve 85. lapján midőn elszámolja, hogy 13 éves volt, mikor Sárospatakon a syntaxist odahagyta, egy évig otthon tanult, négyig hevert; egyszersmind azt is nyilvánítja, hogy „ezután Bécsbe jöván, csak eszembe ötlük, hogy tanulni kellene, — . . . tanulni kezdek és egy húzomban tizenegy esztendeig szüntelen ölöm magam;“ minek következtében az itt említett 11 esztendőt a születési év meghatározásánál számításba véve, Toldy a „Holmi“ *kiadása*, (1779.) *Závodszy* pedig *írása* (1778.) évéből következtette a születési időt.

Szinnyei új, általa felfedezett azon adatra alapította véleményét, hogy Bessenyei György a „Geschäfte der Einsamkeit“ cz. művében 1775. szeptember

¹⁾ *Ballagi Aladár* M. Testőrség Tört. 428. l.

²⁾ *Biograph. Lexicon.* Wien. 1856. I. 350. l.

³⁾ *Toldy F.* A m. költészet kézi könyve. Második kiadás. Budapest, 1876. II. 9. és köv. l.

⁴⁾ *Závodszy K.* Id. munkája. 13. és köv. l.

⁵⁾ *Figyelő*, szerk. Abafi Lajos. II. k. 388. l.

12-én 28 évesnek mondja magát; azonban míg egyfelől a születési évül ez alapon az 1747. évet állapítja meg, másfelől nem felejtí el számításba venni úgy a testőrségbe menetele idejének idő szerinti meghatározását, valamint a „Holmi“ említett adatát, s az ő számítása (mely szerint a testőrségbe lépése Bessenyei Györgynek 1766. év folyamában történt volna) közti ellentétet úgy véli kiegyeztethetőnek: hogy a „Holmi“ idézett részét éppen úgy írhatta B. György 1777-ben, mint Závodszky szerint 1778-ban.

Ezek szerint minthogy magának Bessenyei Györgynek kijelentéséből tudjuk, hogy 18 éves volt míg ott-hon hevert: születési idejének biztos meghatározásánál először az a kérdés döntendő el, hogy mikor vétetett fel a nemes testőrség tagjai sorába? másod sorban pedig az, mely időre esik *bécsi ébredése*, vagyis mikor ötlött eszébe — mint magát a „Holmi“-ban kifejezi — hogy tanulni kellene.

Toldy Ferencz határozott adatot közöl¹⁾ arra nézve, hogy Bessenyei György 1765. június 8-án vétetett fel a testőrségbe. De minthogy emez, a testőrség levéltárából nyert adat, a szintén ugyanonnan vett azon adattal, hogy B. György 1744-ben született, össze nem egyeztethető, mert e szerint 21 évesnek kellett volna lennie, midőn a testőrségbe belépett: azt mindaddig óvakodással fogadtam, míg más, kétségtelenül megbízható helyről vett adattal megerősítettnek nem találtam.

Az eddigi életrajzírók Bessenyei Györgyöt mindannyian Abauj vármegye által küldették fel a gárdába. *Beöthy* Zsolt nem tudja megfejteti ugyan, hogy a 18 éves Bessenyei mikép került Szabolcsból Abaujba, de minthogy nem volt oka az annyszor állított, tehát általa is joggal teljes bizonyosnak tarthatott körülményben kételkedni, elfogadta azt ő is valóságnak.

Pedig bizony Abaujvármegyének semmi része nem volt abban, hogy Bessenyei György testőr legyen. *Őt Szabolcsvármegye ajánlatára vették fel a testőrök*

¹⁾ Id. műve. 12. l.

közzé.¹⁾ Szabolcs vármegyeé tehát az érdem, hogy Bessenyei György magasabb látókört kaphatott, s a benne szunnyadó eszméket életre hívhatta.

Minthogy Szabolcs vármegyének emez ajánlása 1765. márcz. 5-én kelt, továbbá minthogy 1766. évnél előbb a testőrségi névjegyzékekben nem találjuk Bessenyei Györgyöt, de az 1766. évben már ott olvassuk 105-iknek nevét 113 társáé között;²⁾ tudva, hogy ezen névjegyzékek, — mint arra már rámutatunk — az előző évben készültek: semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy Toldy Ferencz említett azon adata, miszerint Bessenyei György 1765. június 8-án vétetett fel a testőrségbe, a valóságnak megfelel.

Lehet, hogy befolyással volt daliás alakja arra, hogy megyéjétől ajánlásba hozassék; de azt hisszük, nem csalódunk, ha a gárdába való felmenetelét arra a

¹⁾ Függelék XCII. és XCIII. sz. a.

²⁾ Bessenyei György beléptekor a testőrség személyzete következő volt: *Kapitány*: Galanthai herczeg Eszterházy Miklós. *Alkapitány*: Erdődi gr. Pálffy János. *Főhadnagy*: Kisrhédei gr. Rhédey János. *Alhadnagy*: Kolegrádi gr. Kollonich Károly. *Első őrmesterek*: Gombosfalvai Gombos Imre, Finta József. *Másod őrmesterek*: Schustak Mihály, Farkas László, Bagossy Péter, Strásai Mátyás, Balogh István, Képiró Sámuel. *Testőrök, alhadnagyi ranggal*: Gosztonyi Pál, Boros Ádám, Olvasztó Gábor, Szörösey Ferencz, Ferenczy János, Zlinszky József, Morvay György, Sipőcz György, Stephaics Xav. Ferencz, Fekete Ferencz, Nagy István, Veleczky József, Salamon György, Komlóssy István, Bendik Dániel, Ladány György, Herdovics Mihály, Csérgő Mihály, Gindly Károly, Köchly Károly, Tallián Imre, Adorian Ferencz, Szatthmáry Pál, Sőtér Antal, Mesterházy Antal, Horváth Zsigmond, Király János, Tornallyay Pál, Hegyessy István, Csernátunyi Ferencz, Gentsy Ferencz, Eperjessy Gergely, Sonnenberg Sámuel, Betsky István, Mátyásovszky Gáspár, Lendvay Ignác, Rottenstein Mihály, Rakovszky Miklós, Legat János, Lukács József, Krajnik László, Czabay László, Gyuresányi Gábor, Barkassy Pál, Orczy Antal, Reinprecht Ignác, Habianecz Tóbiás, Betes András, Miksa János, Kászonyi Antal, Barcsay Abraham, Szabó László, Báróczy Sándor, Donáth Pál, B. Pejachevich József, Groman Zsigmond, Ordódy András, Uzovics János, Torday István, Dóczy József, Okolicsányi Elek, Harsányi Zsigmond, Nedeczky Ignác, Jelachich Gábor, B. Szentkereszt Zsigmond, Király László, Óváry István, Karaiczay András, Cseh Mihály, Way János, Paicsay József, Boros Sándor, Okolicsányi Farkas, Konde Ignác, Kuzmics József, Stegner Ferdinánd, Petrik László, Jármy László, Zeik Zsigmond, Rosty Pál, Szőgyényi Lőrincz, Kürty Lajos, Jelachich Dénes, *Bessenyei Sándor*, Bendik Ferencz, Rimay Mihály, Bajtsy György, Simonyi Antal, Liptay Antal, Gr. Nemes József, Mikó Miklós, Domokos Ferencz, Mohay Gábor, Gerdenics György, Demkovich Raphael, Dongó László, *Bessenyei Boldizsár*, Kardos István, Berzevich Antal, Rajcsányi György, Darvas László, Brunswick Mihály, Biró László, Foky Ferencz, *Bessenyei György*, Pávics József, Jeszenszky György, Mártonfalvai István, Kiss Sándor, Bezzeg János, Veniczei Pents János, Jeszenovszky Imre, Pávics Imre.

rugóra vezetjük vissza, melynek érvényesülését bátyjánál, Boldizsárnál láttuk: egyik testvér vont a másikat maga után.

És ez az eset Györgynél annál valószínűbb, mert a testőrségnél fennlevő Boldizsár és Sándor bátyjaihoz gyöngéd vonzalommal viseltetett, s ennél fogva természetesnek ígérkezik az a feltevés, hogy vagy ezek ösztönözték a Bécsbe való felmenetelre, vagy önnönmagában ébredt fel a vágy: testvéreit követni.

Már Szinnyey Gerzson kifejezte valószínűségét, hogy helyzetének és körülményeinek alapos ismerete után és csak később fogant meg Bessenyey Györgyben az önképzés iránti törekvés.

Bécsi életének első éveiből Györgynek csak is egyetlen levele jutott ugyan kezünkhöz, de fentartotta több levelének tartalmát, — száraz rövidséggel bár, ám elég jellemzően — a családi oklevelek többször említett kivonata.

Ezekből megállapítható, hogy már 1767. év folyamán úgy Bessenyey György, mint bátyja Sándor, a testőrségből ki-, és valamelyik ezredbe átlépni szándékoztak, mi végből már lépéseket is tettek. A mit atyjok megtudván: ezen szándékuknak ellenmondott; a szüleik iránt kiváló engedelmességgel viseltető gyermekek készséggel meghajoltak a tiltakozó apai akarat előtt, kinyilvánítván atyjokhoz 1767. szept. 6-án írott levelükben, hogy hibájokat beismerik, és *„minthogy a katonai életre lett nevek beadása még nem kötelező*: szüleik akarata nélkül nem fogják cselekedni; ha szerencsájük lesz atyjokhoz, akkor ezen életnemére nézve is okaikat fiúi alázatossággal fel fogják fedezni.“

Hogy átlépési szándékuk oka nem volt egyéb, mint a testőri pályán való előmenetelnek reménytelensége; kitűnik György által, a nehézkessé vált bátyja Boldizsár nevében sajátkezűleg írt, és bátyjukhoz Mihályhoz Berczelre intézett levélből, melyet — mint-hogy annak már iratási ideje is kiváló érdeket kölcsönöz — teljes szövegében ide igtatok:

Béts 18. aug. 1768.

Édes jó bátyám uram! Ezen jó fám iródeákom által akarom jelenteni Krajnyik Lászlónak tőlünk való örökös kimozdulását; elmenetelít közzülünk akármelyikünknek akarta volna, de a mindeneket böltsen igazgató nagy hatalmú úr magát ejté belé, mert midőn a Laxemburgi Comendóból jöttünk volna haza felé, nyughatatlan ostoba káros esztellensége szerint egy Rottenstain nevű jó magaviseletű Pajtásunkat ártatlanul megtámadván, végre duellumra is invitálta Finta ¹⁾ sógorának akkori comendója alatt, mely casust is nevezet Rottenstain reportálván Rédeinek, ²⁾ Parancsolta ellene a species factit beadni, melyet be is adván, processust tartottak ellene és valami 39 napokig való súlyos és gyalázatos árestomozásának eltelése után Felséges Asszonyunktól ilyen szentencia érkezett ki, ezen szerint: Jól lehet Krajnyik László eddig való magaviseletiért és mostani casusaért az 1755-dik esztendőben kiadatott hadi törvénynek ereje szerint nem csak Tisztségétől való tsufos megfosztattását, hanem 10 esztendőig sánczra való küldetését is megérdemlette volna, mindazon által Felséges Asszonyunk tekintvén az Magyar Hazát és az egész tiszti sereget, tsupán tsak Anyai irgalmasságából ezen kemény büntetés alól felszabadította és tisztségétől való megváltását engedte, úgy mindazon által, hogy minden adósságának kifizetése után magát takarítsa akárhova. Ezen kemény szentenciát pedig az egész Nemes Tiszti Szerzet előtt elolvasta Finta sógora, nem tudván mitsoda jót vagy gonoszt olvashat ki belőle, mivel az megfuvallot Trombita szóra szokot óránkon kívül rakásra csoportosodott és igen figyelmetesen az halgatásnak készülő Nemes sereg előtt kellett fel szakasztani s mingyárt az körülötte csoportozó tiszteknek el is olvasni. *Olvasztó* (Gábor, testőr) kényeres pajtása segíteni kívánván rajta, az sessiot sérelemmel illetvén, már több 6 hetinél miolta a profusznál *olvad*, mind addig, míg Herczegünk tetszéséből dolga vagy jobbra vagy balra válik. . . . Ezt akartam Bátyám uramnak tudtára adni, úgy mindazonáltal, hogy szükségtelen helyeken s kivált képpen pedig ha Krajnyik oda len jól fogja magát viselni, ne beszélgessék; hogy ha pedig a régi módon kezdi magát auirolni, ezzel . . . le lehet ültetni.

Tovább azt irom kedves Bátyám uramnak, hogy *mi mind az hárman* itt egészségesek levén, nyughatatlan várással kívánjuk az othun való Bátyáméknak mibe lehetőségeket. Ujságunk nints, hanem hogy az Tsászár Tseh országban gárda nélkül, és hogy *itt promociókat kevésbé remélhetjük*. Maradok kedves bátyám uramnak

alázatos hív szolgálja, eöttse

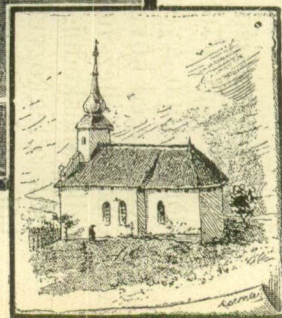
Bessenyei Boldizsár s. k.

Hadnagy.

¹⁾ Finta József, testőrségi első őrmester.²⁾ Kisrédei Rhédei János, a testőrség főhadnagya.

1. Bessenyei György szőlőháza Berczelen.
2. A berczeli ref. templom.

Boldizsár Bátyám már úgy is nagy promocióra lépet, mert *Ibrányi* Gyurka úgy különbözteti tüllünk, hogy *öreg ur*, mely titulussára ottan ottan emlékeztetgetjük.

A pályáján való előmenetel iránti aggodalmakat látjuk tehát 1768. év közepén is, de sem eme levélből előtűnő gyermekes felfogás, sem maga a tartalom nem enged következtetni arra, hogy György már ekkor önképzéséhez hozzáfogott volna; sőt ellenkezőről látszik tanúskodni, hogy levelében a nagy világvárosból csak a legközvetlenebb környezetében történt eseményből merit ujságolásra anyagot falun lakó bátyja számára és abban tanulásáról mit sem ír, holott Mihály bátyjához való viszonya olyan volt, hogy abban az esetben, ha tanulását már ekkor megkezdette vala, azt az előtte nagy tekintélyben állott testvérével bizonyára közli, a minthogy később tanulmányaiban való haladásáról e bátyjához irt levélben emlékezik is.

Mihály nem is volt megelégedve a György által fogalmazott levéllel, válaszában erre utaló tartalmát engedi következtetni az a körülmény, hogy György 1768. évi december 27. köszönetét fejezte ki Mihály bátyjának „*a jó erkölcsökre és hivatalának serény folytatására*“ való serkentésért.

Sűrű levélváltás indulhatott meg ezután Mihály és György között; ennek nyomát találjuk a családi oklevelek kivonatában 148 sz. a. levő következő feljegyzésben: *1769. Május 30. Bessenyei György levele a bátyjához Mihályhoz, melyben maga vallásbeli érzéséről, a német nyelvben és hegedülésben való előmeneteléről ír.*

A mily sovány e szűkszavú kivonat, és a menyire sajnálható, hogy az itt említett levelet teljes tartalmában nem ismerjük: annyira jelentőségteljes mégis e nehány betű.

Jelzi: az érvényesülésre törekvő erő megmozdult voltát, a Bessenyei Györgyben hosszasan szunnyadozott nemes mag csírára kelését.

Ébredése tehát Bessenyei Györgynek nem annyira magától, mint atyja, és különösen Mihály bátyja

közrehatásából látszik támadottnak, és annak idejét fentebbi adataink egybevetése után 1768-nál előbbre tenni alig lehet, mely időponttól számított 11 esztendő, mit azután tanulásban töltött, megis egyezik a „Holmi“ kiadása évével (1779.)

Összegezve az elmondottakat, minthogy most már kétséget nem szenvedhet, hogy 1765-ben lépett a testörök közé, a mikor saját vallomása szerint 18-ik évét alig haladta túl; minthogy továbbá a fentebbi adatok arra mutatnak, hogy a sokszor említett 11 évi tanulási idő nem mingyárt a Bécsbe való felmenetelétől számítandó: önként következik, hogy Szinnyi Gerzon megállapítása fekszik helyes alapon, és Bessenyei György csakugyan 1747-ik évben született.

Még ma is áll Bercelen a vén ház, melynek falai közt a gondviselés őt adta nemzetének.

Gyermekkora a kis Györgynek, sőt ifjúsága is jó részben, e ház falai közt folyt le; még akkor szülei meglehetősen jólétnek örvendettek, gazdasági tisztet, hajdúkat tartottak, szakács látta el az úri szék alkalmából rendszerint egybegyűlt vendégek asztalát, kik azonkívül is sűrűn keresték fel a hagyományosan vendégszerető udvarházat.

Az az időszak, melyet György otthon 1761-től 1765-ig „heverés“-ben töltött, kiváló eseményekben volt gazdag, melyek a Tisza-Bodrogrköz hazafias nemeségét meg-megújuló erővel ragadták magukkal.

A hét éves háború, mely még ekkor befejezést nem nyert, s ennek vége felé a Szabolcs megyét közelebbről érintő ama veszély, hogy a porosz invázió mellett, Frigyes király új szövetségese az orosz is készül, még pedig tatár-csordákkal betörni a szorosokon; aztán a békekötés, majd az erre következett 1764-ki országgyűlési tárgyalások, a nemesi kiváltságok elleni törekvések, melyek az egész nemességben a leghevesebb ellenzésre találtak: bő megbeszélési anyagot szolgáltatnak szűk családi körében, ép úgy élénkebb eszmecserére tárgyat az ott megjelent szabolcsi előkelő nemesek és rokonok között, de bizonyára mindenütt, hol az ifjú

György megfordult, ki, megyéje ajánlatából következtetve is, aligha volt oly durva erkölcsű mint némelyek tudni vélik, és a politikai fejtegetéseket, vitákat, a magyar nemesség sérelmeinek elősorolását mohón szivhatta ifjú, fogékony lelkébe.

Hányszor hallhatta a kis György vendégzajban atyjától elbeszélni Thököly, Rákóczy harczeit, nagyatyja és szép atyjának ez eseményekben való részvételét; hányszor emlegethette előtte téli esték csendében, pergő rokka mellett, édes anyja: Ilosvay Mária, anyai nagyatyjának *Ilosvay Bálintnak* és nagybátyjának *Ilosvay Imrének* sorsát, kik elsők voltak a Rákóczyhoz való csatlakozásban, s kikről maga Rákóczy is kegyelettel emlékezett meg.¹⁾

A szülői ház emléke kísérté Bessenyei Györgyöt pályáján végig; a hatás, a mit a szülői ház gyakorolt reá, — miként *Beöthy Zsolt* oly szépen kimutatta — műveiben tisztán és világosan nyilatkozik.

Midőn szerényen csak annyit nyilvánít Rákóczyról, hogy beszédből tudtak valamit róla, ezt szószerinti értelemben venni nem lehet; hisz még *akkor*, úgyszólván mindenki a ki őt és családját közelebből ismerte, *tudta*, hogy elődjei kuruczok voltak, de leginkább tudta azt ő maga, ki családjá történetét az alnádortól kezdve jól ismerte, okleveleiket — ma mennyi hiányzik azokból! — olvasta, tanulmányozta.

Midőn érzi, írja Bessenyei: „Atyáidnak régi hazájokért elkövetett vitézi cselekedeteit tiszteld;“ nem előtte lebeghetett-e a miriszlói hős: Bessenyei István, és a Trencsénnél elesett, a szabadságharcz ügyét vérevel pecsételt Bessenyei László nemes alakja, a fej és jószágvesztésre ítélt bujdósó Mihály, a szolnoki tömlöczben nyomorgó szegény Boldizsár?

Nem nagy alakok voltak ugyan, de közel állottak szívéhez, ahhoz a szívhöz, mely családjáért oly igazán dobogott. — Jótevőségének csak egy emléke van megőrizve, írja Závodszy:²⁾ Laczka János pártfogolása.

¹⁾ II. Rákóczy emlékiratai. 31. l.

²⁾ Id. műve. 192. l.

Van még sok más emlék is, mely ékesen beszél szíve nemességéről. Ezek közül csak egyet említek.

A család 1778-ban mindinkább szorult helyzetbe jutott. A kényen nevelt, otthon maradt többi 6 fitestvére Györgynek oly életet folytatott, milyent atyjoktól láttak, a birtokok jövedelme pedig *egynek* életmódja fedezésére sem volt már elég. Egyik birtokot a másik után vetették zálogba. Az elélemedett apa nem tudta fiainak, különösen Lászlónak, pazarlásait megakadályozni, és már az a sors fenyegette, hogy hercezi és gávai javait báji Patay Sámuel 6000 frt követelése fejében lefoglaltatván, kénytelen volt volna rezidentális házáat is elhagyni, melyben György született.

György éber figyelemmel kisérván Bécsből az otthon történeteket, pártfogóját Beleznay Miklós generálist kereste meg, és miként 1779. évi január 28-án Pesten kelt kötelezvény tanúsítja, az ettől kölcsön vett pénzzel az agg atyját fenyegető veszélyt elhárította.

Nem csak írásaiban tanította az önzetlenséget és igazságosságot, hanem gyakorolta tetteiben. Peres dologban is, az enyim és tied kérdésében, a hol az önzés leginkább előtérbe nyomúl, mennyire igazságos és önzetlen volt, kitűnik a következő meghatalmazásból, melyet testvéreinek adott:

Mivel nálam jelentetett, hogy atyámfiak a Bereg vármegyei jószágocskáinknak vagy valamely móddal lehető megosztására, akár más jó móddal való elintézésére oda felindúlnak a hová én nem mehetek¹⁾ tehát megegyezem abban, hogy nálam nélkül minden jót végezhesse, de mind egy, mind más félnek kára nélkül. Egyébiránt ha a törvényes jus és igazság megcsalattatna, vagy sértetne, az olyanba megállanom lehetetlen lenne.

Sig. Kovátsi 7-dik máj. 1792.

Bessenyei György s. k.

Műveiben emlékezett Olaszországban tett utazásáról; de emez utazás ideje nem tűnven ki, azon az okon, mert 1775-ben külön munkája Bessenyei Györgynek

¹⁾ Beteg volt, még pedig húzamosabban, ez tűnik ki a poroszlói bírák 1793. márcz. 5-én azon alkalomból írt leveléből, midőn neki a szt.-györgynapi haszonbért (Sev pusztá után) küldötték: „hallván Tettes urnak erőtlenségét ámbár szomorúan, mégis vigasztal bennünket Bessenyei István úrtól hallott könnyebbülése Tettes urnak.”

nem jelent meg, Toldy Ferencz azt véli, hogy az említett olaszországi utazás 1775. évben történt.¹⁾

A családi iratok erre nézve azt a felvilágosítást nyújtják, hogy Bessenyei György 1768. november 4-én értesíti atyját arról, hogy a pármái hercegnével Amáliával elfognak menni. Minthogy még ez évben — mint láttuk — decz. végén, és a következő évben május 30-án Bécsben volt, olaszországi utazásának a közbeneső hónapok alatt kellett történnie.

Bécsi életéről azt a kevés adatot a mit ismerünk, egy-két mozaik darabbal egészíthetjük ki.

Ugy látszik a később oly tragikus véget ért Székely ezredessel és családjával állott igen jó viszonyban; a mit megmagyaráz az, hogy Székely — ha ugyan forrásom nem csal — Szabolcsmegyéből Pilisről, György szülőföldje szomszédságából származott.

1778. június 25-én Székely Antonia, az ezredes leánya üdvözlő levelet ír Bessenyei György édes apja névnapja alkalmából, és tolmácsolja György szerencse kívánatait is.

Ugyanazon év jul. 9-én — úgy látszik az otthon Berczelen időző — Györgyhez maga Székely ezredes ír, kérvén levelében: tudósítsa miképpen van, mert b. Grace-né kérdéseire nem tud felelni, siessen felmenni.²⁾

Báró Grace özvegye — mint tudjuk — Mária-Terézia egyik palotahölgye volt, és Györgynek az ő vele való ismeretsége folytán sikerült módot találni, hogy mint akkori ref. agens az uralkodónőhöz audienciára mehessen, annak némely dolgokat a ref. ügyek közül, melyek hitsorsainak kedveztek, bejelenthessen és ajánlhasson.³⁾

1780. év februárban az udvari könyvtár tiszteletbeli örvéve neveztetett,⁴⁾ ez által közelébe jutott Kollár Ferencznek, ki az idétt közvetlen felebbvalója volt.

¹⁾ Toldy. Költészet kézikönyve. 1855. I. 359. l.

²⁾ Az alchimistaságot űző Székely 1783. aug. 22. a *Virtus salis* nevű só természetét leírja Bessenyei György kívánságára, miből következtetve nem állhat meg az a vélemény, hogy Báróczy Sándort alchimizálása miatt nem kedvelte. (Závodszy. Id. műve. 27. l.)

³⁾ Závodszy. Id. műve. 26. l.

⁴⁾ Toldy. A m. költ. kézi könyve. 1876. II. 16. l.

Bessenyei György testvérével Sándorral, féltékeny szeretettel csüggött családja multján, s midőn *Kollártól* még oly kalandos adatokat nyert, hogy András király alatt Spanyolországból hazánkba jött Simón gróftól származott gróf Nagymartoniak voltak az ő elei, és Kollár azzal is kecsegtette, hogy nem csak a deductiót arragoniai Simontól fogva kidolgozná, hanem azt is kimutatná, hogy az általok birt sok dominiumok miképen mentek a mások kezére: mindinkább elfogta a vágy, hogy ne csak családjának tapasztalt anyagi hátramenetelét gátolja, hanem felemelésén munkálkodjék.

Míg testvére Sándor kir. parancsolatokat eszközölt, hogy a káptalanokban őrzött vagyoni jogi okiratokat fáradszónakul kutassa s gyűjtse egybe, addig György élemedett atyját birta reá, hogy az örökbevallásokkal terhelt javak visszaszerzése iránt pereket kezdjen; különösen Besenyő eladását fájlalta¹⁾ és pedig azon az okon, mert ennek 1751-ben történt elidegenítésekor ő és Sándor, úgy Pál testvérei nagyon is kiskorúak levén, az egyezés-kötés róluk-nélkülök történt.

Egész törekvése ez időben abban összpontosult, hogy kifizethesse, mint maga kifejezi: a ház adóságát és megtartsa a jószágot a familiának.

Ez irányban való gondolkozását, törekvését, intézkedését legjobban visszatükrözi saját levele.

Béts, 26-dik junius 1782.

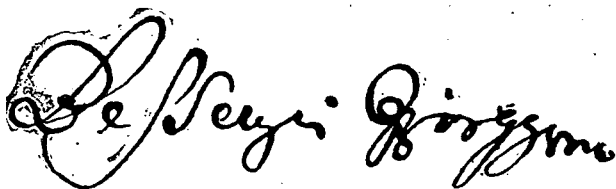
A berezeli és gávai minden névvel nevezendő javamnak administrációját Bessenyei István bátyámnak tökéletesen által adom. Ugy mindaz által, hogy annak idejében nekem minden haszonvételnek elkelésérül rationabilis számot adjon, melyben hibáztatván, károsodásomat magáéból fizesse. Embereimmel parancsoljon és a ki nem enged, mint tetszik, büntesse, ellenben pedig őket védelmezze. Minden haszonvételt a Ház szükségére költson, de úgy, hogy helytelenül egy vagy más részre ne essen. A mely földek a jószágnak részemre lett elfoglalások után zálogosítottak, azoknak mivoltokrul hamar tudósítson, informálván magát ugyanazon eszeteneknél, kik az enyimet másul tudva megvették.

¹⁾ Besenyő tekintélyes birtok is volt, 1868. évi kimutatás szerint 4708 hold szántóföld, 1639 hold rét, 905 hold legelő és 19 hold nádas volt benne. Heves és K.-Szolnok Leírása. Eger, 1868. 97. l.

A Bereg vármegyei jószágnak miben létezől hasonlóul igazán, mint egyebekről is emberséges atyafi módjára tudósítson; de ne palástolással a régi némely mód szerint, mely dolog minden értelemben kár és utálatos is. Én pedig ezen levelemben deklarálom, hogy azon jószágnak is teljes életemben mint a berczelinek jövedelme a Háza maradjon, ki részemről az adminisztrációnál egyebet magamnak fentartani nem kívánok. Eltétvén az isten, *kifizetem a Ház adósságát* s megtartom a jószágot is a familiának *csak rendet kívánok*, hogy attul a gyalázatos éhelhetlenségtől s veszedelmes zürzavartul, mi bennünk éhelhalókká tett, szabaduljunk. Adminisztrálja hát Bereget is úgy, mint Berczelt, Gávát és fáradságáért jó lelkiismeret szerint a jövedelemből magát segítse. Kedves atyám uram és asszony anyámnak kezeit alázatosan csókolom s több atyámfiat köszöntöm.

Bessenyei György s. k.

Hogy terve megvalósítására anyagi segély eszközöket szerezhessen, ő, miként Kazinczy nevezte, a fő magyar cavalier, az előítéletekkel mit sem törődve, már előzőleg 1781. évi október hó 1-én, mint ezt a Bécsben kelt szerződés szavai tanúsítják: „nemes és nemzetes, Tokajban élő Kefala János urammal asszú-szőlő borokkal kereskedésbe állott.“

Bessenyei György aláírása.

1781. évi november 14-én vette át az első szállítmányt: hét átalag fő tokaji asszú szőlő bort és hat gönczi hordó más lást, mint nyugtatójában maga elismeri.

Ám Györgyünk e vállalata nem sikerült, valószínű hogy a testőrség tagjaira számított a fogyasztásnál, és talán e számításában csalódott? azonban tény az, hogy a borooknak 2758 rft-ra rúgó áráról 1783. évi aug. 10-én Berczelen állított ki albát.

Azt hisszük, közel járunk a valósághoz, ha eme tervének dugába dőlte és Bécsből való eltávozása közt egybefüggést látunk.

A körülmények legalább erre látszanak utalni. Gondolkozása is, mit munkáiban kifejezett, erre mutat. „Kenyér az valóság, az az birtok, jövedelem. Hijába fested a palotát papirosra — írja „Toldalék Magyarországnak törvényes állásához“ cz. művében — mert benne nem

Bessenyey Pál arcképe.

lakhatsz, akármely gyönyörű formát mutasson . . . Az emberi vágyódás a virágot is szereti szagolni, de a földjét, mely termi, csakugyan többnek veszi.“ És mintha indokolná bécsi életpályájának kettészakítását, midőn ekként elmélkedik: „valaki a magáéból élhet: független szabad; és ha okos: minden világi boldogságát kezében tarthatja, mert a *boldogság egészségből, szabadságból, kenyérből* áll; a többi maga mutatás. De valameddig szerencsédet, vesztedet uradnak humorából kell naponként kinézned, boldogságod szüntelen tartó rettegéseid közt kevéssel több a semminél. A törvényes szabadságban élő jószágos hazafi, nagy ember a maga házánál.“ (*M. orsz. törv. állása.*)

Bécsből Pusztakovácsiba, Biharmegyébe való elköltözése idejét Bessenyei Györgynek életrőli 1784-re teszik, csak *Toldy* véli, hogy Bécsset már 1781-ben elhagyta.¹⁾

Mint láttuk, még Bécsben volt 1782. június 26-án; arra nézve pedig, hogy csakugyan 1782. év folyamában távozott Bécsből, de nem Pusztakovácsiba, hanem egyenesen a szülői házhoz, érdekes és eddig nem ismert részletet tartalmaz unokaöcsese *Rakovszky* Dániel, az említett debreczeni főbíró feljegyzése:

„Bessenyei György úr — írja *Rakovszky* — Bécsből Berczelre Szabolcs vármegyébe 1782. lejött lakni, és Berczelen még akkor életben levő nagy uramatyám és nagyasszony anyám házoknál (t. i. szüleinél) lakott; azt pedig, hogy ezen időtájban jött le Bessenyei György úr Bécsből Berczelre lakni, onnan tudom, hogy azon négy pej lovon és katonai társzekéren, mely holmiaért Bessenyei György úrnak és magáért Pestre a „*Medve*“ című vendégfogadóhoz felment Gáváról, én egészen Isaszegig mentem Bessenyei Boldizsár urambátyámmal (György testvérbátyja) és a kocsissal, kit Gönczy Istvánnak hívtak . . . Bessenyei György úr Berczelre lejövén lakni, egynehány esztendőig lakott ott, és a mint magamat reflectálok, 1785. esztendőben jött lakni a biharmegyei jószágba Pusztakovácsiba.“

Otthon a birtokok feletti rendelkezést átvette az-

¹⁾ Id. munkája. 17. l.

tán, melybe, minthogy László fia, kinek addig befolyása alatt állott, ez évben meghalt, — atyja is beleegyezett.

György azonban, úgy látszik, képtelen volt leküzdeni az otthon lábra kapott, és meggyökeresedett, „élhetetlenséget,” a megszokott állapotok megváltoztatását czélozó intézkedései a testvérek ellenkezésén hajótörést szenvedtek; látva hogy tervei foganatosítása mily akadályokba ütközik, a versengésnek véget vetendő: testvéreivel megosztozott és miután agg szülei sorsát biztosította akképen, hogy gávai és berczeli részbirtokát bátyjának Istvánnak átadta cserébe annak sokkal kevesebbet érő szakolyi és gelsei részbirtokaiért, azzal a kikötéssel, hogy az, édes szülei körül gondoskodni tartozik, elvonúlt Pusztakovácsiban levő kis jószágára.¹⁾

Pusztakovácsii remetesége alatt sem adta fel kedvencz eszméjét Bessenyei György, melyet családja felemelése iránt testvérevel Sándorral együtt táplált.

Sághy Mihály — előbb hevesi alispán, később ítélmester, majd báró — 1791. ápril 26-án Bessenyei Sándor felszólítása folytán, hajlandónak nyilatkozik, hogy a Bessenyei familia felemelése tekintetében minden törvényes módokkal közreműködik, s azt a tervet adta: hogy a Szőke pusztá (Sev) adassék neki által,²⁾ ennek fejében aztán a megindítandó és a folyamatban levő birtokperekre való költségeket egészen ő és fia, Ignác,

¹⁾ Boldizsár és György osztályrészéről hiteles kimutatás maradt fent 1784 év jun. 19-ről, melyet Szabolcsmegye jegyzője Strankay János állított ki; valószínű azonban, hogy ez csak tervezet volt. E szerint 1. Fekete-Tóth, Kávásd, Gyarak, Dalom és Győrös jövedelme. Erdőbér 600 frt. Hamuhuta 400 frt. Dézmabuzsa, kukoricza 100 frt. 2. Kovácsi pusztának jövedelme, melynek substratuma áll 300 köből alá való gyepek földből és 200 szekér szénát termő kaszálóból. Vetésből jövő termés 800 köből 1000 frt. Kétszáz szekér széna 400 frt. Hatvan fejős juhnak a haszna 20 frt. 3. Berczeli jószág jövedelme. Esztendeig való majorság ideértvén a jobbágyság taxáit és dézmáit 300 frt. A malom hoz be 300 köblöt: 300 frt. Koresma-arenda 160 frt. 4. Ilosvai jószág jövedelme 33 jobbágyság és egy curia appertinentiával 200 frt. 5. Ingó jószág: marha 40 db, sertés 300 db, juh 80 db, ló 10 db. 6. Jobbágyság és taxás Szabolcs, Bihar és Bereg vármegyékben vagynak in summa 134. E kimutatás azt is kiünteti, hogy Bessenyei Györgynek ez időben évi 586 frt nyugdíja volt.

²⁾ A Hevesmegyében fekvő ezt a pusztát, mely mint láttuk még az alnádor Bessenyei Mihály idejétől fogva volt a családé, már Bessenyei Györgynek emez ajánlatot előzőleg sikerült fele részben visszaperelni, fele azonban az egri káptalan birtokában maradt.

fogja adni, a kikeresendő jószágokon fekvő investitciókat is mind ők fizetik, a perekre való felvigyázás az ő gondja leend.

Bessenyei György azonban emez ajánlatot nem fogadván el: a befolyásos, de kapzsi pártfogó közreműködése nem is érvényesült.

Tévesen írja Toldy, hogy Kovácsiban anyja mellett megvonulva élt; mert édes anyja — mint láttuk — Szabolcsmegyében Berczelen maradt, és Kovácsiban soha sem lakott.

E kis pusztán magánosságban élt Györgyünk, de nem hálálaig. A kiről sóhajtván írja: „a kiből örööm találnám, hozzám lakni nem jön,“ — midőn az erkölcsi tekintetek nem szolgálhattak már akadályul, hogy György emez öröme teljesebbé találhasson, végre mégis oda költözött hozzá lakni: ápolónak; megosztá vele a magánosságot és rokon lelkével rideg tanyáját barátságos tűzhelyé varázsolta.

Bátyjának Lászlónak leánya Anna volt e jószágos teremtés, aki 1804. után, — mindketten már öregek — Bessenyei György utolsó éveinek ridegségét enyhíteni iparkodott.

E jó nőt gyermekkoromban ismertem, most is előttem áll fehér tornyos háló főkötojével, talpig fehér ruhában, derekán — egyedüli disze — ezüstaranyos öv, kezében a bibliával. Igen istenfélő, agg leány volt, magas kort élt, csaknem 100 évet, Fekete-Tóthon (Biharban) halt meg 1859-ben.

Talán nagybátyjától Györgytől tulajdonítá el azt az érzelmet, hogy egyedül élje át földi pályafutását. Lehet; mert hogy bátyja nagy befolyással volt reá, tanúsítja az, hogy Bessenyei Anna az irodalmat szenvedélyesen szerette, maga is sok verset írt, kortársai előtt *verselő*¹⁾ néven volt ismeretes.

Ő volt tehát az a szabolcsi rokon, kiről Szőke István tudósítása nyomán Toldy feljegyezte, hogy Bes-

¹⁾ Így jellemzi őt Gonda Balázs is. Ballagi: M. Testőrség Tört. 421. l.

senyey Györggyel lakott, aki őt igen szerette s neki ajándékozta némely munkáit.¹⁾

Az 1811. év kora tavasza a költő bölcsészt őseihez szölitotta el; családbeliei javát czélozó végrendelete²⁾ tanusítja, hogyha nem sikerült is neki, a mi felől ábrándozott: visszaszerezni az elődjei által elidegenített birtokokat, de szigorú gazdálkodási elvei mégis lehetővé tették nemcsak azt, hogy az atyjától átvett javakat föntartotta, hanem azokat a Sev- (Szőke) pusztára indított birtokper megnyerése által, tekintélyesen gyarapította.

Irodalmi működésének java része — köztudomás szerint — Pusztakovácsiban való visszavonulása idejére esik. Allítja Toldy, hogy itteni életében nyomatta ki: „*Dicső Armyékok*“ . . . stb. cz. kis művét, 1795-ben.

E művecskét azonban Besseney György nem csak nem nyomatta, *de soha sem irta*; erről meggyőző maga a czimlap, hol is látni lehet, hogy eme kis munkán szerzőül *iffj.* besenyői Besseney György van jelölve. Már pedig a mi Györgyünk magát *iffj.*nak sohasem irta, de nem is irhatta, mert nálánál idősebb György nevű tagja a családnak az ő idejében nem volt; tehát más Besseney családbeli ifju ember szárnypróbálgatásáról lehet csak szó.

Megjegyzí azí Toldy, hogy „több kiadatlan munkája egyes helyei mutatják, hogy azokat közvetlen kiadásra szánta. Közlötte is kézíratait egy és más nagy és nem nagy urral, de sem Maecenása, sem közbenjárója nem akadt: B. pedig sem koldúlni, sem elszigeteltségében kiadó után járni nem tudott.“³⁾

Toldy itt is tévedett; Besseneynek azon tette, hogy kézíratait többekkel közlötte, nem Maecenas keresés, hanem, mint látni fogjuk, *terjesztés czéljából tör-*

1) Tőle kaptam én is eredeti kéziratban három munkáját B. Györgynek, egyike ezeknek a „*Társaságnak eredete és országlása*“, melyről Szinyei Gerzson azt jegyzi meg, hogy e munkának *egyetlen* példánya a s.-pataki kúrtban van.

2) Lásd: „*Besseney György végrendelete*“ cz. cikkemet. *Reform* 1872. évf. 341. sz.

3) Id. műve. 18. l. jegyzetben.

tént; koldúlni nem volt oka, mert volt már ekkor anyja, melyből műveinek kiadását fedezhette, és hogyan azokat tényleg kinyomtatni akarta, de ebbeli szándékában a censura által mindannyiszor elnyomatott, kétségtelen tények bizonyítják.

1792. év folyamán a nagyvárad ker. könyvvizsgáló Miller Ferdinand Jakabhoz két munkát nyújtott be.

Egyik: *A kedvetlen okos vigjáték*, másik: *Podrokoz krónikája vagy a Gorgonai Szarándok* címet viselt.

A könyvvizsgáló, cs. kir. tanácsos, szép műv. és bölcs. tudor, később. a m. nemzeti muzeum igazgatója, kit censoredi tisztére még József császár 1782-ben nevezett ki, fen akadt a munkák szabadelvű helyein; veszedelmesnek találta a vigjátékot, mert abban az egyik szereplő *Argenis* a fiscus jogait csipdesi és sok beszéd történik a földművesek érdekében; a másik munka ellen pedig vallási szempontból emelt kifogást, sőt nagyképűsködésében még a sasra célzó ártatlan szójátékot is kifogásolta.

Nem véleményezte tehát a munkáknak kinyomathatóságát, ha csak az általa megjelölt helyek ki nem hagyatnak és át nem idomíttatnak.

Bessenyei erre nem volt hajlandó, és említett művei nyomtatlanul maradtak. Egyedül címeket tartotta fent számunkra a könyvvizsgálói vélemény,¹⁾ és szerencsére, mert eme műveknek még címéről sem voltunk eddig értesülve.

Am Bessenyei nem hagyta visszariasztatni magát művei visszautasító fogadtatása által; újra meg kísérlette a könyvvizsgáló sorompóján áttörni.

A Martinovits-féle összeesküvés behatása alatt még 1795-ben kibocsátott általános könyvvizsgálati rendeletnek megfelelőleg a helytartó tanács kebelében felállított revizori hivatalhoz nyújtotta be 1804-ben *A természet világa, vagy a józan okosság*, (tanköltemény három

¹⁾ Müller Jakab mindkét munkára vonatkozó külön véleménye Nagyváradon 1792. aug. 26-án kelt, és eredetiben meg van Orsz. Utár : Rev. Libr. 1792. 45. sz. a.

könyvben) czimű munkáját, melyet 1794 – 1801. közti időszakban írt.

A munka megvizsgálás végett az alkalmazva levő censorok közül az e célból kijelölt *Madarassi Ferencz* kezéhez jutott.

A könyvből előtörő új eszmék: „a fölvilágosodás s a lelkiismereti szabadság új fogalmazásban,” a sötétség emberét kinosan érintették, és a terjedelmes munkát, mely neki 1804. évi január 3-án adatott ki vizsgálatra, már ugyanazon évi márcz. 27-én kelt véleményes jelentésében, mint a vallás, erkölcs és az állami közjó ellen harczolót, kinyomattatni ellenezte.

Úgy látszik Bessenyei Györgynek elszigeteltségében is sikerült pártfogókat találni, kik közbevetették magókat, hogy a *Természet Világa*, melynek megjelenésére nagy súlyt helyezett, napvilágot láthasson.

Legalább ez tűnik ki abból a körülményből, hogy e munka könyvvizsgálatánál az említett rendeletről elterő eljárás követtetett.

Az 1795. febr. 25-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet¹⁾ 17. §-a ugyanis akként intézkedett, hogy ha valaki a revizori hivatal eljárását és határozatát sérelmesnek találná: panaszával forduljon Bécsbe a cs. k. generális direktóriumhoz, vagy az illető tartományi kormányzékhez.

Azonban jelen esetben *hivatalból*, tehát a nélkül, hogy Bessenyei panaszt emelt volna, a m. kir. helytartó tanács 1804. ápril 3-án tartott ülésében — melyben maga József nádor elnökölt — tanácskozás tárgyává tette a revizori hivatal általánosságban tartott véleményét és visszaadta azt azzal az útasítással, hogy fejtse ki bővebben indokolva véleményét, még pedig a kérdéses munka kifogásolható helyeinek idézésével.

Eme rendelet folytán ugyancsak *Madarassi Ferencz* hosszasan indokolta a revizori hivatal álláspontját, megvilágosítván a *Természet Világa* cz. munkából vett idézetekkel.²⁾

¹⁾ Közölve *Ballagi Géza*: A politikai irod. cz. művében 783. és köv. l.

²⁾ A revizori hivatal véleménye teljes szövegében következő volt:

Még most sem határozott maga a helytartótanács, hanem a revizori hivatal nézetét magáévá téve, 1804. évi jun. 12-én tartott üléséből a kanczelláriához terjesztette fel az ügyet eldöntés végett.

Serenissime etc. Ad exigentiam benigno-gratosi Intímati ddo 3-ae Aprilis a. c. Nro 7501. quo periculosa principia manuscripti hungarici: *A Természet Világa* per Revisoratum hunc summarie prius et generice duntaxat exposita, citatis ejus locis et textibus specificè deduci jubentur, atque ad amussim adnotari;

Obsequentissimum hoc Revisoratus Librorum Officium praefata Normativis Censurae regulis adversa principia, e manuscripto hoc deducta, sequentibus humillime specificat:

1-o. Quoad religionem: Assertit author, eam esse inventum politicum legislatorum ad continendos in officio populos; idque docet partis 3-iae pag. 27. 28. 29. 30. ubi affirmat, religionem popularem fuisse in cerebro plebis utilem stultitiam et caecitatem, ut hoc velut fraeno eam regnantes et potentes domare possint; reges et sapientes nunquam in animo credidisse eam religionem, quam populus secutus est: ibidem populi religionem velut fatuam irridet, potestatem tamen religiosam ait fuisse necessariam, quia populus non nisi religione ad obediendum persvaderi potuit, eumque solummodo praedicata religionis sanctitate inductum fuisse ad jugum sponte accipiendum; in specie pag. 29. ibidem sic ait:

*A község fejében volt ez hasznos vakság,
Hogy orrán foghassa meg az hatalmasság.
Mert az ostobaság maga is kívánnya,
Hogy előtte legyen felszentelt bálványa. etc.*

Ibidem pag. 28-a haec habet:

*A bölcs sohasem hitt úgy, mint a tudatlan,
Egy se ismer vallást, hogy ha tanulatlan;
En azt hiszem, úgymond, mert apám úgy hitte,
Valaki mássat hitt, az ördög elvitte,
Ő sehogy se tudja, de papjára bízván.
Hozzá van ragadva, reménységgel hívván.
Vallyon hát Memfisben az udvar, s fő-papság,
Az-tat tartották-e, a mit a sokaság? etc.*

Haec omnia tam universaliter dicta praeterquam quod falsa sint; et contra ministrorum religionis auctoritatem sarcastica, id etiam incommodi adferunt, quod religionem vulgi coram sapientibus faciant contemptibilem, coram populo autem omne credendi motivum reddant suspectum, totamque religionem in animo plebis faciant vacillantem.

Porro ait: populos promissione caeli et Elysii ad obediendum suis superioribus persvasos fuisse, ut hac vitae melioris expectatione ipsis aliquantum compensentur mala, quae in vita civili patiuntur; prudentiores, inquit, spem vitae felicioris post mortem populo inculcarunt, sibi autem hujus vitae felicitatem occuparunt. Quae imprudenter dicta eo dirigi videntur, ut religionem, spemque futurae vitae populus dolis et fraudibus legislatorum ac sacerdotum adtribuere noverit. Sic autem ista deducit ibidem pag. 30-a:

*Szentséggel hirdették, hogy felvegye jármát,
S okossakra bizza zűrzavar hatalmát,
Mellyel már ész nélkül nem boldogulhatott,
Es rendet magában jót nem csinálhatott.*

A kancelláriából 1804. október 8-ki kelettel érkezett le a rendelet, mely a veszedelmes elvekkel teljes kéziratot nemcsak a sajtó alá bocsátástól tiltja el, hanem hogy terjesztése megakadályoztassék, *Bessenyei*

*Hogy a vezéreknek engedelmes legyen,
Mert Elyzeumba különben nem megyen,
A hol tökéletes léssen boldogsága,
Eltétetvén tőle a nyomorúsága.
Ez lett vigasztalás nyomorútt sorsában,
Ügyében, bajában, végre halálában,
Őket az okosak más világra tolták,
Es ezt a világot magoknak foglalták,
A népnek örökké megköltve kell lenni,
Szabadságban mindent semmivé tud tenni.*

Praeterea : religionem respectu sacerdotii esse medium aquirendi, lauteque et commode vivendi ibidem pag. 30-a ita exprimit :

*Sokféle hatalom kellett e világban,
A nép nem engedett, hanem csak vallásban,
Ezen kívül hozzá élet módja ragadt,
Ez igazságából bor-pecsenye fakadt,
Oraculum lett az, a mellyet hallgattak,
Szóért, üres hangért gazdagon tartattak.
Az ostoba község szörnyű erejében,
Tör, ront, ha nem beszél a papja fejében,
De a mely oltárnak bora, pecsenyéje
Nem volt, hallgatásban maradtott igéje.*

Caeterum ista non tantum ad gentiles veteres, sed ad hodiernos etiam populos christianos, principes regnantes et sacerdotes pertinere, patet tum ex generalibus principiis, quae hic et in toto opere author interjicit, nempe populum semper fuisse et esse talem, eumque sine his illusionibus gubernari non posse, tum etiam ex partis 1-ae pag. 11. ubi haec eadem de statu moderno religionis christianae repetit, et omnia circa religionem dissidia nonnisi ministrorum ejusdem lucrum pro scopo habere asserit.

Acerbiore stylo religionem et regnantes principes perstringit partis 3-iae pag. 17. et 18. ubi describens bellicosos Heroës et Monarchas, qualem exempli caussa adfert Octavianum Augustum, ait: „Hujusmodi splendidos delinquentes dignitate sua protegi, esse eos flagella nationum, qui postquam omnem humanitatem et religionem abnegarunt, metum etiam inferni sua potentia sibi occultant et eximunt; conura hos, inquit, nihil aliud superest, quam arma aut fulmen de caelo, quod ipsos humi prosternat, istos nec honor, nec religio fraenat, quia et honorem et meritum et religionem soli sibi fabricant.“ Quae horrenda, et arma fulmenque regnantibus comminantia verba, etiamsi de Tyrannis strictae talibus dicta forent, nimia tamen et exaggerata essent : nam religio christiana Tyrannis etiam arma necemque minari et fulmen imprecari prohibet ; deinde ista non tantum de Tyrannis veterum populorum, nec solum de religione gentilium, sed de omnium temporum et aetatum Monarchis, deque omni religione pagana et christiana ab authore prolata esse, patet manifeste ex iis, quae ibidem in nota sub (a) pag. 18. non poëtica, sed stylo prosaico ita subjungit: Emberi emlékezetünknek kezdetitől fogva pogány és keresztény vallásnak, mindég az a nyomorúsága volt, hogy mindenestre rá alkalmaztatták. Némelly nagyok pedig kívül tisztelve, belől nem hive forgatták eszközül céljoknak elérésére. Adducit dein exempla principum

Györgyöt a bihari alispán által éber szemekkel ügyelet alatt tartatni parancsolta; mely értelmű. rendelet aztán a helytartó tanács által, a nevezett alispánhoz 1804. november 13-ról keltezve ki is bocsáttatott.

virorum, qui religionem quidem gentis suae irriserunt, ea tamen ad fines politicos usi sunt; sic reges, inquit, Aegypti singulis provinciis singulos et diversos dederunt Deos, ut hac ipsa religionum diversitate a conspiratione unanimi contra gubernium arceantur. Ex quibus apparet, quod juxta auctoris sententiam non tantum veteres Ethnici sed etiam christiani principes inde a memoria hominum semper religione populorum abusi fuerint, et quamvis ipsi interne nihil crediderint, religionem tamen externe venerati sint, eamque ad occultas intentiones suas accomodaverint.

Haec autem, lingua vulgari prolata, quam sinistram de principibus christianis et eorum religione populo ingenerare valeant opinionem, facile est perspicere, facile item ex his est deducere, horrenda illa superius dicta ad omnes promiscue omnium temporum principes etiam christianos pertinere.

Demum partis 1-ae pag. 20. religionem, artes, et scientias inter tormenta genus humanum excruciantia, atque inter inventa artis et ingenii humani recenset, dum dicit: „Natura arte exulta aperit sinum suum, prodit humanum ingenium, exhibet suum armamentarium, ostendit instrumenta torturae suae, quae sunt scientiae, artes et religio.“ Si autem religio ope ingenii humani inventa est ad torquendum genus humanum, necessario sequitur, eam non nisi abominationem et extirpationem mereri, sic autem habet:

*Megnyitja kebelét a tanult természet,
Ki adja magából az emberi eszet,
Fegyveres házáit mind megmutogatja,
Kínzó szerszámaít sorba állongatja,
Tudomány, mesterség, vallás áll közöttök,
Egekre poklokra tér az út előttök.*

Hujus sententiae consecrarium est etiam illud, quod partis 1-ae pag. 15-a dicit: esse nempe in Africa et America gentes feras, quae sine omni lege, sine Deo et religione vivant, caelum et eius mysteria rident, nec de fine existentiae suae quidquam cogitant; porro ibidem sectione 3-ia titulusque sequentibus dicit feros hujusmodi populos antea felices in statu hoc naturali, inita societate civili, assumptaque religione et conditis legibus factos esse infelices. Id ipsum fuisse demonstrare nititur partis 4-ae pag. 22. 23. et sequentibus, ubi exposita status naturalis felicitate, civilis autem status infelicitate, inter caeteras ejus calamitates religionem etiam recenset, affirmatque per eam ita multiplicata esse praecepta et peccata ut illa nec animo nec corpore amplius sufferre possimus, metu inferni per religionem incusso homines et in vita et in morte affligi, tantas item esse religiones sibi contradictorias, ut electio sit impossibilis, qui enim unam eligit, ab omnibus aliis sectis pro damnato habetur, qui autem omnes in concreto pro veris agnoscit, illum velut irreligiosum et daemone plenum omnes aversantur. Ex quibus consequitur statum hominis sine omni religione esse beatiorum.

Ejusdem partis 4-ae pag. 45. totam veteris Testamenti historiam et theocraticam constitutionem populi Israelitici traducit velut illusoriam, libros sacros vanis miraculis et captiosis inventiunculis plenos esse describit. Partis autem 1-ae pag. 11. 12. et 16. legem Evangelicam, quae parcere inimicis, injurias patienter ferre, et percutienti maxillam alteram quoque praebere jubet, item quae mundo et ejus deliciis renunciare ac spiritualiter vivere praecipit, velut impossibilem inter phantasmata relegat, dicens:

Eme körülmény bizonyára hozzájárult Bessenyei elhagyatottságához; ki kereste volna őt fel meggyéből, a kiről tudták, hogy *veszedelmes* írásai miatt felügyelet alá helyeztetett; az akkori viszonyok között

*Igen szépek ezek papirosra írva,
Terhekké küszködve és vélek nem bírva,
A mi lehetetlen, hadd okoskodásra,
Képzelműségekre és álmodásra. etc.*

Partis vero 2-ae pag. 18. ait, philosophos Europaeos religioni christianae hanc contradictionem objecisse, quod illa ex una parte propagationem sui ferro et igne promovendam praecipiat; ex altera autem parte fideles suos arma capere, semetque defendere prohibeat ita, ut juxta Evangelicam doctrinam societas civilis rationalis coalescere nequeat; contradictionem istam author non tantum non solvit, sed subijciendo haec: *concorda*, si potes, veram et realem esse, ostendere cupit.

Punctum honoris esse motivum ad virtutem fortissimum non autem religionem, probare intendit partis 3-ae pag. 10. 11. ubi metum poenarum futurae vitae indecenti termino patibulum religionis appellat, honoremque religioni praefert vel ex eo, quod ille patibulo tali non indigeat, et quod multi sint, qui omnia religionis dogmata credunt, et tamen furantur et occidunt; imo pag. 14. eo progreditur, ut dicat multos ex ipsa religione motivum summere ad furandum tactandum, ignesque supponendos. Errat in his author, dum nomine religionis sola credenda, non vero etiam agenda et praecepta moralia comprehendit; qui enim solummodo credit, et superstitiose credit, religioni verae deditus non est.

Praecipuum in doctrina religionis articulum, nempe immortalitatem animae, abjectissimo termino afficit author, dum eam effectum esse ait luxus humani, et partum luxuriantis phantasiae; partis enim 1-ae pag. 23. sub titulo *bujalkodás* seu luxuries, dogmatis hujus originem ita describit: „Non sufficit tibi, quod corpus tuum delicate foveas, et epulis ex omnibus orbis partibus conquisitis sagines, sed praeterea luxui tuo religio debuit post hanc vitam caelum praeparare, et tu tumidus ista credulitate putas te a Deo in suum beatum regnum assummendum fore, ubi aeternam felicitatem cum illo quasi divides, hoc fine enim hic illi sacrificas.“ Sententia haec immortalitatem animae, basim omnis religionis, aggrediens, quam sit periculosa, luculentum est.

Vehementer etiam religionem christianam offendit, dum partis 2-ae pag. 16. dicit, olim dogma et articulum religionis fuisse, ut homines propter solas opiniones flammis tradantur, ex utero matrum infantes exsecantur, ut ita animae illorum salventur; philosophiae autem deberi, quod hic articulus jam sit abolitus. Ait etiam gentiles veteres christianis longe sapientiores et meliores fuisse, eosque nunquam in tam absurdos errores incidisse, in quales christiani delapsi sunt; Athenienses enim nunquam daemonem combusserunt, nec Romani caeterique sapientes sagas morti addixerunt. Praecipue vero succenset dogmatibus fidei et theologiae, dicitque pag. 17. ibid. donec haec scientia tradita fuerit, pacem sperari non posse; denum pag. 18. subjicit: „Ebria hujus scientiae ferocem inscitiam arma fuisse in manibus hominum, quibus totum genus humanum deleri videbatur. Antecessores nostri christiani adeo feri et crudeles erant, ut lecta eorum historia quaerere cogamur, an homines fuerint. Impossibile enim est antiquae christianitatis saecula sine horrore et abominatione considerare.“ Tum addit: „Malle se nullum Deum credere, quam Deum admittere, qualem isti crediderunt, nempe coram quo occidere pro fide sit meritum.“ Similiter partis 3-ae pag. 13. dicit: inde a ruina gentilismi usque ad pacem Vestphalicam historiam totam nihil aliud esse, quam ferarum tigridum et luporum historiam.

tartózkodtak még a jobbak is lakásához közeledni, nehogy bajt zúdítsanak magokra. Ő maga aligha tudta eme helyzetét, de érezte; „*minden ember fél, ha nem tudja is mitől*, — írja éppen 1804. évben készült „Magyar-

Partis autem 4-ae pag. 2. ait, non inveniri hominem tam doctum, qui calculare sciat, quot milliones virorum, mulierum, et innocentum puerorum et infantum in Europa fanaticus religionis ferro et flammis interemerit. Expressiones hae nimium hyperbolicae et religioni christianae nimis injuriosae sunt ex eo, quod exaggeratae hae crudelitates non errori hominum, sua culpa in eum delapsorum, sed ipsi religioni tribuntur, quasi illa saevitiem hanc docuisset ac praecipisset.

Indifferentissimum latissimi sensus profitetur author partis 3-ae pag. 7. et partis 4-ae pag. 6. 7. ubi asserit, etiam Turcas, Judaeos, et gentiles in religione, in qua educati sunt, manere posse, in omni religione homines perfectos et Deo charos extitisse, uti Socratem, Aristidem, Titum, Epictetum, quem dicit multis sacerdotibus meliorem fuisse; diversitatem religionum esse necessariam, quia impossibile est, ut vel duo homines in suis opinionibus convenient, et si Deus unitatem in fide voluisset, qua omnipotens omnibus eadem sensa indidisset; quemadmodum ad caelum vel infernum, ita etiam ad hoc a Deo homines esse praedestinos, ut in hac vel in illa religione nascentur et vivant: hinc illum maximum impostorem fuisse, qui in veteri Testamento primus populo Judaico persvasit, nonnisi unicam illorum religionem esse salvificam; ideo Judaeos pertinaciter religioni suae adhaerentes, inultos et infelices semper mansisse, ad culturam enim nationum requiri, ut religio illarum pro ratione temporum et adjunctorum varietur.

Denique religionem praecipue Romano-Catholicam ferit illud, dum partis 3-ae pag. 5. sanctorum cultum, eorumque multitudinem ignorantiae, et impenitentiae plebis admirationi tribuit.

2-o relate ad moralitatem ista in eodem manuscripto censuram merentur:

Discrimen boni et mali, virtutis et vitii non esse ex natura rationali, sed ex legibus civilibus et religione positiva repetendum, gentes feras extra societatem civilem degentes nullam legem naturalem, nullam virtutem recognoscere, sed raptò vivere sicut lupos et alias bestias, ista diserte asserit partis 3-ae pag. 16. ubi haec habet:

*Mig törvényed nem volt, erköztstelenséged
Schol ki nem tetszett, sem esztelenséged;
Egy forma az ember, hidd el, törvény nélkül,
Vadagnál keveset szólhatsz az erköktsrül;
Valamennyi farkas prédáját mind eszi,
Az ember is, ha nincs törvénye, azt teszi,
Törvény és Mesterség s Vallás különböztel
Bennünket erkölccsel s ellenkezést e tett.*

Id ipsum affirmat pluribus in locis, ac praecipue partis 4-ae pag. 51. ubi haec profert: „In naturali statu non datur crimen ac malitia, et ubi non sunt poenae constitutae, ibi nec peccatum existit; si inter nos non esset iudex et lex, nec peccator in terris reperiretur.“ Clarissime vero et brevissime sententiam hanc depromit partis 2-ae pag. 12. dicens:

*Nem vétkes az ember, csupa természettel.
Nincs bűn, ha nem élünk törvénytételekkel.*

országának törvényes állása“ cz. munkájában —; *a ki szól: szaladnak tőle.*“

... Sirját is elfeledték ... és csak nagy későn kereste fel a kegyelet; de elköltözött szelleme, minél

Haec autem sententia quantopere omnem moralitatem in ipso fundamento subruat, omnemque virtutis notionem et conscientiae obligationem omnibus pro lubitu arbitriam reddat, parum percontanti cuilibet facile est discernere; si enim religio, ut superius fecit author, et tota moralitas, virtus, ac justitia, ut hic facit, inter arbitraria hominum inventa rejiciatur, quod erit permanens securitatis publicae praesidium? — Illud autem magis adhuc periculum opinionis hujus adauget, quod author non uno sed pluribus operis sui locis dicat, feras gentes sine omni virtutis et moralitatis notione viventes longe nobis feliciores esse.

Ad subruendam moralitatem pertinet etiam illud, quod partis 4-ae pag. 48. author tradit sub titulo: *Az ember mint változhatatlan erkölcs*, quo loco, quemadmodum titulus ipse ostendit, toto capite evincere nititur, moralitatem hominis nihil aliud esse, quam temperamenti et connatae indolis effectum, et sicut arbores natura sua ferae vel mansvetae, quoad fructus dulces vel amarae progenerantur, ita etiam naturaliter progigni homines bonos vel malos, neque educationem, nec leges, nec religionem quidquam ad formandos vel emendandos mores conferre, sed quemlibet talem manere, qualis natus est.

*Soha sem változtat erkölcsöt a vallás,
Nem tartozik ide ez a hív javallás,
Élet, halál, pokol, gyalázat, idvesség,
A veszett erköltsnek még mind csak nevetség,
A ki tolvaj, csak lop, a részeges iszik,
Nem bánja egekre, vagy poklokra viszik,
Lutherrel, pápával, Kálvinussal tartson.
Csak egyforma gonosz s lelkében alacsony.*

Cum vero natura in suis operationibus immutabilis sit, subinfert, hominem semel malum emendari nunquam posse:

*Legnagyobb hatalom s törvény a természet,
Válam ellené harczól, elenyészett;
Vallásod, szokásod megváltoztathatod,
Szívedből erkölcsöd ki nem mozdíthatod,
Született veszettség, mint szelíd, úgy nem tesz,
Tudod, hogy ördögöl soha angyal nem lesz.*

Quodsi ista author de quorundam obduratissimis in scelere animis diceret, excusari forte aliquatenus posset, at vero dum ista de toto genere humano pronunciat, atque principii loco statuit, voluntate Dei bonum vel malum nasci omnem, talemque incommutabiliter manere, istud sane omnem moralitatis sensum conturbat. Pugnat etiam principium hoc cum dogmate christiano de conversione peccatorum, et de possibili eorum per gratiam Dei emendatione, qui articulus dogmaticus ab omnibus in regno hoc lege receptis religionibus pro tali agnoscitur. Pugnat etiam cum primis suae Ethicae principiis.

Praededucti principii haec duo sunt consecraria: 1-o. Actiones nostras peccaminosas velut temperamenti naturalis necessarios effectus nobis a Deo auctore naturae in reatum non imputari; 2-o. Virtutem, libertatem humanam, morumque reformationem esse nomina sine re, et sonum sine significatione. Consecraria haec tantum abest, ut author a proposito per se principio amoliri

nagyobb idő választ el bennünket elköltözésétől, annál jobban világít előttünk — — — — —

Még a nyolczadik fiúgyermekkel kell beszámolnom. Pál, mint Bereg vármegye közszeretben és tiszt-

intendat, ut ea potius ipsemet recognoscat, clarisque verbis deducat. Nam ejusdem partis 4-ae pag. 51. clare dicit: Deum errores nostros aliis oculis aspicere, et quae nos peccata vocamus, coram eo non esse tantam malitiam Deum in sua infinita majestate eundem permanere, quomodocumque nos judicemus et agamus, omnipotentiam ejus, qua naturam nostram condidit, cum justitia ipsius in aequilibrio positam non posse sibi contrariari, et ideo quod hic aliqui sapientes pro peccato habent, in caelo longe sub alia forma comparere. Ejusdem autem partis 4-ae pag. 60. emendationem hominis, morumque reformationem dicit esse verba inania sine omni sensu:

*A mely szónak nincsen fejedben értelme,
Nem tartozik reád, nincsen segedelme.*

Simile judicium promit de anima hominis et ejus virtute, affirmatque potius de cibo corporis, quam de his pulchris sed vacuis verbis esse sollicitandum:

*Lélekről, erkölcsről igen szép a beszéd;
Hadd járjon! — de lássuk, miből lesz az ebéd.*

Ibidem in fine ultimi tituli energicis iterum verbis repetit totam suam sententiam, de naturalis temperamenti nostri necessitate, et fatali morum nostrorum inemendabilitate.

Caeterum ex incidenti hic demisse adnotat hocce Revisoratus Librorum Officium, praefatam auctoris sententiam etiam civiliter noxiam, et statu publico praejudiciosam esse: si enim actiones peccaminosae, velut inevitabiles effectus temperamenti, nobis in culpam imputari non possunt, sequitur crudelem esse omnem legislatorem et magistratum civilem, qui easdem actiones veluti delicta poenis afficit: si mores hominum inemendabiles sunt, sequitur ineptas esse leges civiles, quae poenis constitutis deliquentium, et horum exemplo aliorum emendationem intendunt.

Simile paradoxon est illud, quod partis 4-ae pag. 19. profert, totoque titulo: *Az ember mint magában vészett vad természet,* demonstrare nititur, nempe quemadmodum inter animalia ferocia et domestica, ita etiam inter homines feros et mansuetos specificam distinctionem intercedere ita, ut feri homines semper in brutali suo statu maneant, et nunquam ad religionem, ac civilisationem adduci possint, idque ideo, quia natura sua feri sunt, et tales manere debent. Hinc infert, quod quemadmodum corvi et cygni non possunt habere eandem originem et progeniem, ita nec Mauri et Albi Europaei possint ab eodem progenitore descendere. Assertionis hujus pars prima naturam humanam nimis humiliat, et est evidenter falsa, ut patet ex fidedignis praedictarum gentium historiis; pars autem altera errores de Praeadamitis resuscitans, pugnat cum Historia Sacra, pugnat cum dogmate de peccato originali, et redemptione Christi, quae tamen dogmata ab omnibus in regno isto christianis agnoscuntur. Id ipsum de feris populis repetit author partis 4-ae pag. 33. 34. 35.

3-tio. Periculosa Statui Publico in eodem manuscripto sunt sequentia:

Potestatem civilem regnantium fundari in jure fortioris, docet partis 1-ae pag. 32. ubi aperte declarat, leges nostras, nostramque justitiam talem esse, qualis fuit in statu naturae, et qualis illa est, dum accipiter columbam dilaniat; istud autem est jus fortioris, ut author ipse explicat, dum subjicit: Motiva fortiora semper stant pro eo, qui majoribus pollet viribus, et inter

teleben állott táblabírája Beregszászon és Ilosván lakott; csak két évvel volt fiatalabb testvérénél Györgynél, kire férfi kora teljében — a családi hagyományok szerint — testvérei közül leginkább hasonlított.

statum nostrum civilem ac statum naturalem hoc solum intercedit discrimen, quod in statu naturae homines se singillative occiderint, modo autem per millia nos mutuo veluti privilegiati homicidae mactamus, armisque et innumera sanguinis profusione justitiam nostram comprobamus.

*Olyan hát törvényed, mint természetben volt,
Hol a Sas körme közt a gerlicze meghölt,
A különbség itt áll, hogy most ezereként
Öldököljük egymást, ott pedig egyenként,
Az erősb okok is, mint nekünk látszanak,
A nagyobb erőhöz s vitézhez állanak.*

Item :

*Minden nagy per mellett temetést kell tenni,
A nemzeti ügynek fegyverben kell lenni,
Hatalom próbálja az ártatlanságot,
Vérontásba fojtják bé az igazságot.
Hegyeiken, völgyeken, messze térségeken,
A nap alatt játszó szép kies egeken
Három, négyszázezer törvényes gyilkosok
Fegyveres szárnyakkal terítik le magok,
Ezerenként csnek egy két fordulással ;
Legyet ennyit esni láttál egy csapással ?*

Quibus verbis praeterquam quod ignominia afficiat statum militarem publico utilissimum, dum illos privilegiatos homicidas appellat, injuriam etiam infert regnantibus, dum eos velut Tyrannos describit, qui in bellis nulla justitia, nullisque legibus, sed solo jure fortioris ducentur, suoque arbitrio millia hominum consecrant, et tanti, sicut muscas, aestimant.

Id ipsum tradit partis 2-ae pag. 7. ubi ait: „Licet in hoc mundo singillative prudentes inveniantur, totus tamen mundus simul sumptus est stultissimus; lex enim prohibet, ne singuli singulos occidant, admittit autem, ut millia hominum interficiant alia millia; regnantes principes causas suas gladio et armis decidunt, inter cives autem lites lege dirimunt: independens potestas arripit te per aures et deprædatur; contemnit argumenta tua, teque cum tua justitia humi prosternit; contende cum ejus beneplacito, inclama tuam justitiam, palam te irridebit, percutiet per nasum.“ Quae verba in præjudicium supremæ civilis potestatis exaggerari palam est: licet enim monarchæ independentes sint, leges tamen ac justitiam et bello et pace observant, et qui has ab illis pro arbitrio suo violari, ac per eos omnia vi et potentia agi asserit, sane eosdem ut Tyrannos depingit.

Denique luculentissime omnium de objecto hoc loquitur partis 4-ae pag. 21. 22. dum ait: „Provolat accipiter expansis alis, aggrediturque prædæ suam, quale, inquit, ille jus habet, dum columbam dilacerat? — Fames ipsum impellit, vis et potentia sua adjuvat, non habet aliam justitiam, nec fidem, nec religionem: — Et ecce talis est omnis suprema potestas, talique justitia etiam nunc utitur, et soli subditi sunt, qui legem venerantur.“ Idem asserit præcitata pag. 21. ubi postquam dixisset, in statu naturæ extrasociali lites inter duos viribus et potentia dirimi, subjicit, nos cum tota nostra civilisatione non esse ulterius progressos, quam Hottentotos, et actu quoque in statu

Ez a körülmény érdekes összehasonlításra szolgáltat alapot Pál és György arczképei között; ugyanis midőn Kazinczy egyik levele nyomán már alig hihettük többé, hogy Bessenyei György arczképét szem-

nostro civili vim et potentiam instar juris esse; adeoque si potestas imperantis magna sit, nos sub illa cum omnibus nostris sanctis non nisi mancipia esse, et si quis seu corporis, seu ingenii viribus sit fortior, semper pro illo justitiam stare. Asserta haec auctoris, praeterquam quod in se extravagantia et mala sint, periculosissimas etiam lectorum mentibus ingenerare possunt ideas; si enim imperantes spreta omni fide, religione et justitia solum vim et praepotentiam suam pro jure habeant, si illi nullis sint ligati legibus, et haec solis subditis sonent, idque totum ideo, quia Principes suis subditis viribus corporis vel ingenii praevalent, sequetur, populum quoque, si vires suas agnoscere, ingeniumque excolere velit, regimen Principibus eripere, sibi vindicare posse, ubi enim solum jus fortioris regnat, quod uni licet, licet et alteri si fuerit fortior. Sequelam hanc auctor recognoscit, dum partis 4-ae pag. 41, populum ad pacem et obedientiam adhortans, hoc solum pro motivo obedientiae hujus adducit, quod populus semper sit stupidus, et ideo ingenio et artificii potentiorum semper in fine subjugari debeat, et quantumcumque sanguinis profuderit, nunquam tamen se a jugo sit liberaturus. Jus naturae et religio christiana non stupiditatem et ignorantiam populi, sed justitiam et conscientiam pro motivo civilis obedientiae inculcant; secus enim populus, ubi ad certum doctrinae et illuminationis gradum pertigerit, ab obligatione obediendi absolvendus erit.

Verum etiamsi haec omnia abessent, attamen periculosam esse respectu status publici manuscripti hujus impressionem vel illud unum satis evinceret, quod auctor toto opere suo ab initio usque finem statum naturalem praeferat civili, societatemque civilem, religionem, leges, artes, et scientias omnium calamitatum nostrarum fontem et originem fuisse contendat. Ex quibus quid aliud consequitur? quam odium constitutionis civilis, tepor et remissio in observandis legibus, neglectus artium et scientiarum, praefocatio omnis industriae et laboris, praesertim cum auctor partis 4-ae pag. 34. aperte dicat, omnem laborem molestum esse contra naturam hominis, e contra inertiam et otium naturae nostrae convenire. Ad confirmationem praepositi sui principii omnia congerit et exaggerat auctor, quaecumque statum civilem, leges, et religionem exosa reddere possunt, quod praetermissis caeteris manifeste conspici potest partis 4-ae pag. 22. sub titulo: *Természet és mesterség latba véve*, quo capite integro instituta comparatione status naturalis cum statu civili, hujus postremi leges, religionem et scientias impugnat, omniumque malorum causas esse dicit; ex quibus speciminis causa pauca delibabo; ibidem de bello, tributis, legibus et poenis ista proloquitur: Si duo homines inter se disconvenient, totum regnum in flammis abit, decem gentes ad incitas rediguntur; etiamsi in alia mundi parte inter se contendant, tamen etiam te miserum et innocentem trahunt in partem suarum discordiarum, et quantumcumque velis esse pacatus, tamen et solve et vitam sanguinemque profundere debes; haec omnia civilisationi et artibus debemus: Quam longe, inquit, felicior nobis est Cafferius, aut quiscunque ferus! illum nec Philosophia opinionibus, nec Religio svavibus verbis et puris imaginationibus affligit; illum nec tributum, nec robotta, nec judex molestat, non verberat illum Hajdo dominalis, non induunt illum pro milite, ut ipse quaerat suam mortem, non emunt pro una alterave pollura illius sanguinem, ut occidat pro pecunia homines illos, quos nunquam vidit, et qui illum nunquam offenderunt; quae est haec felicitas ubi superior potestas mandat, et si non obedias, te mactat? quae est haec felicitas, ubi te catenis colligant, ad carceres ponunt, patibulo affigunt, aut trajiciunt? certe nemo ex feris hominibus adeo stultus est, ut pro sua liber-

lélhessük: kortársa, a Linczben elhalt Bacsányi János hagyatékából György testőrkori arczképe szerencsére előkerült, és jelenben a m. akadémia könyvtárában őriztetik.

Györgyöt „e kép — írja Beöthy Zsolt — legvirágzóbb ifjúságában mutatja, nem sokkal túl a húsz éven. Kerek arczán az ifjúság üde, eleven pirossága, orra egyenes, tövén erősen bevölgyelve, fehér parókája alatt homloka kissé keskeny; szokatlanul széles ívű szemöldjei, nagy kerek, fekete szemeket árnyékolnak, melyek egyszerre tüzesek, és melák. Hatalmas mellkasát vörös dolmány borítja, izmos vállain párducz-kaczagány. Első pillanatban csak az érzéki erő kifejezésével hat, mely szinte duzzadozik alakjában. Érezzük tüztét, mely emésztette, most hevesen törve elő, majd melankholiában roskadozva.“

Pált arczképe férfi kora delén tünteti elő.

Kettőjük képe fogalmat ad arról is, hogy ha az erős voltuk miatt a népmondák körébe vont nyolcz testvér, a *Vas-Bessenyejek* közül a legkisebbek is

tate tam perniciosam emat felicitatem. Ista et innumera alia glossis non indigent, ut detegatur periculum, quod ex eorum in lingua vulgari lectione in tota gente enascetur.

Odium omnis civilis societatis sapit etiam illud, quod de formis regiminum partis 4-ae pag. 42. pronunciat: Omnes nempe regiminis formas nihil aliud esse, quam varias servitutis modalitates; ex quo enim tempore genus humanum eo dementiae venit, ut societatem civilem, leges et scientias coleret, dum formam regiminis variat, nihil aliud facit, quam ex uno jugo in aliud transit. Commendat tamen prae ceteris Rempublicam, et pag. 39. 40. 41. positivis argumentis impugnat Monarchiam, praesertim absolutam. Personalem autem contra Monarchas offensam continet illud, quod ibidem pag. 45. dicit; consentiunt, ait, omnes, optimam regiminis formam esse monarchicam, si monarchia sit bonus et justus; sed enim civis olim quidam Romanus dicebat, omnium bonorum regum nomina ad apicem unius annuli inscribi posse.

Constitutioni demum hungaricae in specie praepudiciosa loquitur partis 1-ae pag. 60. Plicamus, inquit, constitutionem nostram sicut detritam vestem, et lex nostra lacero pallio suo non bene jam nos contegit; submersi sumus in abyssu nationum, neque nomen, nec suffragium amplius in magnis eventibus habemus.

Atque ista sunt, quae obsequentissimum hoc Revisoratus Librorum Officium e praefato Manuscripto generice prius exposita, modo autem specificè deducta benigno-gratioso Serenitatis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii iudicio profunda cum veneratione substernit. Serenitatis Vestrae Regiae etc. *Budae*, 5-a Junii 1804. *Franciscus Madarassi* m. p. Revisor librorum. (Orsz. Lár. Rev. Libr. 1804. 5. Nro. 8.)

ily hatalmas külsőt mutatnak: a náluk idősebb és jóval természetesebb testvéreik milyenek lehettek.

A nyolcz fiú-testvér közül csakis László, Zsigmond és István vezette tovább ágazatát, kiknek tagjai közül maig is többen vannak életben, mint a *III. tábla* előtűnteti; ez idő szerint a család legidősebb férfi tagjai Bessenyei László Gáván (Szabolcsban), és Bessenyei Mihály Erdő-Gyarakon (Biharban), kik nemcsak követik Bessenyei György szigorú gazdálkodási elveit, de vallják tanítását: „a valóságos nemesség örökké érdemre nehezkedik, mindég vezérlő okosságra mutat; mivel e szó nemes, ezzel hogy érdemes, ugyanazon egy értelemben vétetik. Érdem nélkül nemes nevet viselni, olyan formát mutat, mint mikor a tanuló gyermeket, egy papíros koronát fejére felütvén examene idején, Dávid királylyá teszik, de maga is neveti.“ (*B. György: A társaságnak eredete.*)